HUZUR-U AKLÜ FEN'DE MADDİYYÛN MESLEK-İ DALALETİ

İlim karşısında maddecilik

AHMET HİLMİ BEY

Tercüman 1001 TEMEL ESER

Tercüman
1001 TEMEL ESER

71

Yazan:
Filibeli Ahmet Hilmi

Baskıya hazırlayan:
Sadık Albayrak

HUZUR-U AKLÜ FEN'DE MADDİYYÛN MESLEK-İ DELALETİ

Tercüman gazetesinde hazırlanan
bu eser Kervan Kitapçılık A. Ş.
ofset tesislerinde basılmıştır

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren, ona yön veren konularda "**Gerçek eserler**" elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş -**Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış**- binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "**1000 Temel Eser**" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "**Tercüman 1001 Temel Eser**" dizisini yayınlamaya karar verdik. "**1000 Temel Eser**" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler

önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

ÖNSÖZ

Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi Bey'in bu eseri zamanına göre ileri bir hamle olarak kabul edilmelidir. Zira Filibeli, bu devrede Batılı Düşünce'nin hâkim bir üstünlük kazanmaya çalışmasına karşılık, Türk - İslâm Düşüncesini «Osmanlılık» adı altında müdafaa ediyordu.

Batı Felsefesi'ni çok iyi bilmesi, Avrupa'da cereyan eden fikrî hareketleri doğru bir şekilde tenkîd ve tahlîl etmesine sebep oluyordu. Onun içindir ki Maddeciliği (Materyalizmi) tenkid ederken körü-körüne ve şahsî görüşlerden çok bu düşünceyi ilmî ve fikrî olarak çürütmüş olan Batılı Filozoflara dayanmıştır. Bu bakımdan Filibeli Ahmet Hilmi Bey, zamanında muarız

olduğu «Batıcı»ları aşmış bulunmaktadır.

Hattâ günümüzdeki Materyalistler bile kendisinden yarım asır geridedirler.

Filibeli hayatı boyunca müdafaa ettiği fikirlerin çoğunda isabet etmiştir. Yalnız Sultan Abdülhamid'e olan husumeti hissîdir. Bu da «Genç Türkler»e olan bağlılığından ve bu Padişah zamanında sürgüne gönderilmesinden ileri gelmektedir.

İlk zamanlarda İttihat ve Terakki ile Meşrutiyeti müdafaa etmesi yanında sonradan onlara da muarız olmuş ve gazetesi kapatıldığı gibi Bursa'ya sürülmüştür. Ruhen ve fikren mücadeleyi elden bırakmayan Şehbenderzâde, «Allah'ı İnkâr Mümkün müdür?» adlı eserini Bursa'da yazmıştır.

Siyonistlerin müstakbel hedeflerini ve Osmanlı İmparatorluğu içinde oynamak istedikleri rolleri zamanında teşhis etmesi Filibeli'yi bugün daha çok büyütmüştür. Hattâ bunlara karşı yaptığı mücadele neticesi, Farmasonlar tarafından zehirlenmesi fikri önem kazanmaktadır. Şüphesiz bu kanaat tetkike değer bir husustur.

Filibeli Ahmet Hilmi Bey, bu eserinde Batılı ilim adamlarının isimlerini okundukları gibi ve Osmanlıca yazması, bunlar hakkında gerekli açıklamayı yapmamızı güçleştirmiştir. Eğer «Lâtince» olarak isimlerini zikretseydi bu eser çok daha ilmî olurdu. Buna rağmen kitapta geçen bütün yabancı fikir adamları hakkında gerekli açıklamalarda bulunmaya çalıştık.

Ayrıca eserinde dipnotlar verdiğinden, bir karışıklığa meydan vermemek için açıklamalarımızı kitabın

sonuna kovduk.

Filibeli'nin kültür hayatı ve düşüncesi yanında günlük siyasi olayları ne şekilde değerlendirdiğini göstermek bakımından, uzun araştırma sonunda, görebildiğimiz makalelerinden pasajlar vermeye çalıştık.

Böylece Filibeli Ahmet Hilmi Bey'i Türk Milletine yeniden tanıtmayı bir vazife kabul ettik.

Sadık ALBAYRAK

Fatih; 3 Şubat 1974

AHMET HİLMİ BEY (1865 - 1914)

(Filibeli, Şehbenderzâde)

a) **Hayatı:**

1865 yılında Filibe'de doğmuştur. Babası Şehbender Süleyman Bey, annesi Şevkiye Hanımdır. İlk tahsilini memleketinde yapmış ve ilimlerin ilkini Filibe Müftüsü'nden okumuştur. Daha sonra İstanbul'a gelerek Galatasaray Lisesine girmiştir. Ailesi İzmir'e hicret ettiğinden okulunu bitirdikten sonra oraya gitmiş ve 1890 yılında Düyûn-u Umumîye (Genel Borçlar) İdaresine girmiştir.

Aslen baba tarafından Hazer Denizi Türkmenlerinden Akşit boyundan, ana tarafından da Kafkasyalıdır.

Memur olarak girdiği idare tarafından Beyrut'a gönderilmiş, orada siyasî olması muhtemel bir sebepten Mısır'a gitmiştir. Mısır'da Terakki-i Osmanî Cemiyeti'ne girmiştir. 1901 yılında İstanbul'a dönmüş ve fakat oradaki arkadaşlarından Sadık Civdanî'nin jurnali ile Fizan'a sürülmüştür. 1908'de yani Meşrutiyet'in ilânında İstanbul'a dönmüştür. Dârü'l Fünûn'da (yani Üniversite'de) Felsefe hocalığına başlamıştır. Vefatına kadar çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmış ve kendi kurduğu gazete ve matbaada fikirlerini neşretmiştir.

Bugünkü Dârüşşafaka'nın temelini teşkil eden Cemiyet-i Tedrisiye-i İslâmiye'nin de azalığında bulunmuştur.

Ahmet Hilmi Efendi genç denecek bir yaşta 17 Teşrinievvel 1330 (30 Ekim 1914) tarihinde vefat etmiştir.

b) **Neşir ve Fikir Hayatı:**

Mısır'da iken «Çaylak» adlı bir mizah gazetesi çıkarmıştır. İstanbul'a dönüşünde «İttihad-ı İslâm» adlı haftalık bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Bu gazete 18 nüsha kadar çıkmıştır. Kapanması üzerine «İkdam» ve «Yeni Tasvîr-i Efkâr» gazetelerinde yazılarına devam etmiştir. 1910 yılında haftalık «Hikmet» adlı İslâmî dergiyi çıkarır. Aynı yıl içinde «Hikmet Matbaa-yi Islâmiyesi»ni kurmuştur. «Hikmet» gazetesi müteaddit defalar kapanmış ve bu süre içinde 84 sayı çıkarmaya muvaffak olunmuştur.

Filibeli yazılarında ve eserlerinde çeşitli takma adlar kullanırdı. Millî ve kahramanlık yazılarında «Özdemir», mizahî olanlarında «Coşkun Kalender» ve «Kalender Gedâ», ve tasavvufî olanlarında da «Şeyh Mihriddin Arusî» müstear adlarını kullanırdı.

Haftalık «Hikmet» Nisan 1326 (1910)'da, günlük «Hikmet» ise 9 Eylül 1911'de çıkmaya başlamıştır.

«Hikmet»'in her kapanışında «Mübahese, Coşkun Kalender, Münakaşa, Kanat ve Nimet» adları ile gazeteler çıkarmıştır.

Filibeli Ahmet Hilmi Efendi «Sırat-ı Müstakîm» ve «Şehbal» dergilerinde yazılar yazmıştır. «İkdâm» Gazetesinde çıkan yazıları sonradan «Sunusîler ve 13. asrın en büyük İslâm Mütefekkiri Seyit Muhammed es-Sunusî-Abdulhamid ve Seyit Muhammed el-Mehdî ve Asr-ı Hamîdî'de Âlem-i İslâm ve Sunusîler. (İkdam Matbaası, İstanbul 1325)» adı altında bir kitap haline getirilmiştir.

Fizan'da sürgünde bulunduğu sırada orada bulunan tarikatlarla temasa geçmiş olacak ki, Libya ve havalisinde yayılmış bulunan «Arusî» Tarikatına intisap etmiştir. Zaten, zikrettiğimiz gibi tasavvufî eserlerinde «Şeyh Muhriddin Arûsî» mahlâsını kullanırdı. Yukarıda zikrettiğimiz kitabında «Arûsî» Tarikatını şu şekilde izah etmektedir: «Arûsî Tarikatının esası, Afrika'ya Horasan'dan Fetfullah el-Acemî adında bir şeyh tarafından getirilmiş olup bu da İbrahim Edhem'in tarikatıdır.»

«Tarikatın pîrî Tunuslu Ahmet bin Arûsî olup İbrahim Edhem'in tarikî ile Şazelîyeyi mecz ederek Arûsîye Tarikatını meydana getirmiştir. Bununla beraber ikinci pîr Seyit Abdüsselâm el-Esmer el-Feyturî Hazretlerinin şöhreti pek büyük olduğundan bu tarikat kendilerine nispet edilmiştir.»

«Arûsî Tarikatında dikkate şayan noktalar vardır. Arûsî kanaatkâr, çalışkan, neşeli, taassuptan uzak, riyasız ve yardımsever olur.»

«Bu tarikat «Millî» bir tarikat İslâm adı altında birleşmiş büyük bir ümmetin her ferdini eşit görür. Hususiyle Türklere karşı Arûsîlerde büyük bir kardeşlık ve sevgi vardır. Tarikatın rivayetlerine göre Arûsî ihvanı arasında nakledildiğine göre, Seyit Abdüsselâm Hazretleri ihvanına «Türkler İslâmın hizmetkârı, İslâm'a yardımı eden bir ordudur. Onlara sevgi besleyiniz» diye nasihat ettiğinden Arûsîler Türkleri kardeş gibi sevip Hilâfet Makamına da samimî bir şekilde bağlıdırlar.» (1)

---

(1) Sunusiler..., sh: 14.

Arapça, Farsça ve Fransızca bilen Filibeli Ahmet Hilmi, kendine has bir düşünce ve mücadele tarzına sahipti. Zirâ siyasî bakımdan İkinci Abdülhamid devrine ve şahsına son derece büyük düşmanlığı yanında İttihat ve Terakkî Cemiyetine de taraftar değildi. Hattâ İttihatçılara muhalif olan Hürriyet ve İtilâf Fırkasını da tutmuyordu. Bu hususta şöyle der: «Maksadımız İttihat Fırkasını temize çıkarmak veyahut da bu fırkanın apaçık olan hatalarını örtmek değildir. Yalnız bir fırkanın hataları diğer bir fırkanın daha büyük hatalarını mazur tutturamayacağı gibi mesuliyeti de üzerinden alamaz.» (2)

«Memleketi, izmihlâlden kurtaramazsak ne fırkaların, ne muvaffakatlerin ve ne de muhalefetlerin manâsı kalmaz. Memleket ecnebi istilâsı altına düşerse bakan ve mabeynci olmak ihtimali de kalmaz. Bununla beraber yalnız hamiyyet ve memleket adına değil, hattâ kendi menfaat ve ihtiraslarımız adına bile biraz daha iyi düşünmemiz ve siyaseti çocuk oyuncağı zannetmememiz lâzımdır, inancındayız.» (3)

Siyasî düşüncesi dışında «Şehbenderzâde'de İslâmcılığın aydın ve geniş bir ufku vardı. Batı Felsefesinde bilgisi, sosyolojiye dair ciddî yazıları doğucularla batıcılar arasında satıhta kalan gerginliği ortadan kaldıracak bir kuvvet göstermekteydi.» (4)

Batıdaki bütün felsefî ve ictimaî cereyanları bildiği bu eserde çok daha iyi görülüyor. Zirâ Batıcıların bir sürü hataları kendisi tarafından ortaya atılmıştır.

---

(2) Muhalefetin İflâsı, sh: 5, Hikmet Matbaası, 1331.

(3) Muhalefetin İflâsı, sh: 76.

(4) Ülken, Hilmi Ziya, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, c. 2, sh: 473-474, İstanbul 1966.

O devirde millet ve memleketin durumunu şu şekilde görüyordu: «Bugünkü durumumuzu, şu birkaç söz ifade eder fikrindeyiz: Birçok güzel temennilere malik ve fakat metod ve idealden mahrum bir cemiyetiz.» (5) «Avrupa pazarından aldığımız maddeler içinde değil bir şirket, bir bakkal dükkânı idare edecek faydaları yok. Evet, Avrupa topluluğunun üstünlüklerinden bir şey almadık. Lâkin... Millîyeti hakir görme. dinle alay etme, Sembolizm, Materyalizm, Sosyalizm, Serbest Düşünce vesaireyi aldık.» (6)

Filibeli Ahmet Hilmi Bey, «Yirminci Asırda Alem-i İslâm ve Avrupa Müslümanlara Rehber-i Siyaset» (Hikmet Matbaası 1327) adlı eserinde (ki bu eser «Müslümanlar Uyanın» adı ile 1966'da Bedir Yayınevi tarafından yeniden basılmıştır.) fikirlerini genel olarak aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

«İnsanlık tarihinin hiç bir devresinde, bugünkü Avrupa siyasetinde olduğu kadar, insanlık ve ahlâkla alay edildiği görülmemiştir.» (7). Eserine bu şekilde başlayan Hilmi Bey, zamanındaki devletleri ele alarak Türklük ve İslâmlık hakkındaki emellerini şu şekilde tahlil eder: «Rusya'nın İran'a saldırmaktan maksadı ikidir: Birisi kuzeyini işgal ederek Osmanlı Türklük âlemi ile Orta Asya Türklük âleminin Hilafet Makamı ile Asya Müslümanlarını bağlayan bağı kesmek ve iki-

---

(5) (6) Hangi Felsefî Mesleği Kabul Etmeliyiz? sh: 9 ve 28. Hikmet Matbaası, 1329.

(7) Yirminci Asırda Âlem-i İslâm ve Avrupa, Müslümanlara Rehber-i Siyaset, sh: 3, Hikmet Matbaası 1327.

ve ayırmak. Diğeri uyanış ve terakkiyi mümkün olduğu kadar söndürmek ve hiç olmazsa «mahallî ve mevzi'î» bırakmak.» (8)

«Fransa, Afrika'daki Müslümanların sevgisini kazanacak yerde bunun aksini yapıyor. Fransa'dan sürdüğü kara karga sürüsünü, yani papazları Afrika'daki Müslümanlara musallat etmiştir. Artık Avrupa'da nüfuz sahası bulamayan papazlar, Ortaçağ'da yaptıklarını bugün Afrika'da İslâm âlemine yapıyorlar. Cezayir'de kapatılan ve yok edilen mescidlerin sayısı yüzleri bulur.» (9)

«... İngiltere'nin en büyük mahareti din ve mezhep ihtilâflarından istifade hususunda görülür. Kimsenin nazarı dikkatinden kaçmadığı üzere Hindistan'da kullanılan en mühim tahakküm silâhı budur.» (10) «İngiltere şu andaki durumunu, yani şimdiki haşmet ve savetini muhafaza edebilmek için üç şey lâzımdı: 1) İslâm âleminin cehalet ve gafletinin devamı, 2) Türkiye'nin acz ve inhitat halinde sürünüp gitmesi, 3) Almanya'nın şu iki duruma razı olması.» (11)

«Almanya sırf kendi menfaat ve hayatını temin için Şark'ın, bilhassa İslâm Âleminin dostu olmak mecburiyetindedir.» (12) «İtalya hükûmeti hiç bir Türkiye'nin dostu olamaz.» (13) «İtalya siyasetinin özü Osmanlı Afrikasını ele geçirmek imkân ve fırsatını gözetmektir.» (14)

Avrupa'dan gelebilecek felâketleri şöyle sıralıyor Ahmet Hilmi Bey: «Bugün zenginlerimiz, çocuklarını sahte ve zararlı bir terbiye ile, gülünç bir kukla şekline

---

(8) a.g.e., sh: 42. (9) sh: 48-49, (10) sh: 51, (11) sh: 58-59, (12) sh: 62, (13) sh: 65, (14) sh: 65.

koydukları vakit, gerek vatan ve milletlerine, gerek kendi aile ve nesillerine ne kadar büyük bir kötülük yaptıklarını fark bile etmiyorlar.» (15) «Bu büyük tehlikeyi artık anlamalıyız. Hayat için kolera ve vebanın sebebi ne ise, millî ve içtimaî hayat için Avrupa sefahat ve eğlencesinin tesiri de odur.» (16) «Bizde terbiye ve eğitim usullerinin mükemmel olmayışı, büyük şehirlerimizde bir çok katolik ve protestan mekteplerinin açılmasına sebep olmuştur... Bu mekteplerden çıkan çocuk, itikaden değilse bile, âdetler ve durum bakımından Müslüman kalamaz. Misyoner mekteplerine çocuklarını veren babaların ileri sürebilecekleri mazeretler hiç bir zaman kabul olunamaz. Bu mazeretler olsa olsa şahsî menfaati, millî menfaate tercihten başka bir manâ ifade edemez. Bu bakımdan çocuklarımızı bu mekteplere vermemeliyiz. Bununla beraber bu mekteplere muhtaç olmayacak bir hale gelmeye çalışmak da borcumuzdur.» (17)

Şehbenderzâde, zehirlenerek öldürüldüğüne sebep olarak gösterilen Yahudiler, Siyonistler ve Farmasonluk hakkındaki fikirlerini şöyle belirtir: «Vatanımızda oturan Musevî Osmanlılardan şimdilik şikâyet edilecek hiç bir sebep ve cihet yoktur. Lâkin Avrupa'da Yahudilerin fikir ve emelleri, Osmanlı Yahudilerini bu halde bırakacak mıdır? İşte bir mesele ki biz Müslümanlar, bunu da tetkike ve Avrupa'dan bize gelecek tehli-

---

(15-16-17) a.g.e sh: 72-77 (Filibeli Ahmet Hilmi Bey, bu yazıları yazdığı sıralarda Yahudiler Filistin'de yer alma ve toprak iskânına şiddetli bir şekilde çalışıyorlardı. Bu topraklar elimizden çıktıktan sonra Yahudiler yavaş yavaş devlet kurma plânlarını hazırladılar ve nihayet 1948'de müstakil bir devlet haline geldiler.)

keler arasına koymaya mecburuz.» ... Şimdilik çeşitli yollarla Kudüs'teki Yahudileri çoğaltmaya ve araziyi ele geçirmeye çalışıyorlar... Birkaç vakittir, bu işte gösterdikleri faaliyet hayrete şâyandır ve diyebiliriz ki muvaffakiyetleri de büyüktür. Demek ki siyonistler, —Türkçesi— vatanımızın bir parçasını elimizden almak istiyorlar. Biz Osmanlı Müslümanlarının hak ve vazifesi, vatanımızı parçalamaktan korumaktır. Bu itibarla Siyonistleri İslâm'ı tehdit eden tehlikeler arasında görmekteyiz.»

Filibeli, Sosyalizmi ve Komünizm'in Türk ve Müslümanlar için ne büyük bir tehlike olduğunu daha o zamanlar hissetmiş ve bu iki doktrin hakkında şu kanaatı beyan etmişti:

«Sosyalizm denilen ictimaiyyûn mezhebi (doktrini), içtimaî amillerle meydana gelmiş ve daha ilk zamanlarında mal ve evlâdın ortaklığı gibi ilhad, dinsizlik fikirlerini de kabul ederek «İştirakiyyûn» (Komünizm) doktrinini doğurmuştur.»

«Biz Müslümanların din ve içtimaiyatımız hiç bir sınıfa, hiç bir şekilde imtiyaz vermez. Bizde asilzâde, halk, din sınıfı olmadığı gibi dinimiz tam bir eşitliği emreder. Bizde henüz işçi sınıfı imkânına şâyan bir çalışanlar topluluğu meydana gelmemişse de, geldiği vakit bile bu sınıfı, gadrine hedef yapacak bir diğer sınıf halkımız olmadığından ve hiç bir Müslüman, namus ve insanlık haysiyetini ayaklar altına alarak evlât ve karılarda ortaklığı kabul edemeyeceğinden ve bizde ne sosyalistliğe ve ne de kominizme lüzum ve talep

yoktur. Müslümanlar, kendi muhit ve tarihlerinden gelmeyen bu gibi yabancı fikirlerden tamamiyle sakınmalıdırlar.» (18)

Şehbenderzâde, İslâm'ın geleceğini birlikte görüyor ve parçalanma sonunda bütün Müslümanların felâkete uğrayacağını söylüyordu:

«Müslümanların dışardan hiç bir ümidi yoktur. Şeref ve istiklâllerini muhafaza için ittihattan başka ilâçları yoktur. Allah korusun, Osmanlı vatanının parçalandığı kabul edilse, bu, yalnız Türklerin değil, bütün Müslümanların tam manâsiyle esareti demek olur.» (19)

MAKALELERİ

Şehbenderzâde Ahmet Hilmi Bey'in gazete ve mecmualarda çıkan makalelerini ve bazı fikirlerini buraya almakla, fikir hayatını daha iyi bir şekilde açıklayacağını umuyoruz. Zira Filibeli, devrinin siyasî ve içtimaî hayatını çok iyi bildiği gibi, teşhisleri de sonradan ne kadar haklı olduğunu göstermiştir.

SIRAT-I MÜSTAKİM'de:

«Afrika'da İslâm» adlı makalede şöyle diyordu:

«Yarım asırdanberi Orta Afrika'da İslâm Dini'nin yayılma şeklini tetkik eden tenkîd sahipleri, mübeccel dinimizin malik olduğu yayılma istidâdına hayret etmektedirler. Nasıl hayret etmesinler ki, bu intişar âde-

(18) Müslümanlar Uyanın, sh: 74
(19) Müslümanlar Uyanın, sh: 76

ıâ kendi kendine meydana gelmiştir.» (Sırat-ı Müstakîm, c: 4, sayı: 80, sh: 31, 4 Mart 1325/1909)

«Kelime i Tevhîd'in celâdeti bütün teşebbüs ve işleri serap gibi hükümsüz ve tesirsiz bırakır. Bundan başka ortada hiç bir sebep yoktur. «Allah tektir.» cümlesi her türlü hücumlara zatî kuvvetiyle mukavemet ediyor.»

«Din âlimlerimize düşen en mübeccel vazifelerden biri de Orta Afrika'da kimsesiz kalmış olan din kardeşlerimize yardımcı olmak, İslâm'ın ilminden onları haberdâr etmektir.»

«İslâm Âlemi uyanmıştır. Bu uyanışın faydalı eserler meydana getirmesini sür'atlendirmek ve çabuklaştırmak, din âlimlerinin elinde demektir.» (Sırat-ı Müstakîm, c: 4, sayı: 82, sh: 62, 17 Mart 1325/1909)

YENİ TASVİR-İ EFKÂR'da:

«Şark ve Garp Medeniyeti», «İktibas», «İntibak» ve «Taklid» adlı makaleden:

«Garp, Şark'ın; Avrupa Asya'nın yeni doğmuş çocuğudur. Yalnız dünyanın bu iki toprak parçası, aralarındaki bu yakınlığa rağmen pek çok görüntüde birbirine benzemeyen şekil ve duygularını muhafaza etmişlerdir... Binlerce, yüz binlerce sene terakkî ve medeniyet beşiği olduktan sonra Asya yorulmuş, nöbet yavrusuna, Avrupa'ya gelmiştir... Coğrafî durumu itibariyle Avrupa medeniyeti ile devamlı bir temasta bulunmaya mahkûm ve medeniyetin tesirlerini en fazla hissetmeye mecbur Osmanlı Memleketidir.»

«... Sultan Mahmut zamanındanberi tezahür eden telâkkî ve temayülleri tetkik edersek bir kısım fertle-

rinin, millete rehber olmaya namzet bulunanların tuttukları mesleği bir dereceye kadar tayin edebiliriz. Bu da bir kelime ile ifade edilebilir: TAKLİT!»

«Bu çirkin usûl bizi pek çok mülkî zararlara uğrattı. Eğer manevî ve ahlâkî zararlarımızı göz önüne getirmek cesaretine malik isek, bu hasarın azameti önünde millî varlığımız için titrememiz lâzımdır.»

«Bizdeki medeniyet (sathî malûmat, din ve milleti küçük görme, ahlâk ve faziletle alay) şeklinde ortaya çıktı.» (Yeni Tasvîr-i Efkâr, sayı: 162, 11 Teşrinisanî 1909.)

«Evet taklit! Çünkü millî servetimizde karşılığı olmayan paraları «istikraz» ile temin ve tedârik etmiştik. Bu ahvalin tabiî neticesi Türkiye'nin iktisadî esareti, sonu gelmez mağlûbiyet ve siyasî esareti olacaktı.» (Sayı: 164, 13 Teşrinisanî 1909.)

«Avrupa'dan nasıl kurtulmalıyız?»

«Bir millet tarihini, ırkını, irsî ve muhitî icaplarını, manevî sebeplerini inkâr etmeyince diğer bir milletin özel ictimaî çalışması neticesi olan medeniyetini aynen alamaz. Almak istese bile muvaffak olamaz.»

«Biz Avrupa medeniyetini iktibas ederken belli başlı üç noktayı göz önünden uzak tutmamalıyız:

«1 — Diyanet ve maneviyat,

2 — Irkî ve tarihî icaplar,

3 — Tecrübeden hasıl olan neticeler. «(Sayı: 187, 6 Kânunîevvel 1909. Bu makale ayrıca 171 ve 185. sayılarında devam etmiştir.)

«Cemiyet-i Osmaniye ve Donanma» adlı makaleden:

«Yazıkki bu muazzez vatanın mürüvvet kucağında binlerce, yüzbinlerce, milyonlarca altınlar kazanan zen-

ginler, bu mübeccel vesile ile, hamiyyetlerini izhar edecek yerde, iz'ansız, hissiz ve vicdansız imişler gibi donanmamıza ve dolayısıyle vatan müdafaasına karşı pek çirkin, pek mekrûh bir lâkaydi gösterdiler ve gösteriyorlar. Bir kısım halk daha var ki Osmanlı adını övgü baştacı bildiğini ilân edegeldiği halde donanma ianesine karşı toptan lâkayd kalmakla bu ilânın samimî kalbinden feveran etmediğini ispat ediyor.»

«Vatanını sevmek, itilâsına hizmet etmek, bütün zevk ve meziyetlerin üstünde bir zevktir. Fakat bu zevk, vicdanî ulvî bir zevk olduğundan maneviyatı muzafaza, haset duygusu ile mülevves olmayanlar hissedebilirler.» (Sayı :201, 20 Kânunîevvel 1909)

«Tensîkat ve Neticesi» adlı makaleden:

«Bizden evvel yapılan tensîkatlarda iki şekil görüyoruz: Biri ani ve katî, diğeri tedrîci ve tekâmüllü.»

«Bir tensîkat yaptık ki ne geçmişte bir benzeri var, ne de bu iki nazariyeye uygun. Bunun için bir taraftan haklı şikâyetlere, diğer taraftan resmî işlerin eski halinde kalmasına sebep oldu. (Bürokrasi) denilen kalem usûllerinde hemen hiç bir esaslı değişiklik vuku bulmadığını en sonunda, işleri düzenlemekle görevli olanlar itirafa mecbur oldular.»

«Biz şu mutlu inkılâbımız için tamamiyle hazırlanamamıştık. Hürriyet fikri, önce vatan gençliği ve mektepleri eğitim alanı ittihaz edip sonra ordumuza intikal etti. Lâkin ta'mîm edilemediği gibi kalemlerin, hükûmet dairelerinin ancak kapısından bakabilmişti.»

«Bizim yapacağımız tensikat, tabiatiyle tedrici bir usûle tabî olmalıydı. Biz bu lüzumu takdir edemedik.»

«Muntazam bir hükûmetin temel intizamı, nahiye teşkilâtının mükemmeliyetidir. Mükemmel kazalar, mükemmel bir liva, mükemmel livalar mükemmel bir vilâyet meydana getirirler. Mükemmel villâyetlerden ise mükemmel bir varlık ve hükûmet meydana gelir.»

«Bu satırlardan maksadımız, taşra idarelerinin, taşra teşkilâtının büyük ehemmiyetini meydana koymaktır. Eğer taşra tensikatına zamanında çare bulunmazsa merkez muamelâtının tanzimi ebedî olarak mümkün olamaz.» (Sayı: 202, 21 Kânunîevvel 1909)

«Osmanlılar! Bakınız Yunanlılar Ne Diyorlar!» adlı makaleden:

«Osmanlılar! Hamiyyete Yunanlılardan ders almaya muhtaç olacak bir hale mi geldik? Vatan ve millî seref aşkına mürüvvet ve mertlik yüzünü arzedecek bir Averof'umuz bulunmayacak mı?»

«İnsanlığa ne yüzle bakacağız. Acaba şu Osmanlı toprağı bize emanet edilmiş değil midir? Acaba bu azîz vatan «bizim» anamız, onun savunması «bizim» borcumuz değil mi? Acaba vatana vurulacak her darbenin gerçek hedefi bizim yüreklerimiz değil mi?»

«Bir gecelik safahatı, bir mevsimlik tuvaleti, şefîl ve zelîl bir nefsanî şehvet uğrunda avuçlarla altınlar sarfedenlerin millî donanmaya «beş kuruş iane» vermelerine karşı yüreğimizde şiddetli bir ihtilâl ve nefret hissî duymuyor muyuz?»

«Bu ayıptır. Büyük bir alçaklıktır. Lâkin Osmanlılığa ait değildir. Çünkü bu hissiz adamlar, bu yüreksiz insanlar Osmanlı adına lâyık değillerdir. Onlar milletten değillerdir. Onlar bu mübarek topraklarda nankörce yaşayan tufeylilerdir.» (Sayı: 204, 23 Kânunîevvel 1909)

«Bir Hayâl-i Muhâl Uğrunda» (Balkan hükûmetlerinin intiharı ve hakikî Balkan ittihadı) adlı makale. (Sayı: 205, 26 Kânunîevvel 1909)

«Müsalemet-i Umumîyeye Hadim Bir Balkan İttihadı Nasıl Teşkil Edilebilir?» adlı makaleden:

«Şark milletlerini Avrupalıların cimrilik ve ihtiraslarının oyuncağı olmaktan, Balkanları birbirlerine zıt menfaatlerin çarpışma noktası bulunmaktan, umumî selâmeti tahlikeden kurtarmak için bir Balkan birliği lâzımdır.»

«Balkan İttihadı namına lâyık bir ittifak husule gelmek için Türkiye, Bulgaristan, Sırbistan, Karadağ ve Yunanistan'ın ittihadı icap eder. Hattâ bu ittihada Romanya da dahil olursa, o vakit bütün Balkan devletleri ittifak etmiş ve tamam bir ittihat husule gelmiş olur.»

«Biz ittihat şartlarına tamamen malikiz. Ve bu şartların diğer Balkan Devletlerinde de mevcudiyeti şartıyle ittihat ve ittifak aktine hazırız.»

«Bu ittihattan sonra ne Pan-Germanizm, ne Pan-İslâvizm ve ne de (zaten Balkan meselelerinde yeri olmayan) Pan-İslâmizm gibi muhtemel ve melhuz tehlikeler Balkan Milletlerinin terakkî ve sükûnunu kaldırabilecektir.» (Sayı: 206, 27 Kânunîevvel 1909)

«Hükûmet Ne Demektir? (Biz Hükûmeti ne zannediyoruz, nasıl biliyoruz?)« adlı makeleden:

«Bizzat düşünmemek, mecbur olmayınca ve mecburiyet kendisine ihsas edilmedikçe bir şey yapmaya lüzum görmemek. İşte iki cümle ki Şarklıların bütün idrakî ve ictimaî faaliyetleri bunlarda mündemiçtir.»

«İslâmiyet, Şark'ın bu irsî ve tabiî halini bütün üstün prensipleri ile tashih ve ta'dile uğraştığı halde, her zaman muvaffak olamamıştır.»

«Dilinde (İnsanın en meşru olan kendi el emeğidir.) yüce sözü dolaşan bir Müslümanın, dilinde adalet kiri ve umursamazlığın vücut bulması, havsalaya sığmayacak tuhaflığı arttıran tenakuzlardandır.»

«İstiyoruz ki hükûmet, yalnız kendine düşen vazifeleri değil, bize müteveccih olan vazifeleri de yapsın.»

«Belki istiyoruz ki, biz evimizde arka üstü yatalım da hükûmet gıdamızı tedarik edip ayağımıza kadar getirsin. Belki de lokmalarımızı ağzımıza koysun. Servet ve sâmanı ya Hz. Hızır (A.S.)'a tesadüften veyahut define bulamadan bekleyişe nazire olarak bütün millî ihtiyaçlarımızı hükûmetten bekliyoruz. Bu yanlış, pek büyük bir yanlıştır. Bugün vatanımızda millî hâkimiyet carîdir. Millî hâkimiyet, kuru bir söz, manasız bir lâf halinde kalmaması için milletin kendi mukadderatı, kendi ihtiyaçları hakkında mütefekkir, müteşebbis ve faal olması iktiza eder.»

«Her iş hükûmete bırakılır, millet şahsî teşebbüsünü isti'mal ile vazifesini ifa etmezse, hükûmet yapılması lâzımgelen işlerin güç getirilmeyecek azameti altında ezilir kalır.»

«Her vazife sahibi Osmanlı gibi biz de yalnız vatan ve milletin taraftarı ve hizmetçisiyiz. Hükûmeti, itiraz çuvaldızları ile zedelemezden evvel kendinize tenkîd iğnesi vuralım.»

«Hükûmeti tenkid edelim, çünkü tenkid bir hükûmetin faaliyet ve şevkinin sebebidir. Lâkin kendimize de unutmayalım. Ebediyyen unutmayalım ki kudretli ve muntazam, müteşebbis ve faal bir ümmetin, fena ve

miskin bir hükûmeti olamaz. Çünkü hükûmet bir milletin hüviyetinin aynasıdır.» (Sayı: 207, 28 Kânunîevvel 1909)

«Tecrübeden İstifade Etmeli ve Bir Hatayı İki Kere Yapmamalıdır.» adlı makaleden:

«Şayet Sadrazamlık Makamı Hakkı Bey Efendi'ye teveccüh ederse, Hariciye Nezaretini de deruhte etmeleridir. Bu iki vazifenin biri kimsede toplanması mümkün olamazsa, haricî işlerimizin Tevfik Paşa'ya tevdi'i durumun icaplarındandır, sanmıyoruz. Şayet Sadrazamlık Makamı Tevfik Paşa Hazretlerine verilirse Hariciye Nezareti'ne Hakkı Bey'in getirilmesi millet ve vatan menfaati namına arzu etmemek kabil değildir. (Bu makale yazıldıktan sonra icra edilerek özel kısmımıza derc olunan tahkikatımıza nazaran Hakkı Bey kabul etmediği halde kabine teşkili A'yân Reisi Sait Paşa'ya teklif olunacaktır.)» (Sayı: 209, 30 Kânunîevvel 1909)

«Siyasiyat-ı Hariciyemiz, Biz ve Bulgaristan» adlı makaleden:

«Avrupa siyasetinin en nazik zamanlarını fark edip icraat zamanı saymakta, Avrupa'nın büyük devletlerinin temayül ve rekabetinden vaktiyle istifade etmekte Bulgar siyasetçileri rakipsizdirler.»

«Bulgar siyaseti şöyle bir dengeden teşekkül eder:

1 — San'atkârâne bir blöf,

2 — Cesurane bir adım,

3 — Muvaffakiyet.»

«Bizim millî ve resmî hiç bir tezahürat ve amalimiz yoktur ki memleketimizdeki yabancı konsoloslarınca mechûl kalsın. Zaten konsolosların icadı bu emele mebnidir. Bizim konsoloslarımız ise bulundukları yerin tamamen yabancısıdırlar. Meselâ, Bulgar şehirlerinde

bir otelde ikamet eden bir misafirle bizim şehbenderlerimiz arasında ekseriya bir fark yoktur.»

«Bizim bir çok şehbenderlerimiz bulundukları memleketlerin ziyafet salonlarından başka ahvaline pek bigâne kalırlar.» (Sayı: 212, 2 Kânunîsani 1910).

«Biz İngilizlerle Niçin Dostuz ve İngiltere'den Ne Bekleriz.» adlı makaleden:

«Belki bütün Osmanlılar, her halde Osmanlıların çoğunluğu İngilizleri ve İngitere'yi severler. İngilizler dindâr adamlar oldukları ve (misyon) usulü onlarda pek gelişmiş bulunduğu halde Şark'ın dinî hislerine karşı son derece sakınarak ve hürmet duyarak bir siyaset tavrı takip etmeleri de Şark'ta güzel etkilere sebep olagelmiştir.» (Sayı: 213, 3 Kânunî sani 1910)

«Osmanlı Ne Demektir ve İttihad-ı Anasır Nasıl Mümkündür?» adlı makaleden:

«Türkiye denilen ülkenin yerli ahalisi.»

«İşte bu, Osmanlı kelimesinin ifade etmesi lâzım gelen hakiki bir manasıdır. En mantıkî ve makûl manâ da budur. Irk ve kavmiyeti ifade eden nitelemelerin bu kelimenin matbu'u ve mütemmimi olarak kullanılması caizdir. Bu bir haktır. Meselâ, Osmanlı Türk, Osmanlı Arap, Osmanlı Arnavut, Osmanlı Rum ilh...»

«Arnavutların Türklerden, Türklerin Arnavutlardan ayrılması mümkün değildir.»

«Gayr-i Müslim vatandaşlarımızın, yalnız bir ciheti itiraf etmeleri lâzım geliyor.» Bu memleket Osmanlı memleketidir. Türk memleketi olmamalı.» diyorlar. Şüphe yok ki bizim anlayışımıza göre «Osmanlı» kelimesinden yalnız Türk, Arap Arnavut, Kürt, Çerkez, Laz vs. gibi Müslümanlar değil; Ermeni Rum, Bulgar, Sırp, Ulah. Musevî vs. gibi gayr-ı müslimler de dahildir. Bu

nunla beraber hiç bir vakit «Osmanlılığın» birimi ne Rumluk, ne Ermenilik ve ne Musevîlik olur.»

«Mevcut unsurlar arasında birleştirici çizgi ve birlik sebebi Türklüktür. Eğer bu birleştirici çizgi kabul edilmezse her unsurun birleştirici çizgi olmak dâvası ortaya çıkar. Demek ki müşkülât kaldırılmış değil, bir iken bir çok olmuş olur.»

«Hüviyetleri, lisanları, âdetleri dinleri mahfuz ve bakî kalacak unsurları bir ittihat noktasına bağlayacak, aralarında birleştirici çizgi olacak «Türklük» kabul edilmezse, bu unsurları aynı noktada toplamak, bir millet meydana getirmek mümkün olur mu? Bin kere aslâ!»

«Türkiye'de birleştirici çizgi Türklüktür ve Türklerdir. Bundan ne hâkimiyet ve ne de tegallüp ve tahakküm manası çıkabiliyor. Ancak bu sayededir ki bir Bulgarla bir Rum, birbirini sevebilecek, birleşebilecektir. Eğer Rumlarla Bulgarlar arasından Türkler çıkmış farzolunsa, bu iki milletten birinin mahvolacağı muhakkaktır.» (Sayı: 214, 4 Kânuni sanî 1910)

«Acı Hakikatler» adlı makaleden:

«Türkler bu memleketleri sihirli ellerine aldıkları gündenberi mahkûm olan unsurlara, mahkûmiyetin ilham ettiği intibah ve mevcudiyeti muhafaza hissî ile başlayan «gizli mücadele» bugün «açık bir mücadele» şeklini almıştır.» (Sayı: 215, 5 Kânunîsanî 1910).

«Bugünkü Türkiye, Bugünkü Millet» adlı makaleden:

«Fıtrat değişir sanma, bu kan yine o kandır.» Kesin olarak kesinleşmiştir ki, bu muhterem milleti fakirlik ve ihtiyaç bile fedakârlıktan menedemez.» (Sayı: 216, 6 Kânunîsanî 1910).

«Paltomuzu da mı Donanma İanesine Vereceğiz?» adlı makaleden:

«Evet, icap ederse paltomuzu da vereceğiz. Bu millet, vatan için, canına bile bir kıymet takdir etmezken, senin palto ne kadar kıymetli imiş. Acaba sen hangi millettensin? Hele bizden değil, Osmanlı değil! O palto sana kalsın. Hissiz ve vicdansız cesedinin zillet kefeni olsun. Şanlı vatan zelillere muhtaç değildir.» (Sayı: 217, 6 Kânunîsanî 1910).

«Siyasiyat-ı Hariciye» (Kabinenin tebeddülü münasebetiyle Avrupa efkâr-ı umumiyesi ve esbab-ı tenkîd) adlı makaleden·

«Avrupa, dinî taassuptan bizim tahayyül ettiğimiz derecede kurtulmuş değildir. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin siyasî işlere müdahalesini takbihan sebk eden tenkîdler öyle inatça ve velveleli şekillerle icra edildi ki, cemiyetin siyasî vazifeyi fırkaya tevdi' ve teslim etmesiyle de Avrupalılarca önceden hasıl olan fikrin pek de ta'dile uğramadığı görülmektedir.»

«Fikr-i acîzânemizce biz, Rusya komşumuz ile, İtalya ile hususî anlaşmalar yapabileceğimiz gibi, devletlerarası anlaşmalardan birine girebiliriz.»

«Kabinenin değişikliği münasebetiyle görülen dışişlerine ait infiallerin asıl sebebi, geçmiş kabinenin siyaseti hakkında az çok bir fikir peydâ edilmişken, yeni kabinenin ittihaz edeceği siyasetin mechuliyetidir.» (Sayı: 220, 10 Kânunîsanî 1910)

«Ahval-i Dahiliyemizin 14 Nisandanberi Tarihçesi.» adlı makaleden:

«Patrikhaneler ihtilâfı — Makedonya'da kiliseler — Mektepler ve çeteler meselesi — Arnavutluk iş-

leri — Yemen İsyanları — Linç meselesi — Anasır-ı gayr-ı müslimenin askerliği — Canet ve Trablusgarp hudutları — Çeteler kanunu — Osmanlı Vapur kumpanyaları ve Amerikan bayrağı — Çakırcalı ve inzibat-ı umumî — Bulgar ve Karadağ hudut meselesi vs. —»

«İtirafa mecburuz ki, Patrikhaneler pek çok suretlerle kendilerinin yalnız ruhanî değil, siyasî ve idarî birer kuvvet olduklarını iddia ettiler.»

«Meclis-ı Mebusan'da ekseriyet fırkası, İttihat ve Terakkî programını kabul etmiş olan mebuslar teşkil ediyor. Demek ki evvelki kabine gibi yeni kabine de bir İttihat ve Terakkî kabinesi olacaktır?» (Sayı: 221, 11 Kânunîsanî 1910).

«Haklı Ümitler, Mahmut Şevket Paşa ile Mülâkat ve Necmeddin Bey Efendi'nin Beyanatı» adlı makale (Sayı: 222, 12 Kânunîsanî 1910).

«Muhaceret-i İslâmiye» adlı makaleden:

«Acaba şimdiye kadar Rumeli'deki kardeşlerimiz için ne yaptık? Milletdaşlarımızı ta'lim ve irşad için, milliyet sevgisi ile bir lokmaya kanaat ederek, Rumeli've gidip muallimlik ettik mi?»

«Fakat eski lâkayd tavrımızda devam etmemeliyiz ve etmeyeceğiz. Bunu bize vicdan, rahman, hamiyet, emrediyor.» (Sayı: 223, 13 Kânunisanî 1910).

«Rusya, İngiltere, Yunanistan ve Girit Meselesinin Safahat-ı Ahiresi» adlı makale, (Sayı: 224, 14 Kânunisanî 1910)

«Fransa ve Biz» adlı makale. (Sayı: 225, 15 K. sanî 1910).

«Siyasiyat-ı Hariciye (Trablusgarp hududu - Bulgaristan münasebatı)» adlı makale. (Sayı: 226, 16 Kânunisanî 1910).

«Sofya'da Akdedilen Miting ve Hakikat-ı Hâl» adlı makale. (Sayı: 227, 17 Kânunisanî 1910).

«Vazife ve Meşrutiyet» adlı makaleden:

«Bir insanın cismanî hayatı için hava ne ise, ruhanî hayatı için de «vazife» odur. Bir ceset havasız yaşayamaz. Bir vicdan da «vazifesiz» varlığı devam ettiremez.» (Sayı: 228, 18 Kânunîsanî 1910).

«Rusya Siyasetinin İki Cephesi» adlı makaleden:

«Rusyanın tarihî bir siyaseti vardır ki, «Pan-İslâvizm» emellerinin tabiî doğumudur. Türklere düşmanlık, Türkleri ızrar, Türk memleketlerini istilâ, İslâmiyete her vesile ile darbe, bu mesleğin belli başlı düsturlarını teşkil ederdi.» (Sayı: 229, 19 Kânunîsanî 1910).

«Maarif Nazırı Emrullah Efendi'ye Birinci Mektup» adlı makaleden:

«İşe ilkokullardan başlayalım. Hem de İstanbul ilkokullarından başlayalım.»

«Mektep kalfalarından nalın giyip talebeyi kulağından sevk edenler, zenginlerin çocuklarına yüz vermekle yüzsüz edip, fakirlerin çocuklarını şiddetle arsız edenler hâlâ var.» (Sayı: 230, 20 Kânunisanî 1910).

«Komşularımıza Bir Nazar», adlı makale. (Sayı: 231, 21 Kânunisanî 1910).

«İntizar ve Ümid-i Millî» adlı makaleden:

«Elli bin ilk mektep açmak lâzım. Lâkin bunların birden açılmasına para ve hattâ lüzumlu muallimlerin yokluğu engel. Şu halde bu engelin önünde mevcudu ıslâh ve mümkün olduğu kadarını örnek bir hale getirmek icap eder.»

«Nice asırlardanberi Müslümanlarla kardeş gibi bir arada yaşamış, din ve âdetini, lisan ve özelliğini

muhafaza etmiş olan Hıristiyan unsurların, bundan sonrası için de ne dinî, milliyeti ve ne de lisanı hakkında bir korkusu yoktur.»

«Bir Rum'un bir Türkle ihtilât ve meveddetinde o Rum'un din ve lisanını tehlikede görmek, o Rum için bir hakareti bile tazammun eder.»

«Anâsır-ı Osmaniye namına serdedilen isteklerin mühim bir kısmı, anâsırın ihtiyaçlarına makrun olmaktan ziyade «Nasyonalizm» cerevanlarına kapılmış düşünür ve siyasilerin tevehhümlerinden ibaret kalıyor.» (Sayı: 233, 23 Kânunisanî 1910).

«Redd-i İsnadât» adlı makaleden:

«Genç Türklerin yalnız bir emeli var: Vatan ve milletin satvet ve saadeti. Bu mukaddes emelin kuvveden fi'ile çıkması için tek millet, tek vatan fikirlerine müracaaat ediyorlar. Lâkin bu tek millet dilini ve dinini, âdet ve hislerini muhafaza edecek muhtelif unsurlardan müteşekkil olacağı için unsurları birbirine bağlayacak bir bağ lüzumunu hissediyorlar.»

«Bu birleştirici bağ, Türk diliyle vatanın temel meselelerinde «Osmanlıların ekseriyetinin» teşekkül tarzıdır.»

«Her memleketin bir resmî dili olur. Tek bir vatanda muhtelif resmî diller olamaz. Varsa gösterilsin. Bir vatanın muhafaza ve müdafaa tarzı için bir esas olur. İhtilâflar bu esastan dallara ayrılır. Fakat muhtelif esaslar olmaz.»

«Bu siyaset usulü Türkiye'nin bekâ ve asayişi için zarurî bir şeydir. İttihat ancak bu şekilde mümkündür.»

«Dört mukaddes meşrutiyet kelimesi, hürriyet ve müsavat, adalet ve uhuvvet, hususî menfaatlerin orta-

ya koyduğu tefsir ve te'viller ile manâsı kaybolmuş birer kıymetsiz tenkip oldu. «İttihat» diye yükselen yalvaranın sesine, menfaat, imtiyaz ve iftirak narâları ile karşılık verildi. Şurası hayretlere şâyandır ki Genç Türklerin bir tevazu ve vatanperverâne, beğenilecek bir alçak gönüllülükle tatbikine çalıştıkları itilâf ve ittihat siyasetine en müfrit ve mütecaviz Nasyonalizm duygusuyla engel olunmakta iken yine Genç Türkler Nasyonalizm efkârına temayül ile itham olunuyor.»

«Bu keşmekeş sonuna kadar devam edemez Osmanlı unsurları sonuna kadar siyasetçilerin, işsiz-güçsüzlerin, yabancı paralarıyla hırs ve amâlini doldurmaya çalışanların, milletin safvetini zevk oyunu edinenlerin kurbanı olamayız.» (Sayı: 234, 24 Kânunisanî 1910).

«Hakkı Paşa Kabinesinin Programı» adlı makale. (Sayı: 235, 25 Kânunisanî 1910).

«Meşrutiyette Manâ-i Müsavvat» adlı makaleden:

«Her insan meşru' eşitlik hakkına sahiptir. Bu hak, mutlakiyet ve istibdât devirlerinde bile tamamen iptâl edilememiştir. Meşrutiyette ise bu hakkın tamamen cereyanı demektir. Bizim vatanımız bugün, meşrutiyet idaresine maliktir ve her Osmanlı'nın meşru müsavat hakkı vardır.»

«Hususî lisan Türk unsuru için bir imtiyaz değildir. Belki bu şart, anâsır arasında birleştirici bir çizgi ve bir ittihat noktası olduğundan, intizam ve ümran, asayiş ve refah, hasılı bir hükümet te'sisi için tek çaredir.»

«Bu bir hakikatken, Genç Türklerin meşrutiyeti yanlış anladıklarına ve bir kısım vatandaşlarını meşrutiyetin haklarından mahrum bırakmağa çalıştıklarına

dair işitilen itham ve isnatlara hak ve hakikat adına müteessir olmamak kâbil olmuyor.»

«Genç Türklerin, ak sakallıları bile meşrutiyet meydanında henüz pek gençtirler.» (Sayı: 237, 27 Kânunisanî 1910)

«Buşo Efendi'nin Cevabı ve Bizim Mütalâamız» adlı makale (Sayı: 238, 28 Kânunisanî 1910) ve devamından :

«Müslümanların mukaddes mahallerinde cereyan eden muamelenin Kudüs meselesiyle mukayesesi mümkün olamaz. İslâm içtimaiyatı «tek bir ümmet» fikri üzerine kurulmuş olmakla mezhep işlerinde özel bir millet bahsolamaz ki Buşo Efendi'nin mukayesesi caiz olsun. Müslümanlarca dinî meselelerde Arap, Türk, Acem, Arnavut vs. gibi tefrikalar yoktur. Hepsi Müslümandır.»

«Biz Osmanlılar zannediyoruz ki şu andaki meşrutiyetimiz sayesinde ve hepimiz millî vazifelerimizi yaparak vatan gemisini her türlü tehlikelerden kurtaracağız. Bu bakımdan kendi kendimizin kaptanı kendimiz olacağız.» (Sayı: 239, 29 Kânunisanî 1910)

«Buhara'daki Mülâkat ve İşin İçyüzü» adlı makale. (Sayı: 240, 30 Kânunisanî 1910)

«Meydan-ı Siyasetin Mübariz Galibi ve Yeni Bir Hezimet. Yeni Bir Galebe» adlı makaleden:

«Bugün kimsenin inkâr edemeyeceği hakikatlerdendir ki Avrupa'nın en tutarlı ve en muntazam siyaseti Alman siyasetidir.»

«Hakkı söylemek için itirafa mecburuz ki mübariz galip Alman İmparatoru 2. Wilhelm Hazretleridir.» (Sayı: 242, 1 Şubat 1910)

«Netice İsteriz» adlı makaleden :

«Avrupa siyasetinin muhakeme ve mantıkı sersemletecek cereyanları oluyor. Meselâ bazı özel menfaatlerinin temini için önceden icrâ eyledikleri tazyiklerin bir kısmını sabık Hakan'a karşı Meşrutiyeti ihyâ için yapmış olsalardı, otuz senelik bir istibdât devrine manî olurlardı. Böyle yapacak yerde, izmihlâlimize yardım ettiği için Satvet-i Hamidiye'nin idâmesine çalıştılar.» (Sayı: 243, 2 Şubat 1910)

«Makedonya Şakîleri ve Sofya Dârü'l-Fünûn Muallimleri» adlı makale. (Sayı: 244, 3 Şubat 1910)

«Eski ve Yeni Yunan ve Yunanlıların Şerait-i Bekâsı» adlı makale. (Sayı: 245, 4 Şubat 1910)

«Söylenen Sözlere Tahlil Etmeden İnanmayalım» adlı makale. (Sayı: 246, 5 Şubat 1910).

«Hak Galebe Geliyor» adlı makaleden :

«Biz Genç Türkler uğursuz geçmişimizle beraber nefret ve intikam duygularını da unutulma mezarına defnettik.»

«Genç Türklerce (dikkat buyurulsun ki genç Türk Osmanlı terakkî-perverlerinin hepsine Avrupalılarca verilen isimdir.) bir Makedonya meselesi yoktur ve olamaz. Bu mesele can çekişen bir kimsenin mirasinin taksimi meselesi idi. Şimdi ortada can çekişen yok ki taksim edilecek bir miras ve bir de mesele bulunsun.» (Sayı: 247, 6 Şubat 1910)

«Mahkeme-i Kübrâ-yi Millet» adlı makaleden:

«Otuz senedir, sırmalı bir sütreye, muhteşem bir konağa, tumturaklı bir ünvana malik olmak için istibdât vehmi önünde secde eder bir gürûh vardı.»

«Kabahat hep mutlak amîrin, padişahın idi.»

«Bunlar otuz senedir bu çaresiz milleti aldatmaya alışmış olduklarından, bir türlü ümitlerini kesemiyor-

lar, eski huylarından vazgeçemiyorlar. Bir padişah ne kadar kudretli olsa, emirlerini harfiyyen tatbik edecek bir maiyyet ve âvene bulmadıkça vatan ve milletine bu derece fenalıklar edemez.»

«Millet ve vatanını sevmeyen Hakân'ı, evvelce işgal ettiği yüce makamın ve Osmanoğulları sülâlesinin hatırına hürmetle bir köşede inzivaya mahkûm etti.» (Sayı: 248, 7 Şubat 1910).

«Meclis-i Mebusan Askerî Encümeni ve Bahriye Nezareti» adlı makale. (Sayı: 249, 8 Şubat 1910).

«İdâre-i Vilâyat» adlı makale. (Sayı: 250, 9 Şubat 1910).

«Maksadımız Anlaşılmamış, Biraz İzah Edelim.» adlı makaleden :

«Genç Türk adıyla yad edilen İttihat ve Terakkî Cemiyeti mensuplarını muaheze edenleri hiç kimsenin muaheze ve hatalı kabul etmeye hakkı yoktur. Herkes fikrinde hürdür. Lâkin İttihat ve Terakkîye muareze ve muhalefetle vatana darbe vurmak arasında bir fark görmeyenleri yine vatan namına her vatanperver muaheze eder ve etmelidir.» (Sayı: 251, *10 Şubat 1910*).

«Mebusân ve A'yan-Kanun-i Esasî» adlı makale. (Sayı: 252, 11 Şubat 1910).

«Âlem-i İslâm-ın Temayülâtı ve İngilterenin Siyaset-i Metukabilesi» adlı makaleden :

«İslâm Âlemi, İngiltere'nin müzaheretinden mahrum kalırsa, elbette zarar eder. Lâkin İngiltere bugünkü mütenebbih İslâm Âleminin müzaheretinden mahrum kalırsa kâr temin eyleyeceğini kim iddia edebilir?» (Sayı: 253, 12 Şubat 1910).

«Çeteler Kanunu'nun *Ta'dili* ve *Avrupa Efkâr-ı* Umumiyesi» adlı makale. (Sayı: 254, 13 Şubat 1910)

«Rusya — Avusturya İtilâfının Şekl-i Ahırı.» adlı makale. (Sayı: 256, 15 Şubat 1910).

«Kâl ü Hâl ve Bir Lâkaydi-i Esef ü İştimâl» adlı makale —Donanmaya yardım için halka çağrı hakkındadır— (Sayı: 257, 16 Şubat 1910).

«Bahr-i Sefîd Müvazenesi ve Bu Müvazenede Mevki'imiz» adlı makale. (Sayı: 258, 17 Şubat 1910).

«Teessürat-ı Vicdâniye» adlı makaleden:

«Biz, Avrupa medeniyetini taklit değil, iktibas etmeliyiz. İktibas, intihap ve muhakeme ile olur. Taklit ise kuru gösterişten ibarettir. Bize taklit değil, iktibas lâzımdır. Japonlar bu şekilde yükseldiler.»

«Avrupa medeniyetini taklit ederek alırsak (ki bu pek kolaydır.) güzel dans eder, mükemmel konuşur, modaya uygun giyinir, süîülerle filozoflara, âlimlere, san'atkârlara, siyasî vs.'ye az bir zamanda malik olacağımıza şüphe yoktur. Ama hepsi bir çırak, bir tilmiz, bir yamaktan başka bir meziyete sahip olamazlar.»

«Şark'ın da binlerce senelik bir mazisi, yüzlerce asırlık bir medeniyeti, diğer bir tabirle kendisine has tekâmül vasıfları haizdir. Bu vasıfları üç günde yok etmek imkânını görenler ve hele bu tart edilmiş vasıflar yerine, hazır elbise giyer gibi Avrupa'dan yeni vasıflar ödünç olarak alınmasını mümkün zannedenler, son derece hayret edilecek bir gaflet ve cehalet eseri gösteriyorlar.» (Sayı: 259, 18 Şubat 1910).

«Ric'at Fikirleri ve Yeni Bir Halet-i Ruhiye» adlı makale. (Sayı: 261, 20 Şubat 1910).

«Balkan Entrikalarında Yunanperest Gafillerin Hisse-i Faaliyetleri» adlı makaleden:

«Unsurların birliği, Osmanlıların en geniş emellerindendir. Buna şüphe edilemez. Bu birliğin, düşman-

ların dilemesine rağmen vuku' bulacağına tamamen eminiz. Zira ki Osmanlı birliği bir «fikr-i vücûbî»'dir.» (Sayı: 262, 21 Şubat 1910)

«Ahali Fırkası Münasebetiyle... Nazariyat ve Bizdeki Tatbikatı» adlı makaleden:

«Bizim zannımıza göre İttihat ve Terakkî bir fikirler manzumesinden başka bir şey değildir. Bir manzume ki ilk tesirleri vatanın kurtulması suretiyle ortaya çıktı. Vatan ve meşrutiyet tehlikeye düştükçe (İnşallah böyle bir ihtimal bile varid değildir.) aynı kuvvetle mevcudiyetini göstereceği de şüphesizdir. Vatan ve milletin ifrat ve tefritten âzade olarak terakkî ve tekâmülüne çalışmaktadır.» (Sayı: 264, 23 Şubat 1910)

«Teşebbüsat-ı İttihat-şikenadan Bir Nümune daha.» adlı makale. (Sayı: 265, 24 Şubat 1910).

«Hakan-ı Mahlû' Hakkındaki İşaat» adlı makale. (Sayı: 266, 25 Şubat 1910)

«Komşumuz Yunan» adlı makale. (Sayı: 268, 27 Şubat 1910)

«Osmanlı Donanması ve İane-i Milliye» adlı makale. (Sayı: 269, 28 Şubat 1910).

«Japonya'da İstikbâl-i İslâm» adlı makale. (Sayı: 270, 29 Şubat 1910).

«Harp Olacak mı?» adlı makale. (Sayı: 271, 2 Mart 1910)

«Nafia Nezaretinin Lâyihası» adlı makale. (Sayı: 272, 3 Mart 1910).

«Şayan-i Takdir Bir Ahali, Şayan-i Tebrik Bir Kazâ» adlı makale. (Sayı: 273, 4 Mart 1910)

«Ulvî Bir Manzara» adlı makale, (Sayı: 274, 5 Mart 1910)

«Din-i İslâm Hakkında Hacı Ömer Yamaoka Efendi'nin Bir Konferansı» adlı makale. (Sayı: 275, 6 Mart 1910).

«Turuk-i Umumiye Hakkında Nafia Nezaretinin Mukarreratı» adlı makale. (Sayı: 276, 7 Mart 1910).

«Hilâl-i Ahmer Cemiyeti» adlı makale. (Sayı: 279, 10 Mart 1910).

«Irak ve 6. Ordu» adlı makale. (Sayı: 280, 11 Mart 1910).

«Menatık-i Baide ve Mahrumemiz» adlı makale. (Sayı: 281, 12 Mart 1910).

«Esbab-ı Müsalemet» adlı makale. (Sayı: 283, 14 Mart 1910).

«En Müessir ve En Büyük Silâhlarımız» adlı makaleden: «İstibdât, kardeşleri can düşmanı, amansız düşman etmişti. Meşveret ve Meşrutiyet düşmanlarımızı bile bize kardeş edecektir.» (Sayı: 285, 16 Mart 1910).

«İnkılâb-ı Manevi İstihzaratı» adlı makaleden: «10 Temmuz'da hamiyet eli ile yapılan inkılâp, bir idarî ve siyasî bir inkılâp idi. İstibdât idaresini, başı boş ve aç bir hayvan sürüsüne teşbih edelim. Bu doymaz hayvanlar, otlaklarda ne bulduysa yemekte, yiyemediğini çiğnemekte idi. Bu kudurmuş sürü, vatanın gül bahçesinden kovuldu İşte bu siyasî ve idarî inkılâbımızdır.»

«Millet ve vatanımızın iki türlü düşmanı vardı. Biri istibdât idare ve usulü, diğeri cehalet. İttihat ve Terakkî Cemiyeti bir kalemde birinci düşmanı tar-ü mar etti, hiç etti.» (Sayı: 286, 17 Mart 1910).

«Rus Siyasetinin En Son Tezahürü» adlı makale. (Sayı: 287, 18 Mart 1910).

«Kral Ferdinand'ın Ziyareti» adlı makale. (Sayı: 288, 19 Mart 1910).

«İftihar Etmeliyiz» adlı makale. (Sayı: 290, 21 Mart 1910).

«Bulgaristan Kralının Dersaadeti Ziyareti» adlı makale. (Sayı: 291, 22 Mart 1910)

«Rusya — Avusturya İtilâfı ve Kral Ferdinand'ın Ziyareti» adlı makale. (Sayı: 293, 24 Mart 1910).

«Nafia Nazırının İzahatı, Bizim Mütalâamız» adlı makale. (Sayı: 295, 26 Mart 1910).

«Fedakâr Milletimiz ve Donanma İanesi» adlı makale. (Sayı: 296, 27 Mart 1910)

«İnsaniyet» adlı makale. (Sayı: 298, 29 Mart 1910).

«Girit Meselesi» adlı makale. (Sayı: 299, 30 Mart 1910).

«Suikast mi, Suitesadüf mü?» adlı makale. (Sayı: 301, 1 Nisan 1910).

«İbtilâ-yi İstı'zah ve Boşuna Kaybolan Zamanlar» adlı makale. (Sayı: 302, 2 Nisan 1910).

«Sırbistan Kralı Petro'nun Dersaadeti Ziyaretleri» adlı makale. (Sayı: 303, 3 Nisan 1910).

«Maarif Nezaretinin Bir Teşebbüs-i Müfîdi» adlı makale. (Sayı: 305, 5 Nisan 1910).

«Sanayi-i Dahiliyemizin Himayesi Meselesi» adlı makale. (Sayı: 307, 7 Nisan 1910)

«Taşralar Maarifinde Neden Tavakkuf Var, Terakkî Yok?» adlı makale. (Sayı: 308, 8 Nisan 1910).

«Meşrutiyetimizin İkinci Mart'ı ve Arnavutluk İğtişaşı» adlı makaleden: «31 Mart Vak'ası, hürriyet ve meşrutiyetimizi bir ikinci defa elimizden almak için tertip edilmiş alçakça bir irticaî vak'a idi.»

«Bir takım Yezidîler, en dindâr, zavallı millet efradını meşveret ve hürriyet aleyhine sevk etmenin yolunu bulmuşlardı.»

«...Müsavat, adalet, hürriyet ve uhuvvet istemeyiz diyorlar, isyan ediyorlar.» (Sayı: 309, 9 Nisan 1910)

«Arnavutluğun Halet-i Ruhiyesi-İdare ve İsyan» adlı makale. (Sayı: 310, 10 Nisan 1910).

«Pek Müşkül Bir Vaziyet: Milliyet Meselesi Karşısında Türkler» adlı makaleden :

Genel ve resmî dil, Türkçe, resmî din İslâmdır. İşte ittihat, uhuvvet ve tam bir eşitlik için Türklerin tek şartı... Türkiye Osmanlılarındır. Hiçbir unsurun değildir.» (Sayı: 314, 14 Nisan 1910).

«Mutlakiyet ile Meşrutiyet'te Suiistimal Suretlerini Mukayesesi» adlı makaleden:

«Mutlakiyet usulü, beşerî habasetin en fazla faaliyet gösterebileceği bir idare şeklidir.»

«Meşrutiyette esas temel ve tek nokta millî menfaattir ki, bu da ekseriyetin menfaati şeklinde ortaya çıkar.» (Sayı: 315, 15 Nisan 1910)

«Avrupa Efkâr-ı Umumiyesi Karşısında: Kuvvetli ve Adil Bir Hükûmet» adlı makale. (Sayı: 316, 16 Nisan 1910)

«Girit'te Ne Oluyor?» adlı makale. (Sayı: 317, 17 Nisan 1910).

«İş Bilmek ve İş Yapmasını Bilmek» adlı makale. (Sayı: 318, 18 Nisan 1910).

«Araplar ve Türkler» adlı makaleden :

«Türklerin zayıf düştüğü yerde Araplık, yabancıların mahkûmu olmuş, İslâm mescidleri.. metruk kalmıştır. Şark'ın saadet ve selâmeti, İslâm Dini'nin kuvvet ve satveti Türk — Arap birliğine bağlıdır.»

«Türklerle Araplar, din ittihadı, hattâ kısmen dil ittihadı sayesinde tek bir millet demektir. Bir Türk, bir

Arap'a hiçbir vakit tahakküm etmez.» (Sayı: 319, 19 Nisan 1910).

«Rusya Siyasetinden Bir Safha Daha» adlı makale. (Sayı : 320, 20 Nisan 1910).

«Mensucat-ı Osmaniye ve Bursa'lıların Yeni Bir Teşebbüs-i Müfideleri» adlı makale. (Sayı: 321, 21 Nisan 1910).

«Kuvvar Hadisesi ve Teybotibesti Hatırası» adlı makale. (Sayı: 322, 21 Nisan 1910).

«Arnavutluk'ta Ne Yapmak Lâzımdır?» adlı makaleden :

«Arnavutları en ziyade iğfal eden mel'unlar tahttan indirilmiş Hakan'ın dalkavuklarıdır ki, bunların dini para, imanı para, milleti para, herşeyi paradır.»

«Silâhtan evvel kelâmın kuvvetine müracaatla, Arnavutlara meşrutiyetin önde gelen fayda ve menfaatlerini taddırmakla hükûmete karşı yönelen isyan silâhları, o vakit kendiliğinden düşer. Saplamak için Osmanlı göğsünü değil, düşman sinesini arar.»

«Arnavutluk'ta ilk önce medeniyet ve hükûmet kuralım. Eğer bu mukaddes emele Arnavutların tüfekleri manî olursa o vakit bu tüfekleri, her ne şekilde olursa olsun ve her ne netice verirse versin toplamalıyız. Lâkin manî olup olamayacağını tecrübe etmeden önce ilk icraat olarak silâhları toplamak keyfiyetini hekîmane bir hareket olarak telâkkî etmemeliyiz.» (Sayı: 323, 21 Nisan 1910).

«Elîm Bir Meçhuliyet ve Medîd Bir İntizar» adlı makale. (Sayı: 324, 22 Nisan 1910).

«İran ve Ahval-i Ahire» adlı makale. (Sayı: 332, 2 Mayıs 1910).

«Meclisteki Son Hadise ve Çare-i Tavsiye» adlı makale. (Sayı: 334, 4 Mayıs 1910).

«Himmetü'r-Rical Tekleu'l-Cibal» adlı makaleden: «Bebek Boğaziçi'nin lâtif ve mamur yerlerinden biridir. Büyük ve muhteşem binalarıyla Pây-ı Taht'ın her yeriyle rekabet edebilir. Bu binalar içinde en göze çarpanları başta «Robert Kolej» Amerikan Mektebi olduğu halde yerli ve yabancı Hıristiyan mektepleridir. Oturanların çoğu Müslüman ve hem de zengin olan Bebek'te bir «Müslüman» ve «Osmanlı» mektebi yok muydu? Sarayların, kâşanelerin sahipleri ekseriyetle Müslüman iken orada bir tanecik bile Müslüman mektebi bulunmaması mümkün olabilir miydi?» (Sayı: 336, 6 Mayıs 1910).

«Kral 7. Edvard ve Dost ve Muazzam İngiliz Milletine Taziyemiz» adlı makale. (Sayı: 328, 8 Mayıs 1910)

ŞEHBÂL Mecmuasında :

Filibeli Ahmet Hilmi Bey, fasılalarla «Şehbâl» dergisinde seri makaleler yazmıştır. Şehbâl'in 25. sayısından itibaren (15 Ağustos 1326/1910, sh: 14) «Eski Fikirler, Yeni Şekiller —Ulûûm-u Garbiyye ve Spirtizm—» konulu seri bir yazıya başlamıştır. Bu yazı serisi Şehbâl'in 34. sayısına kadar devam etmiştir. Bu yazılarda işlediği konular şu şekildedir: «Ruh nedir? Medyûm ve Derviş, Bir Müneccim ve bir falcı, Keşfü'l-havatır, İstikbâl bilinir mi, Uzaktan muhabere, Garip bir yazıcı, Garip bir cevap.»

Spirtizm hakkındaki bu yazıları Şehbâl'in, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 33, ve 34. sayılarında mevcuttur. Yalnız bu mevzuun sonunu bağlamamıştır.

HİKMET Gazetesinde :

«Hikmet» gazetesi günlük olarak ilk defa 9 Eylül 1911'de çıkmaya başlamıştı. İlk sayısının münderecatını şu şekilde tahlîl edebiliriz:

— Baş muharrir: Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi.

— Mahall-i idaresi: Cağaloğlu'nda «Hikmet» idarehanesidir.

— Hakka makrûn, ağrazdan salîm efkâr ve mülâkata sahifelerimiz açıktır.

— Hakka hadîm.

— Nüshası on para. Yevmî gazetedir.

«Hikmet» gazetesinin birinci sayfasında Filibeli Ahmet Hilmi Bey, «Mebahis-i Siyasiye» başlığı altında makalelerini yazıyordu. Ayrıca müstear isimlerle de yazılar yazıyordu. Bazan da yazılarına imza koymuyordu.

Birinci sayısının birinci sayfasında şu yazılar vardı: «Şuûn-u mühimme» başlığı altında «Veliahd'ın seyahatı münasebetiyle» adlı yazı. Ayrıca «Mütalâat» başlığı altında da «Uhûd-u Atîka ve Şeref-i İstikbâlimiz» Yazarı (Mihriddin Arûsî).

Bir de «Mudhike-i Hayat» adlı yazı.

Filibeli'nin «Mebahis-i Siyasiye» başlığı altında yazdığı «Harb-i Umumî halinde: Âlem-i İslâm ne vaziyet alabilir?» adlı makaleden şöyle diyordu:

«Mümtemlekeler denildiği gibi İslâm Âlemi hatıra gelmelidir. Zira İngiltere ve Fransa müstemlekelerinin en mühim kısımlarını Müslüman memleketleri teşkil ediyor. Kim ne derse desin, İslâm Âlemine ait hususlarda ve hele nâzik ve katî anlarla son söz Türkiye'nin ve doğrusu Hilâfet Makamı'nındır. Böyle anlarda Hilâfet Makamı'nın dostluğu ordular ve milyonlar kıymetinde olduğu gibi, tarafsızlığı büyük bir zarar, tarafgirliği ise, aksi taraf için mühliktir.»

»Ne çare ki acz ve sınırlılığı «tarafsızlık» şaşaalı adı altında gizlenmek istenilen sönük siyasetimiz, bu kadar amil ve kuvvete rağmen, Avrupa siyasetinin elinde oyuncak olmamızı mucib oldu.»

«Acaba bu tarafsızlık siyasetinin devam ettirilemeyeceğini halâ anlayamadık mı?»

İkinci sayfasında :

«Hayat-ı matbuat», «Dahilî haberler». «Löhorla» adlı bir tefrika. Yazarı (Maupassant, Guy de). (Le Horla). Mütercimi: İsmail Hami.

Üçüncü sayfada: «Musahabe» başlığı altında «Küçük Beyler» isimli bir makale. Yazarı: Cüneyd. Yine — «Küçük Beyler» hakkında— Hüseyin Suat'ın kısa bir yazısı. «Jön Türk» imzası ile «Âlem-i İslâm» adlı bir yorum.

Dördüncü sayfada: «Vilâyetlerimiz», «Vukuat-ı zabita», «Ahval-i sıhhiye», «Telgranâmeler», Haricî haberler» ve «ilân» bölümleri yer alıyor. Sol alt kısmında da «Hikmet Matbaası» ile «Müdîr-i mes'ul: Ahmet Hilmi» açıklaması vardır.

«Hikmet» gazetesi, sayı: 2, 10 Eylül 1911: **«Hepimiz Böyle Düşünsek»** adlı başmakaleden:

«Ah, zavallı tarafsız gözler! Bu üç senedir neler görmedi.»

«Eski israf ve in'am siyasetine devam,
İstibdât'ın ileri gelenlerine ihsan,
Mutlakiyet ricalinde fakirlik,
İdarî iflâs,
Maarifi ihmal,
Nafia işlerini ihmal,
Ziraatı ihmal.

Hasılı yâr ve ağyarın ümit ettiği icraattan hiç bir eser görülmedi.»

«Zulüm ve yağmasını dilimize doladığımız hâl' edilların yükselme derecesine riayet eylerdi.»
miş Hakan bile millet umumî efkârı ile bu derece alaya cesaret etmez ve yüce makamlara getireceği adam-

«Türk, Arap, Arnavut, Kürt, Lâz, Ermeni, Rum, Bulgar, Musevî, unsurlarının münevverlerini ihtiva eden bir posta ve telgraf nazırı (bulmaktan değil) seçmekten aczini açıklarsa, tam manasıyle iflâs etmiş sayılmaz mı?»

«Hepimize Büyük Bir İbret» adlı makalesinden:

«Ey Millet! Bu memlekette senin hâkimiyetin var. Sen hâkimsin diyoruz. Emin olalım ki millet, inkılâbın kendisine bahşettiği bu hakkı tamamen kendisine mal etmiştir. Millî hâkimiyetin yürürlükte olduğu bir memlekette, ne kadar yaldızlansa, ne kadar gizlense, her ne şekle sokulsa, keyfî ve istibdânî emeller kabul olunamaz.»

«İstibdât zulüm demek değildir. İstibdât, bir şahsın veya bir sınıfın kendi keyfine ve ictihadına göre bir toplumu, ona rağmen idaresi demektir. İstibdâtın «babaca» bir şekli olabilir ve bundan bir topluluk fayda bile görebilir. Lâkin «insan hakları» ve «insan hakkı» hakîr görüldüğü için reddedilmiştir.»

«Artık milletin beş para kıymet takdir etmediği böyle bencillik ve istibdâdımızı okşayacak suçlamaları, kirli paçavra gibi birbirimize fırlatmaktan vazgeçecek zaman geldi.»

«İstibdât, daila istibdat ve istibdâdın her şekli çirkindir.» (Hikmet gazetesi, sayı: 3, 11 Eylül 1911).

(12 Eylül 1911 tarih ve 4 sayılı Hikmet'te (Buşo Efendi'ye) adlı bir makalesi vardır.)

«Biz Ne Kaybederiz, Onlar Ne?» adlı makaleden:

«Artık bu yabancı tahakküm ve istihkârı Osmanlıları canından usandırdı. Bilmem ne vakte kadar bu millet, bu derece çirkin tecavüzlere hedef olacaktır.»

«Evvelce Avrupalılar, bu milleti ezmek istedikçe sabık Hakan'ı açılmamak üzere kapanan Millî Meclis ile ayaklar altına atılan Anayasa ile tehdit ederlerdi.»

«Biz bu korkak siyasete devam ettikçe bize göz açtırmayacakları muhakkaktır.»

«Ey Devlet Büyükleri! Neden korkuyorsunuz? Lâkin —Haykırmayan kimseye hayat hakkı yoktur—» (Hikmet, sayı: 5, 13 Eylül 1911.)

«Sadık Dostumuz, Zahir-i Siyasetimiz, Almanya Devlet-i Muazzaması!» adlı makaleden:

«Biz Şarklılar, her ne kadar cehalet derecesine düşsek, ne kadar kötülüklere boğulsak, yine yüreğimizde «sevgi ve itimat» hisleri yok olmuyor.» (Hikmet, sayı: 6, 14 Eylül 1911).

(16 ve 17 Eylül 1911 tarihli Hikmet'lerde yazısı yoktur.)

«Girit», **«Bî Taraflık, Her Tarafla Dostluk Siyasetinin Yeni Bir Meş'ûm Semeresi.»** adlı makale. (Hikmet, sayı: 9, 19 Eylül 1911.)

«Mütalâat» başlığı altında **«Âlem-i İslâm'a Karşı Vazifemizi Yapıyor Muyuz?»** adlı makale. (Hikmet, sayı: 11, 21 Eylül 1911.)

«Merdane Sebat Neler Yapmaz?» adlı makaleden: (Müslümanların ikinci muvaffakıyeti: Mısır.)

«Mısır hürriyetçilerinin vatanın selâmeti ve mukaddes millî hürriyeti uğrundaki mücadelelerini hepimiz işitmişizdir. Bu mücadedeyi biliyoruz, diyemeyiz. Zira biz henüz içinde oturduğumuz memlekette neler oldu-

ğunu merak etmeye bile başlamadık ki, Osmanlı vilâyetlerinde, İslâm'ın büyük vatanında neler olduğunu merak edip bilelim. İslâm Âlemi karışsa, bizim bilgimiz olamaz. Uzağa ne gidelim. Bugün Anadolu'da, Rumeli'de neler olduğu biliyor muyuz? Daha açığını söyleyelim: Bugün İstanbul efkâr-ı umumiyesini hangi siyasimiz tahlil ve teşrihe muktedirdir.?» (Hikmet, sayı: 12, 22 Eylül 1911.)

«Osmanlı Anasırı Neye İ'tilâf Etmiyor?» adlı makaleden:

Osmanlı hükûmetinin resmî dinî, İslâmdır. Gerçekte bu imparatorluğu Türkler kurmuşlarsa da hükûmete sırf kavmî ve unsurî bir şekil vermemişler, aksine Türk dilini, Türk göreneğini kabul eden Müslümanlarla Türkler arasında bir fark bulmamışlardır. Yalnız Hıristiyanların (dini ve ictimaî durumları mahfuz olmakla beraber bu mahfuziyet, «siyasî eşitlik» derecesinde olmayıp «Reaya» şeklinde idi.»

«Osmanlı İnkılâbı, Gayr-i Müslim vatandaşlarımıza siyasî eşitlik bahşetti ki bu, İslâm Toplumunda her ferdin hakkı oldu. (Bu) «refah», «adl», «hak»dan başka bir şey değildir.» (Hikmet, sayı: 13, 23 Eylül 1911)

«Patrikhanenin Siyah Kitabı» adlı makaleden:

«Patrikhane'nin bir «Siyah Kitap» neşri arzusunda bulunduğu birkaç gündür matbuat sütunlarında görülüyor... Her hususta, her türlü haksızlıklar cari. Bunlar hep bir hakikattır. Öyle hakikatlerdir ki, değil Patrik Efendi, her hamiyyetli Osmanlı, söylemeye, bağırmaya, yasaklanmasını istemeye selâhiyetli ve hattâ hamiyet bakımından mecburdur. Lâkin bu hal hususî bir şekilde bir tertip ve maksat eseri olarak: Yalnız Hıris-

tiyanlar hakkında mı carîdir?» (Hikmet, sayı: 14, 23 Eylül 1911.)

(Hikmet, bu 14. sayısından sonra kapanıyor ve akabinde ara vermeden Filibeli Ahmet Hilmi Bey, «**Coşkun Kalender**»i çıkarıyor: 1 Şevval 1329/11 Eylül 1327 (24 Eylül 1911). Filibeli «İntizar-ı Millete» başlığı altında «Hikmet'e Bayram Hediyesi» adlı makalede 10 Eylül 1327 (23 Eylül 1911 tarihli Tanin'deki başmakaleye cevap veriyor.)

(Coşkun Kalender, bir sayı çıkmış ve dört sayfadan ibaretti.)

(5 Şevval 1329/15 Eylül 1327 (27 Eylül 1911) tarihinde «**Münakaşa**» adlı gazeteyi çıkarıyor. Bu da iki sayı çıkıyor, ardı ardına.)

«Bugünkü İttihad-ı İslâm: Felâket Arkadaşlığı Demektir.» adlı **makaleden:**

«Bugünkü «İslâm Birliği» ortaçağdaki fikrin aynı değildir. Bugünkü İslâm Birliği, felâket arkadaşlığıdır. Felâkette müşterek olanların birbirine karşı zaruri olarak hissedecekleri kardeşlik ve yardımlaşma emelinden, yüce bir ümidi mutazammın bir teselliden ibarettir. Bugünkü İslâm Birliği, zalim insanların bile mazlumlara çok görmeyeceği bir şey.»

(Bu makalenin ortasına Celâl Nuri'nin pek beğendiği bir makalesini koyuyor ve sonunda şöyle devam ediyor:)

«Yaşa ey kutsî emel, yaşa! Yaşa ey ümit ruhu yaşa! Bizim canımız sensin. Bizim cananımız sensin. Bizim imanımız sensin. Ey kara günlerimizin nûr tesellisi! Ey bize «va'tesimû» diye seslenenin ebedî tecellisi, ey ittihat! Yüz bin yaşa!» (Münakaşa, sayı: 2, 16 Eylül 1327/29 Eylül 1911).

Münakaşa kapanınca yeniden «Kanad» adlı bir gazete çıkarıyor. «Kanad» beş sayı devam etmiştir. 4 sayfalık olan Kanad'ın ilk sayısı 9 Şevval 1329/19 Eylül 1327 (2 Ekim 1911) tarihinde çıkmıştır. İlk sayısında sonradan eserlerini tenkit ettiği Celâl Nuri'nin bir makalesi bulunuyor. Kanad'da «Trablusgarp Şehrinin işgali» (sayı: 2), «Halâ hatırımız sayılıyor» (sayı: 3), «Hey'et-i Vükelâ ve müşkülât-ı hazıra» (sayı: 4) ve «Vaziyet-i hazıra kimin elinde? İngiltere'nin mi, Almanya'nın mı?» (sayı: 5, 23 Eylül 1327 / 6 Ekim 1911) adlı makaleleri yer alıyor.

Kanad kapanınca yeniden ve başka bir adla «Nimet» adlı gazeteyi çıkarıyor. 4 sayfadan ibaret olup iki sayı çıkmıştır. İlk çıktığı tarih 15 Şevval 1329 / 25 Eylül 1327 (8 Ekim 1911) tarihinde çıkmıştır. Birinci sayısında «Hey'et» imzası ile **«Sana Hezaran Lânet, Ey Yalancı Medeniyet!»** adlı makale var:

Trablusgarp olayı ile ilgili bu makalede şöyle deniyor:

«Lânet sana ey kahpe medeniyet! Lânet sana ey rezil yalan! Lânet sana ey yaldızlı yalan! Sana ki, beşer hukukunun ayaklar altına alınışına, milletler hukukunun tahkîrine karşı sönük bir nazardan, meş'um bir lâkaydi yüzünden başka bir atıfetin olmadı.» (sayı: 1, 25 Eylül 1327)

İkinci sayısında (16 Şevval 1329/26 Eylül 1327) «Mebahis-i Siyasîye» başlığı altında **«Almanya'nın dehşetli hatası»** adlı makalesi var.

«Nimet» kapanınca da Bursa'ya sürüldü. On ay sonra tekrar neşriyata başladı.

«Hikmet»in ikinci çıkışı.

«Nimet» kapanınca Filibeli Ahmet Hilmi Bey, ikinci defa olarak «Hikmet'i çıkarmaya başlamıştır. «Hikmet»in ikinci çıkışı 18 Şaban 1330 / 19 Temmuz 1328 (1 Ağustos 1912) tarihindedir. Bununla alâkalı olarak Filibeli Ahmet Hilmi Bey başmakalede şöyle diyordu:

«Karîn-i Kiramımıza»

«On aylık inziva ve sükûttan sonra milletin hadimi «Hikmet» yine sevgili okuyucularına kavuşuyor. Istırar ve neşrinden millet için özel bir fayda sağlanmadıkça «Hikmet»e gösterilen şiddetli düşmanlığın hakiki ve gizli sebeplerini, on aylık sıkıntılı tarihçesini neşretmek fikrinde değiliz. Yalnız pek muhtasar birkaç söz söylemek mecburiyetindeyiz. «Hikmet»in neşriyatında dermeyan edilen korkuların, evham ve mübalağa eseri olmadığını zaman ispat etti. Danışmanı vicdan ve muktedâsı hak olanlar, yanılmaz değilse de müstakbel hadiselerin ekserisini hissediyorlar.»

«Biz yalnız nefsimizi düşünerek neşir hizmetine başlamadık.»

«Lâkin vatan ve millet zararına olan rahat ve saadet bizim vicdanımızda yer bulmuyor. Birkaç karıncanın bir sürü kartalla uğraşamayacağını anlamayacak kadar gafil değildik...»

«Zaten iş çığırından artık çıkmış bulunuyordu. Artık ondan sonra salâh ve insaf beklemek cinnet sayılırdı. Temennilerimize, istirhamlarımıza karşı vesileler icad edilerek matbaamızı basmak, gazetelerimizi kapamak, başyazarımızı sürmek gibi zorbalıklarla ve daha nelerle karşılık gördük.»

«İşte bugün biz, bize gadr edenlerin ikbal mevki'inden çekildiğini görüyoruz da kendilerine şahsî hukukumuzu bağışlıyor, ve «bi hakkı Hüdâ» kalbimizden her türlü infial ve iğbirarı siliyoruz. Ve bütün okuyucularımızdan, bütün milletimizden aynı suretle mütehassis olmayı istirham ile hepsini «Ve'l-Kâzimîn...» ayetindeki Allah'a dâvet ediyoruz.»

«Siyonistlerin Uğursuz Siyasetini Yine Türkler mi Çekecek?» adlı başmakaleden:

«Siyonistlerin plânı şu noktalara inkısam ediyordu:

1 — Türkleri aldatmak, elde tutmak, millî izzet-i nefislerini okşayıp kendilerini müslüman ve gayr-ı müslim sair Osmanlı unsurlara karşı bir kuvvet olarak kullanmak. Bu «Türk İttihadı-Pan-Turanizm» adını alıyordu.»

«2 — Müslüman unsurları Avrupa nazarında susturacak ve Türk İttihadını akîm bırakacak şekilde bir İttihad-ı İslâm siyaseti. Pan-İslâmizm.»

«3 — Gayesi gayr-i müslim unsurları aldatmak gibi çocukca bir emelden ibaret «İttihad-ı Anasır» siyaseti.»

«4 — Bütün bu oyunlarla elde edilmek istenen hakikî gayeler ki buna müşterek bir isim bulmak zordur. Yalnız diyebiliriz ki, bir taraftan efkâra dahil olanlardan beherinin şahsî istifadesi ve diğer taraftan siyonistlerin arz-ı mukaddesi ele geçirmekten ibaret gizli gayesi ve birtakım ticarî muameleler gibi şekillere ayrılır.» (Hikmet sayı: 5, 22 Şaban 1330 / 23 Temmuz 1328, 5 Ağustos 1912).

«Bizim tasavvur ettiğimiz millî siyaset, bütün Osmanlıların hukukunun muhafazasını, İslâmiyetin terakkisini ve bilhassa Türklerin Osmanlılığa ve İslâm'a

karşı mühim bir mübeccel vazife yapmasını temin ediyordu. Ne çare ki siyonistlerin zimamdârları bütün efkârı fenâ ve taklidî bir mahiyete istihale ettirdiler.» (aynı makale, sayı: 6, 23 Şaban 1330/24 Temmuz 1328, 6 Ağustos 1912.)

Bu makale «Hikmet»te on bir (11) sayı devam etmiştir. Burada Siyonistlerin Osmanlı iktisadî ve ictimaî hayatını ne şekilde ele alıp gizli gizli oyunlar çevirdiklerini anlatmaktadır. Filibeli bu yazılarında gizlice dönen oyunlara vakıf olduğunu göstermektedir. Hattâ devletin içinde bulunan gizli teşkilâtları ikiye ayırmaktadır. Şöyle ki:

«Gizli teşkilât da ikiye ayrılabilir: Birisi «iç» ve diğeri «için içi» olmak üzere birbirleriyle bazan ve kısmen temas eder bir mahiyette idi.. «İçin içi» doğrudan doğruya «Siyonist» Cemiyeti ileri gelenleri idi...» (Sayı: 10, 28 Temmuz 1328/11 Ağustos 1912).

«Hikmet'in 5, 6, 8, 9, 10, 11, 14. 16, 19, 21 ve 22. sayılarında bulunan bu makalede sonuç olarak şöyle diyordu:

«Hangi tarafa göz atsak bütün muamelât altında aynı parmağı göreceğiz. Ve kimbilir daha ne kadar hayret veren şeyler duyacağız. Lâkin biz şimdiden söyleyelim ki, bu adamlar için bize: «Arzı ikiye ayırdılar» dense, yine hayret etmeyiz. Bunlar dehşetli adamlardır.» (Sayı: 22, 9 Ramazan 1330/9 Ağustos 1328/22 Ağustos 1912).

«Türkleri Korkutmak İçin» adlı makaleden:

«Türklerin vatanlarındaki vaziyeti, evinde oturacak bir oda bulamayan ve herkesi yerleştirdiği halde kendisi sokakta kalan bir ev sahibinin vaziyetini andırıyordu.»

«Türklerin bugünkü vaziyeti, eğer biraz daha vahim değilse, her halde, İstibdât Devri'nden devraldığımız günkü vaziyetlerimizin hemen hemen aynıdır.» (Sayı: 29, 16 Ramazan 1330/16 Ağustos 1328/29 Ağustos 1912). (Aynı makale 31. sayıda son bulmuştur.)

«Ötedenberi en büyük siyaseti reklâmcılık olan İttihat ve Terakkî...» diye başlayan **«İttihat ve Terakkî Kongresi»** adlı makalesinde şöyle diyordu:

«Şimdi İttihad'a bir soru varit olur: Haniya, millî ekseriyeti teşkil eden fırkanızın azası nerede? Bütün millet bizimle diyordunuz. Bundan maksadınız düne kadar eliniz altında tuttuğunuz vatanın ormanları, madenleri, hazineleri mi? Yoksa ahalisi mi olacak?» (sayı: 33, 20 Ramazan 1330/20 Ağustos 1328/2 Eylül 1912).

«Muharebe İhtimalleri ve Muharebe-i Umumiye» adlı makaleden:

«İttihad ve Terakkî ve hükûmeti, dört senelik harekâtı ve bilhassa son yaptığı intihablar ve muvakkat kanunlarla, bizdeki meşrutiyetin kuru bir lâftan ibaret olduğunu ,inkılâbın evvelki saray yerine, idareci ve faal azasının ekserisi meçhûl yeni bir kuvvet koymaktan başka bir şey olmadığını medeniyet âlemine karşı ıspat etti.»

«Eğer Avrupa Devletleri Balkan Hükûmetlerindeki hareketi durdurmazlarsa, muharebeye gerçekte, muhakkak nazariyle bakmak lâzımdır. Bu müessif ve helâk edilmiş vaziyeti de sakıt kabinelerin siyaseti sayesinde kazandık.» (Sayı: 39, 26 Ramazan 1330/26 Ağustos 1328/8 Eylül 1912).

«Millî Meşrutiyet Fırkası ve Üç Fikr-i Mütezâd» adlı makaleden:

«Osmanlı memleketlerinde «İslâm İttihadı» mühim ve mümkün bir fikirdir. Bunun mümkün olabilmesi için «esasın esası» olarak yalnız «İslâmiyet» genel fikrini ele almak ve onu sarsılmaz bir prensip yapmak icap eder. Bununla beraber «İslâm» fikrini esas yapacak bir fırka, aynı zamanda bir ikinci esasa daha müracaatla «Türk» fikrini ortaya atması icap eder. İslâm kelimesini Türk kelimesi takip ederse akabinde Arap, Arnavut, Kürt, Pomak gibi kelimeler de meydana çıkar.» (Sayı: 40, 27 Ramazan 1330/27 Ağustos 1328 / 9 Eylül 1912).

«İkinci Fikir: Türk ve Türklük» adlı makaleden:

«Bütün keşmekeşlere İttihat ve Terakkî sebep oluyordu. Türklüğü benimsemiş olduğu için, kimseye Türklük adına hareket imkânı vermiyordu. Lâkin Türklüğü, henüz sair unsurların kabul etmediği bir şekilde Osmanlılıkla eş değerde saydığı için Türklerin bütün menfaatleri, kapalı bir fikir uğrunda fedâ ediliyordu. İttihat ve Terakki aynı zamanda Türk ve Osmanlı fikirleriyle Müslüman fikrini de karıştırmış ve buna da «İttihad-ı Anasır» fikrini ilâve etmişti.» (Sayı: 41, 28 Ramazan 1330/28 Ağustos 1328/10 Eylül 1912).

«Gafil Seyyahlar, Münzeviler, Yani Valiler, Mutasarrıflar, Kaymakamlar» adlı makaleden:

«Öyle valiler, mutasarrıflar görüldü ki bunların gittikleri yerde gösterdikleri «meraksızlık» bir memleketi şöylece ziyaret eden seyyahlarda bile görülmez.» (Sayı: 45, 4 Şevval 1330 / 3 Eylül 1328 / 16 Eylül 1912).

«Yılgınlık» adlı makaleden:

«İnkılâbımız, millî bünyemiz zihniyeti üzerinde pek büyük tesirler yapmıştı.»

«Altı asırdır, Osmanlı Padişahlarının mutlakıyat hükûmeti demek olan hükûmete, itaat etmeğe ve saltanat makamını pek büyük görmeğe alışmış olan halk, bu hükûmeti tedbil edebilecek bir iktidar gösteren Cemiyet'e karşı da aynı nazarı takınmıştı.» (Sayı: 48, 7 Şevval 1330/6 Eylül 1328/19 Eylül 1912)

«Yarı Yılda Tevkîf — Yolda Eşkiya Var!» adlı makaleden :

«Hakkımızda yapılan propagandalara gelince: Sözle yapılanlarından vazgeçtik, İttihatçı gazeteler altı ay evvel «fâzıl-i şehr-i İslâmî, mücahid-i İslâm, cevher-i hamiyyet» gibi ünvanlarla tebcil ettikleri ve konferanslarına can attıkları bir adamı, bu defa da, hatır ve hayale gelmez saçmalık ve tahrifatla teşhir ediyorlardı. Hattâ Vilâyet Teftiş Heyeti, bizim borçlu olduğumuzu, firar ettiğimizi, nereye gittiğimiz meçhul olduğunu yazdırıyordu.»

«Evvelce demiştik: İstibdât dâima istibdât ve istibdâdın her şekli mekrûhtur. Yeni istibdâd'ı bir muhalifi telvis için eski istibdâdın hükmünü senet gösteriyordu. Biz ise, azîz vatan ve milletimize karşı, her istibdâda rağmen vazifemizi yapmış olmakla iftihar ediyorduk. Zira iki ihtimalin hangisi kabul olunsa, bizim için yine bir iftihar hissesi çıkar.»

«Eğer biz, mazimizde bir hataya malik isek bu hatayı —hattâ mensublarının cinayetlerini bile— fazilet yapan İttihat ve Terakkî mütegallibesinden ayrılmıyorsak rahat ve zevkimizi, ikbal ve istikbalimizi muhafaza edecek yerde, vatan ve millet için kendimizi fedâ etmek cesaretini göstermişiz demek olur. Eğer mazimizde hatamız yoksa, iftiralara hedef olmuşsak, bu da vatan

ve millet için iftihar edildiğinden, yine vatanî vazifemizi yapmış oluyoruz.»

«...Lâkin ne garip tecelli! Devr i sabıkta ihanet değil de yalnız sukût sayesinde rahat ve servete nail olabilecek nice nice fırsatlardan istifadeye çareler yerine bir tahkîr nazarı fırlatarak vatan ve millete karşı namus vazifesi yapmanın ne kadar ağıra mal olduğunu görüyoruz da arasıra kendi kendimize soruyoruz: Sakın namus ve hamiyyet, zavallı beşeriyeti iğfalden ibaret şen'î ve menfûr bir maharet olmasın?» (Sayı: 49, 8 Şevval 1330/7 Eylül 1328/ 20 Eylül 1912)

«Masa Başında İnkısama Uğramaktansa, Harp Meydanında Hesaplaşmak Hayırlıdır.» adlı makale. (Balkan Harbi ihtimali üzerine yazmıştır.) (Sayı: 63, 21 Şevval 1330/21 Eylül 1328/4 Ekim 1912)

«İngiltere'den, Fransa'dan Dostluk Bekliyoruz» adlı makaleden:

«Bugün İslâm Alemi'nin ruhu ve özü olan «İslâm Hilâfeti», İslâvlardan mürekkeb bir kin ve gayz kütlesinin, bir yeni Ehl-i Salibin hücumuna maruz bulunuyor. Bütün İslâm Alemi kalbine hücûm edildiğini hissediyor.»

«Artık bütün Müslümanlar —bu kadar vahşetlere karşı büyük devletler, hususiyle İngiltere ve Fransa lâkayt kalırsa— inanmak zaruretinde kalacaktır ki medeniyet, insaniyet, adalet ve peyman hep birer sözden ibaret olup, yeni bir Ehl-i Salip, son Müslüman müstakil hükûmetini de yok etmeğe yürümüştür.» «...Ya ebedî meveddet, ya ebedî adâvet! İşte bugün İslâm Alemi'nin medeniyete teklif ettiği iki hal.» (Sayı: 69, 27 Şevval 1330/27 Eylül 1328/10 Ekim 1912)

«Düvel-i Muazzama Arasında İttifak-ı Samimî Yok, Bir *Harb-i Umumi Bile Mümkün»* *adlı makaleden :*

«İnsan havali görüyor da yine ümidini kaybetmiyor. Ve bu vatanı muhafaza eden bir Mutlak Kudret olduğunu düşünüyor ve teselli buluyor.» (Sayı: 70, 28 Şevval 1330/28 Eylül 1328/11 Ekim 1912)

«Bulgar — Sırp Plânı Akîm Kaldı.» adlı makaleden:

«600 sene Osmanlı pençesi altında cılız bir tilki gibi titreyen esirlerin bugünkü ahfadı, altı asırlık zilletin yoğurduğu bir hamurdan mamul Bulgarlar, beş gündür ilân-i harp edecek yerde, adî kurnazlıklarla işi savsaklıyor.»

«Şu günlerde dahî, ihtiras ve intikamlara kapılıp ve milletimizin namlı kuvvetini yine gizlice bölünmeye uğratır, icra heyetini milletin emellerine aykırı iş yapıyor şeklinde gösterirsek, son hatayı da irtikap etmiş, daha doğrusu intihar eylemiş oluruz.» (Sayı: 71 Sh: 3, 1 Zilka'de 1330/29 Eylül 1328/12 Ekim 1912).

«Haydi Aslanlar!» başlığı ile Balkan Harbine katılan askerlere ve millete şöyle sesleniyor:

«Haydi tekrar edelim zemzeme-i Tekbiri,
İzz ü şândır milletin tâ ezelî takdiri,
Allah, Allah, yine kalktı, bakın İslâm şîri,

Berk urur ma'reke-i şânda onun şimşîri.» (Sayı : 77, 7 Zilka'de 1330/5 Teşrinievvel 1328/18 Ekim 1912).

«Balkanlılar, Türklerin Değil, İnsanlığın Düşmanıdırlar.» adlı makale. (Sayı: 78, 8 Zilka'de 1330/6 Teşrîn-i evvel 1328/19 Ekim 1912).

«Bu sayıdan sonra kapanıncaya kadar Filibeli'nin imzası ile «Hikmet»'te yazısı çıkmamıştır. Zaten kendisi «Hikmet»'te birçok yazıları imzasız yazıyordu.

«Hikmet» gazetesi 84 sayı devam etmiş ve 14 Zilka'de 1330/12 Teşrîn-i evvel 1328/25 Ekim 1912 tarihinde son çıkışını yapmıştır.

Eserleri :

1 — Tarih-i İslâm : İki ciltir İki cildi 671 sayfa olup 1326'da «Hikmet» Matbaasında basılmıştır. Son yıllarda sadeleştirilerek basılmıştır. Yazarın en mühim eseridir.

2 — Allah'ı İnkâr Mümkün müdür? Yahut Huzur-i Fen'de Mesalik-i Küfür. 1327'de «Hikmet» Matbaasında basılmıştır. «Tarih-i İslâm»'a zeyl olarak kaleme alınmıştır. 238 sayfa olup tamamlanmamıştır.

Filibeli bu eserine «Okuyucularla bir hasbihal» başlığı ile şöyle başlıyordu:

«Mübarek vatanımızda Meşrutiyet ilân olundu. İstibdât yerine esas itibariyle, hürriyet ikame olundu. Bundan sonra her fert «vicdan hürriyeti», «söz hürriyeti» hakkına sahip olacaktır. Ve olmalıdır.»

«...Madem ki memleketimizde söz ve vicdan hürriyeti vardır, bugün olmazsa yarın, yarın olmazsa öbürgün her fert bu hakkı kullanmaya kalkışacaktır. Bilen de bilmeyen de yazacak, söyleyecektir.»

Önsöz'ünde Filibeli Ahmet Hilmi Bey, millî içtimaimizin kurtuluşunu şu iki sınıfta gördüğünü yazıyordu:

«1 — Muallimler, düşünürler ve ilim adamları,

2 — Din hizmetlileri (ulemâ ve meşayıh).»

«Meşhur Kâfirler» bölümünde şöyle diyordu:

«Materyalizm'in, küfür mezhebinin en büyük tekâmülleri, asrımızın düşünürlerinden Büchner, Auguste Comte, Ernest Hegel de görüldüğünden, bunlardan bir-

kaçı ile Davit Hume, rahip Condillac'ın fikirleri tahlil edilirse, Materyalizm, Hissiyûn ve Ruhiyyûn mesleklerinin bütün muhteviyatı meydana çıkar.»

«Bu bölümden okuyucularımıza malûm olmuştur ki, felsefî ekollerden Materyalizm, mutlaka ve zarurî olarak küfrü intaç eder.» (Sh: 21 - 22)

3 — Huzur-i Akl ü Fen'de Maddiyyûn Meslek-i Dalâleti. 159 sayfa olup 1332 h.'de «Hikmet» Matbaasında basılmıştır. (Elinizdeki kitabın aslı.)

4 — Abdülhamid ve Seyyit Muhammedü'l Mehdî ve Asr-ı Hamidî'de Âlem-i İslâm ve Sunusîler. 1325'de «İkdam» Matbaasında basılmış olup, 124 sayfadır.

5 — Beşeriyetin Fahr-i Ebedisi Nebimizi Bilelim. 1331 h.'de «Hikmet» Matbaasında basılmış olup, 32 sayfadır.

6 — Yeni Akaid «Üss-ü İslâm». 1332 h.'de «Hikmet» Matbaasında basılmış olup, 82 sayfadır.

7 — İki Gavs-i Enam: Abdülkadir ve Abdüsselâm. 1331 h.'de «Hikmet» Matbaasında basılmış olup, 64 sayfadır.

8 — Yirminci Asırda Alem-i İslâm ve Avrupa, Müslümanlara Rehber-i Siyaset. 1327'de «Hikmet» Matbaasında basılmış olup, 1966'da «Bedir» Yayınevi tarafından «Müslümanlar Uyanın» adı ile yeniden basılmıştır.

9 — A'mâk-i Hayâl. 1326'da basılmıştır. Eski harflerle iki baskısı yapılmış olup, yeniden «Tercüman 1001 Temel Eser» 32. kitabı olarak yeniden basılmıştır.

10 — Hangi Meslek-i Felsefîyi Kabul etmeliyiz? Üniversiteli gençlere verilen tahrîri bir konferanstır. 1329'da «Hikmet» Matbaasında basılmıştır. 48 sayfa olan bu kitap yeniden «Bedir» Yayınevince basılmıştır.

11 — Muhalefetin İflâsı. İtilâf ve Hürriyet Fırkası'nı tenkid mahiyetindedir. 80 sayfa olup, 1331 h.'de «Hikmet» Matbaasında basılmıştır.

12 — Akvam-i Cihan. 1329'da «Hikmet» Matbaasında basılmış olup, 104 sayfadır.

13 — İstibdâdın Vahşetleri, yahut Bir Fedakârın Ölümü. Üç perdelik bir piyes olup, 1326'da basılmıştır. 68 sayfadır.

14 — İlm-i Tevhîd.

15 — İslâm ve Din-i İstikbal. (Tamamlanmamıştır.)

16 — Tarih-i İslâm ve Osmanî. (Tamamlanmamıştır.)

17 — Tasavvuf-i İslâmî. (Tamamlanmamıştır.)

18 — Batınîler, İblis İzzeddin Behmen. (Tamamlanmamıştır.)

19 — Bektaşîler. (Tamamlanmamıştır.)

20 — İlm-i Ahval-i Ruh. 160 sayfa olup, tamamlanmamıştır. 1327'de «Hikmet» Matbaasında basılmıştır.

21 — Öksüz Turgut. (Romandır). Yeni harflerle de basılmış olup, 1326'da «Hikmet» Matbaasında basılmıştır.

22 — Melezâde Ailesi. (Romandır.)

23 — Vay Kız Beyciği Seviyor. (Hikâyedir.)

24 — Yeni Mantık. (Tamam değildir.)

25 — Üç Filozof.

26 — Yer, Gök, İnsan.

27 — Alem-i İslâm ve Kadın Meselesi. (Tamam değildir.)

28 — Tabakat.

29 — Türk Armağanı.

30 — Aşk-ı Balâ.

31 — Tortu.

32 — Türk Ruhu Nasıl Yayılıyor?

33 — Divançe. (Şiirleridir.)

34 — Yaşasın Bâd-i Sabâ.

35 — Şeyh Bedreddin.

36 — Gazal-i Bedeviye.

37 — Murat Orta.

38 — Farmasonlar, Maksat ve Meslekleri. (Tercüme. Yazarı: Leo Taxil.)

Merhum Filibeli Ahmet Hilmi Bey'in vefatı üzerine «Sebilürreşat» şu haberi veriyordu :

«**Merhum Şehbenderzâde Hilmi Bey**; Osmanlı müfekkirlerinin güzidelerinden olduğunu eserleri ile ispat etmiş olan Şehbenderzâde Ahmet Hilmi Bey, hayat kitabının son kelimesini yazmıştır. Cenab-ı Hak gufranına mazhar buyursun.»

«Müşarunileyh, Meşrutiyetin ilânını müteakip sürgün yerinden İstanbul'a gelerek günlük gazetelerle neşriyata başlamış, arkasından «Hikmet» adı ile bir gazete imtiyazı alıp, bununla mühim, istifade edilebilecek birçok siyasî ve ilmî makaleler neşr ettiği gibi, metin bir kalem ve halis bir yürekle de İslâmiyeti, İslâm Hukuku'nu müdâfaa eylemiştir. Merhumun kendine mahsus lâtif bir üslûbu, ilmî ve mantıkî muhakemelerinde de isabeti vardı.»

«Hilmi Bey, bir aralık Dârü'l-Fünûn'da felsefe dersini de vermişti. Merhum, ilim ve faziletiyle şöhret bulmuş, sağlam inançlı, derviş meşrep bir filozoftu. Henüz genç denecek bir yaşta irtihali memleketimiz için kayıplardan sayılmış olmak lâzım gelir.»

«Cenab-ı Hak, kendisine rahmet, akraba ve dostlarına sabr-ı cemîl ihsan buyursun.» (Sebilürreşat, Sayı: 312, Sh: 449, Teşrinievvel 1330)

Ölümünün altmışıncı yılında eserleri halâ tazelik ve isabetliliğini muhafaza eden Ahmet Hilmi Bey'e biz de Allah'tan rahmet dileriz.

— 1 —

«Tarih-i İstikbal»'in Tenkîdi

Birinci Kitap :

FİKRÎ MESELELER

Umumî Tenkîd :

«Tarih-i İstikbal» (1) ismindeki eseri ile düşüncesini ortaya koymuş olan Celâl Nurî Bey Efendi (2)'yi tebrik ve kendisine teşekkürle söze başlamayı bir vazife sayıyorum. Apaçık bir gerçektir ki «hakikat ışığı, fikirlerin çarpışmasından doğar.» (3). Celâl Nurî Bey, yazdığı eserle böyle bir fikrî çarpışma imkânını ortaya koymuştur.

Fikirler, zihinlerde saklı ve gizli kaldıkça, yok hükmündedir. Umuma bir fayda temin edemez. Fikirlerin kıymet ve mahiyetinin anlaşılabilmesi için münakaşa ve tenkîd meydanına konulmaları icap eder.

Celâl Nuri Bey'in «Tarih-i İstikbal»'inin birinci kısmını teşkil eden «Mesail-i Fikriye — Fikrî Meseleler» cildinde, münevver ve düşünen insanlığı öteden beri meşgul eden en mühim fikirler derç edilmiş bulunmaktadır.

Gerek bu fikirlerin almış olduğu anlayış şekli, gerekse Celâl Nurî Bey'in onlara verdiği anlayış tarzı, Av-

rupa'da hemen herkesçe —denilecek şekilde— *biliniyorsa* da, serbest düşünmekte ve serbest konuşmakta henüz pek yeni olduğumuzdan, tekâmül etmiş muhitlerde artık sahur pilâvı «bânalite» (4) hükmüne giren fikirlerin bile bizde münakaşa ve izah edilmesi faydadan uzak olamaz.

Biz, tekâmül kervanına yeni girmiş bir milletiz. Diğer milletlerin geçirdiği tekâmül devirlerini, sür'atli adımlarla olsa bile, biz de geçirmeğe mecburuz. Bu gerçeği mümkün olduğu kadar sık söyledik. İşte şimdi de tekrar etmek lüzumunu görüyoruz.

İnkılâbtan evvel (5), düşünmek ve hele düşündüğünü söylemek bir cinayet sayılıyordu. Şimdi, Allah'a hamd olsun, herkes ne düşündüğünü söyleyebiliyor. (6). Her aşırı hareket bir hatayı davet eder. Her iş, onun aksi bir işe dönüşür. Evvelce din ve saltanat adına zincirlenen dillerin, hür bir devrede çözülmesi tabiî ve zarurî idi. Hürriyet ve meşrutiyet devrinde ilmî fikirlere yine fikirle karşılık vermek tabiî işlerdendir.

Celâl Nurî Bey'in eseri, hür bir vicdanın mahsulüdür. Fikir hürriyetine hürmet eden topluluğa her mütefekkir minnettar kalır. Yalnız Celâl Nurî Bey'in eseri, salîm bir felsefenin mahsulü müdür? Acaba dayanak noktası ve kaynağı olan üstadları gibi, değişmez ve hattâ çocukça bir doğmatizm (7) ile eserde verilen hükümler, gerçekten artık üzerinde münakaşa edilmekten kurtulmuş ve medeniyet dünyasındaki düşünür ve âlimlerin ekserisi tarafından değişmez prensipler gibi kabul edilmiş şeyler midir?

İşte biz burasını münakaşa etmek arzusundayız. Tabiîdir ki bizim kaynak ve dayanak noktalarımız yine Avrupa'lı mütefekkirler olacaktır. Üzülerek söylemek

lâzımdır ki memleketimizde halâ orijinal fikirler ortaya atmaya muktedir mütefekkirler ender, belki de henüz yok gibidir. Biz istediğimiz kadar «bana göre böyledir, ben şöyle içtihat ediyorum» diyelim. Zamanımızda ilimle münasebeti ve yabancı dillere vakıf olmayanlar, böyle sözlere aldanabilir. Lâkin münasebet ve vukufu olanlar bu sözlere karşı tebessüm eder ve buna inananların hemen aynen tercümeden ibaret olan sözlerinin kaynaklarını hatırlamakta sıkıntı çekmez.

Celâl Nurî Bey'in eseri de, hattâ önsözündeki şairane hayali ile beraber, Avrupa'da Materyalizm ve onun yayıcıları tarafından sayısız şekilde ilân ve tekrar edilmiş ve bugün orada pek de dinleyeni kalmamış bayat fikirlerden teşekkül etmiştir. Böyle bir halde yazara isabet eden şeref hissesi, bu fikirleri kabul ve Türkçeye aktarmaktan ibaret kalır.

Avrupa'da görülen bir hal, ihtimal ki bizde de görülecektir. Her üslûp ve her fikrî nizamın bir adı vardır. Fikirlerini ortaya atan bir zat, hangi üslûp ve fikir nizamını kabul ediyorsa, tabiatıyla o nizama verilen isme hak kazanmış olur. Bundan daha basit birşey yokken çok kimse, kabul ettiği mesleğin ismi ile anılmaya razı olmaz. Meselâ Hristiyanlığı imhaya yürüyen bir Materyalist, zorla Hristiyan veyahut dindâr olmak iddiasını güder. Ve aksini söyleyene darılır.

Celâl Nurî Bey'in böyle bir zaaf göstermeyeceği eserdeki beyanatından anlaşılıyor. Buna karşı memnun olmak gereği aşikârdır.

Samimiyet herkes için bir meziyet iken, ilim adamları için bir borçtur. Tabiîdir ki Celâl Nurî Bey'i hangi fikirlerinden dolayı Materyalist Felsefesi taraftarı say-

dığımızı, eserindeki bahisleri tenkîd ettikçe izah edeceğiz.

«Fikrî Meseleler»'i tetkîkten hasıl olan kanaatimize göre Celâl Nurî Bey, üslûp itibariyle «Doğmatik»'tir. Burada murat ettiğimiz mânâya göre; doğruluğu su götürmez, müsbet ve aşikâr olmayan şeyleri en müfrit bir katiyyet ve kanaatle beyan etmeğe «Doğmatizm» denir. Celâl Nurî Bey'in eserini mütalâa edenler, bu doğmatizmi o kadar bariz olarak görürler ki, istemeden hatırlarına «Bühner» (8), «Ernest Hegel» (9), «Moleskot» (10) ve «Lange» (11) gibi Materyalizmin elebaşlarının açık ifadeleri gelir. Umumiyetle doğmatikleri ve hele *Materyalistleri sair mütefekkirlerden* ayıran cihet, kendi zan ve fikirlerine karşı gösterdikleri «amiyane iman»'dır. Bu, o kadar şiddetli bir kanaat ve imandır ki artık ilme nisbet edilmesi mümkün olmayarak en kuvvetli bir sofuluk ve taassup derecesini bulur.

Doğmatik Materyalistler ilim ve salim düşüncenin öldürücü hücumları altında yuvarlandıkça, her mağlûp ve yaralıdan çıkması tabiî olan iniltileri, hakaret ve küfür gürültülerine çevirirler. Hattâ çok kere, fikirlerini ortaya atarken kendi düşüncelerine düşman olabilecek düşünce sahiplerini ihtiyat olarak, hakîr ve cahil bulmayı uygun bulurlar. Onlara göre insanlığın müjdelediği —ve sonuna kadar yüceltmek kadirbilirliliğini göstereceği— büyük adamlar kafilesi, bazan bir sürü aptal ve deli, bazan bir sürü ihtiraslı kimselerdir. «Tarih-i İstikbâl»'de bu ileri sürdüğümüz noksanları tamamiyle görüyoruz.

Eserin umumî durumu, münekkit üzerinde son derece birbirine zıt ve muhalif intibâlar bırakıyor. Önce yazarın ifade tarzında o kadar yaralayıcı bir kibir ve

gurur hissolunuyor ki, burası okuyucuda bir gücenme ve darılma meydana getiriyor. İlmî fikirleri ortaya koymak için kaba ve katı olmaya ihtiyaç yoktur. Yalnız yine tekrar ederiz ki bu ifade tarzı, Materyalist yazarlar için bir çeşit «meslekî üslûp» hükmünü almıştır.

İkinci olarak eserde birbirini nakz eden ve birbirine zıt fikirler vardır ki bunlar okuyucuyu şaşırtıyor. Yazarın İslâmın yayılma ve yükselmesi için pek ateşli bir arzu taşıdığı görülüyor. Münekkit, burasını itirafla beraber, yazarın anladığı İslâmiyetin neden ibaret olduğunu sormak zaruretinde kalıyor. Gerçekte yazar bu hususta bazı umumî ve müphem fikirler ortaya koyuyorsa da, kendisinin telâkki ettiği İslâmiyetin mahiyeti yine anlaşılamıyor. Yazarın pek acı tenkidleri vardır. Bunların hemen hepsi İslâmiyetin ruhuna değil, tekâmül devirlerinde aldığı şekillere ve yazılmış eserlere dâirdir. Bu tenkidlerdeki büyüklük taslayan ve yaralayan ifadeleri makbul tutmamakla beraber, ekserisinin doğru olduğunu söylemek hakka ve adalete riayet etmek bakımından bir borçtur. Böyle haklı tenkidler arasına sıkışmış bazı fikirler de görülüyor ki, bunlar aşırı bir şüphe ve yazarın gözetmek istediği gayeye bile karşı bulunmakla malûldür. Meselâ, kabul edilmiş, zarurî ve umumî bir prensip gibi ortaya koyduğu ve «Itrah» (12) adını verdiği temizleme ve arıtma işinin tatbiki neticesinde kalan İslâmiyetin «değişik bir isim almış Materyalizm'den ibaret» olduğu gözlere çarpıyor. Bir din, diğer bir dinin yerine —bilerek mi, bilmeyerek mi? Burası tamamen anlaşılamıyor— konulmuş oluyor. Bu dinin ismi «Materyalizm» (13) ve bunun prensiplerini yayan kimsenin adı meselâ Bühner, kitabının adı «Madde ve Kuvvet (14) iken garip bir değişiklik cilvesi

ile İslâmiyet oluyor. Bu yeniden bir temel kurma işinin bir neticesi de; Hazreti Peygamber'den, Bühner'in ortaya çıkışına kadar İslâmiyetin mânâsını anlayan hemen hiçbir ferdin gelmediği acaip durumudur.

Mevcut şekillerde İslâmın ruhu ile uyuşmayan çeşitli fikirler veyahut yeni uydurulmuş birtakım prensiplerin var olduğunu biz de öteden beri ortaya koyduk. Bu bir hakikattir. Lâkin Hazreti Peygamber'den bugüne kadar İslâmın ruhunu Bühner ve talebelerinden başka kavrayabilmiş hiçbir kimsenin ortaya çıkmadığını iddia, doğru ve hattâ mümkün müdür?

Yazarın bu hususlarda ortaya koyduğu prensip ve kaideler gayet açık ve kat'idir. Bunları şu şekilde özetleyebiliriz :

1 — Materyalizm; ilim ve tecrübeye dayanan bir hakikat mezhebi (ekolü)'dür. İlim ise sırf hakikattir.

2 — Bu gerçek ekole uymayan her ne varsa doğru olmadığı gibi, hurafedir.

3 — İslâm Dini, hak bir dindir. Bununla beraber Materyalizm'e karşı olamaz. Eğer muhalif kabul edilirse, hak din olmaması lâzım gelir. Halbuki hak dindir. Öyle ise Materyalizm'e uygun veyahut onun aynıdır.

4 — Bunun aksini zannedenler İslâmın ruhunu anlayamayanlardır. (Yani gelmiş geçmiş bütün Müslümanlardır!) Tenkîd ve temel kurmadaki bu gibi aşırılıklar, yazarın İslâmın ıslâhı hakkındaki iyi niyetlerini hiçe indirecek mahiyettedir. Zirâ yeni br esas ve temel kurma işi, ıslâh neticesine değil, İslâm Dini'ni bütünü ile kaldırmak ve yerine başka bir düşünceyi koyma ve yerleştirme neticesine varıyor. Yazar, bu neticeyi tatlılaştırmak için birçok parlak ve hararetli kelimeler kul-

lanıyorsa da tahlî ve tenkîd, bu süslerin altındaki fikri meydana çıkartmakta zorluk çekmiyor.

Yazarın, bazı yerlerde tehdît ve korkutma görünümünde, felsefe ve din ile içtimaîyatı birleştirdiği görülüyor. Bugün İslâm toplumu gerilemektedir. Burası gerçekten sabit olan bir hakikattir. Acaba bugünkü geri kalmışlığın sebeplerini nerelerde aramalıdır? İslâm Dini, son derece mühim içtimaî prensip ve kaideleri de ihtiva etmekte olduğundan, bu sebepler aranılırken, bazı inançları ve sonradan ortaya çıkmış düşünceleri ihmal etmek elbette caiz değildir.

Yazarın, bazı yerlerde tehdit ve korkutma görünüikinci derecedeki durumlardan değil, dinin esasından uzaklaşmakla hemen bu geri kalmışlığın aradan çıkacağı ve İslâm toplumunun terakkî ve tekâmüle başlayacağı kabul ve dâva edilebilir mi? Böyle bir dâva, zamanımızdaki ilmi süsleyen bir sürü keşiflerden habersizlik ve ruhun ahvaline vukufsuzluk olduktan başka, ortaya çıkan hadiselerle de çürütülmüştür. En yakından müşahede ve tetkîk etmeğe muktedir olduğumuz genç Balkan Milletlerinin son çeyrek asırdaki ilerlemeleri, din ve din ile desteklenmiş bir idealin ilerlemeye engel değil, sebep olduğunu ispat etmiştir. Hristiyanlık için ilmi seven, terakkiyi teşvik eden bir din denilemez. Bu böyle iken bile manevî kuvvetlerin gıdası ve fedakârlık hissinin anası olduğundan ve zararı olmadığı gibi, bu genç milletlere —ilim ve bilgiden hasıl olan azmin yokluğunu doldurmak gibi— büyük bir fayda temin etmiştir.

Şurası da var ki, yalnız ilim sahibi olmak ve mesleklerden birini seçmek mutlaka bir milletin tek istifade sebebi sayılırsa, son derece yanlış düşünülmüş

olur. Kaldı ki halkı arasında maddecilik yayılmış olan milletlerde, terakki ve yükselmeye engel bir sürü amillerin ortaya çıktığını bugün çok yakından müşahede edebilmekteyiz. Bugün en istilâcı, en üstün, istifade etmeyi en iyi bilen millet, İngilizlerdir. (15). Halbuki küfür mesleği (dinsizlik) ve maddeciliğin en az yayıldığı yer İngiltere olduğu gibi en dindâr milletlerden biri de İngilizlerdir. Millî bünyesi arasında maddeciliğin tamamen meçhul ve bununla beraber en şiddetli bir şekilde dindâr olan Rus milletidir. (16). Bugün herkes kabul eder ki Rus askeri kadar vatan ve emir uğrunda isteyerek ölen bir asker nadirdir. Aksine cahil halkı arasında maddeciliğin en fazla yayılmış olduğu milletlerden biri olan İtalya, Trablusgarp Muharebesinde (17) elîm anlar yaşamıştır. İşçi ve dinsiz sınıfına mensup kişilerde vatan ve fedakârlık hisleri tamamen kaybolduğu ve onlarda zevk ve hayatın muhafazasından başka bir duygu kalmadığı görülmüştür. Maddeciliğin arkasından gidip dinden uzaklaşan halk, hangi millete mensup olursa olsun, en ilkel ahlâkî prensipleri kaybediyor. Başkasının saadetini kıskanma, refaha hasret duyma; yoksulluk neticesi üzüntü, ümitsizlik, anarşi ve cinayete temayül, hayvanca eğlence ve sonunda intihar... İşte İtalyan halkının inkâr ve maddecilik felsefesini kabul edenlerinde görülen durumlar. Bir topluluğun saadeti veya sefaleti için bir sürü âmil ve şartların bulunduğu da açık gerçeklerdendir. İlim ve düşüncenin meyvası olan bu hakikatlerden gaflete düşüp üç yüz milyonluk İslâm topluluğunun (18) yükselme ve ilerlemesi için nihayet bütün esasları sekiz - on satıra sığan ve çünkü bir - iki inkâr, birkaç limmî (önsel, akıl yordamıyla hiçbir tecrübeye dayanmadan, a pirori) ve ikrara ait prensipten

teşekkül eden Materyalistlerin fikirlerini kabulü kâfi görmek, isim verilemeyecek bir fikir dalâleti, bir muhakeme garabetidir. Demek ki yazarın beyan ve emelleri hep hayırlı ve haklı iken bunlara bulduğu çareler boş, yanlış veyahut mânâsızdır.

Dikkate şayandır ki yazar, arzu ve isteklerini ortaya attığı zamanlar, bir Materyalist gibi değil, vahdet-i vücuda inanmış ve heyecanlı bir mütefekkir gibi fikirlerini ortaya koyuyor. Böylece okuyucuyu şaşırtıyor. Yalnız münekkidi şaşırtamaz. Meslek icabı Vacibü'l-Vücuda (Allah'a) hiçbir vazife bırakılmamış ve O'na lüzum olduğuna imkân da bırakılmamış iken arasıra Cenab-ı Hak'tan, Rahmeten Li'l-Alemîn'den (19), O'nun şeriat ve kanununun doğruluğundan bahsediliyor. Ne çare ki meslek (20), bu kelimelere hiçbir müsbet mânâ veremediğinden onlar, bir sürü hayaletlere benziyor.

Yazar, «Yeni Akait» adlı bölümde ekseriyetle doğru tenkîdler ileri sürebiliyor. Bununla beraber bu bahislerde de İslâm mütefekkirlerinin eserlerine yabancı kaldığını izhar ediyor. Meselâ akaitçilerin (21) hepsini tekvîn (22) ve kâinat hakkında aldanmış olmakla itham ediyor. Yani İslâmiyette yegâne mezhep ve akait, kâinatın yoktan var edildiğine itikattan ibaret zannediliyor. Halbuki tasavvuf sistemi; hakkın olayları olması itibariyle, âlemin esasının ezelîliğine ve yalnız şekillerin her an değiştiğine kaildir. Ehl-i sünnetin (22) ileri gelen müçtehitlerinden (23) meşhur İbni Teymiyye (24) gibi birtakım akiat âlimleri vardır ki onlar da bu şekilde âlemin ezelîliğine inanıyorlar.

«Fen ve İstikbali» (25) bahsinde ileri sürdüğü fikirler için uzun söze hacet görmüyoruz. Avrupa'lı edebi-

yatçıların ilmi övme ve yüceltme yolunda, roman tarzında yazdıkları kasîdeleri hep bu şekilde olur. Bu gibi makaleler zararsız ve eğlencelidirler. «Mesail-i Fikrîye»'nin en zararsız ve iyi bahsi budur.

«Edebiyat» bahsi de dikkate şayandır. Münekkit bu bahislerde öyle bir şiddet gösteriyor ki, bu kadar tatsız bir dil, okuyucuyu şaşırtıyor. Maymun edebiyatı, şair taslağı, sarhoş sayıklaması şiirleri ve buna benzer zarîf düzeltmeler merhum Eşref'in (26) «edeb» ve «edebiyat» hakkındaki alaylı lâtif izahını hatırımıza getirdi. Bununla beraber bu bahiste de kıymetli doğru sözlere tesadüf ettik. Tabiî özel bahsinde yazacağız. Eserin son bahsi, birkaç taşkınlık müstesnâ tutulmak şartıyla, mevcut bahislerinin en doğrusu sayılmaya lâyıktır.

Materyalistler, fikirlerinden başka bir fikir sistemi kabul edenleri «beşeriyetin saadeti için zararlı, insanlığın terakkîsi için bir engel» görürler. İşte onların şu kanaatıdır ki bu kadar şiddetli hücumlarını, insanlığı sevenler nazarında mazûr gösterir. Mademki maksatları insanlığın iyilik ve saadetidir, bu gayeyi kendi elleri ile tahrîp etmeye çalışmalarına rağmen bir özre malik sayılırlar. Zirâ «ameller niyete göredir.» (27), «Mesail-i Fikriye»'nin ihtiva ettiği bahisleri sırasıyla tenkîd edeceğiz.

Birinci Bölüm

Tarih-i İstikbal (Geleceğin Tarihi)

Celâl Nuri Bey, eserine remzî, şâirâne ve gayet... (affınızı temenni ederiz) tuhaf bir önsöz ile başlıyor.

Maksadımız, eserin ifadesini değil, fikirlerini tenkid olduğu için bu önsöz hakkında bir şey söylememeye çok çalıştıksa da yine birkaç söz söylemekten kendimizi menedemiyoruz. Bu kadar ciddî bahislere yapılacak bir önsözde yazar, mizaha yolaçan şekil ve ifadelerden kaçınmalıydı. İdeal (28) ve metafiziği (29) tenkît maksadıyle yapılmış bir eserde, bu kadar lâtîfe dolu ve hayalî bir rüyaya neden ihtiyaç duyduğunu anlayamadım.

«Karaltı içinde siyah ve nursuz» (30) bir yük motorunun eskiliğini gördükten sonra onun neden mahçup vaziyette yürüdüğünü anlamak işten bile değil! Yalnız işin en garibi, mütefekkirin «mazi ile hal kadar istikbali kaplayacak bir prensip» aramasıdır. Bunu garip buluşumuzun sebebi, böyle bir prensip araştırılması en koyu bir metafizik ameliyesi oluşu ve halbuki felsefe bahsinde görüleceği üzre yazarın metafiziği bir çeşit delilikle uğraşma saymasıdır.

«Siyah bir gümüş gibi, fakat güzel ve ruhanî yüzlü bir zenci»nin (31) kayığıyla başlayan seyahat «Tîtemes» (32) cenaplarına mülâkatla neticeleniyor. Mütefekkir, bu «Titemes»e fazla bir şeref veriyor.

Eski Mısırlılar, maddenin ezelî olduğuna ve mabûtların vazife ve kudretlerinin bu mevcût maddeyi tanzîmden ibaret olduğuna inanıyorlardı. Şu halde «Titemes» Firavun'a «vacibû'l-Vücût bi'l-hak» (33) diyemezdi. Bu kâhine böyle bir söz söyleten yazarın lütfudur.

Her ne ise. Önsözde son derece manidâr ve eserin tetkiki anında hatırlatılması faydalı sözler görüyoruz. Bunların bazısı aşağıdaki tenkîdlerimiz için birer vesika olacağından birkaçını kaydetmeyi lüzumlu buluyoruz. Mütefekkir, tarafından «oğlum» hitabiyle taltîf edildiği ve elini öptüğü «Hazreti Titemes»e durumunu arzederken bir «Halây-i Mutlak»dan bahsediyor. (34)

Hadiseleri izah için, sonsuz âlemin esîr denilen akım ile dolu olduğunu, zarurî olarak kabul eden ilim sahiplerinin, bu «halây-i mutlak» hakkında ne diyeceklerini bilemeyiz. İhtimal ki bu, zihinde fazla kazıntı yapılması halinde meydana gelecek bir durumdur.

Deniliyor ki: «Elbette âlemi yöneten kanunlar gibi, bu zaman denilen izahı kabil olmayan şeyin de seyrini tanzim eden kanunlar vardır.» (35). «Felsefe ve İstikbali» bölümünde yazar, metafiziği ve dolayısıyle felsefeyi zararlı ve tezyîfe şayân, felsefecileri de cinnetle ma'lûl sayıyor. Acaba «tarifi kabil olmayan bir şey»in seyrini tanzîm eden prensiplerin varlığına hükmeylemek, var olmayanın ağırlığını tartmak kadar müfrit bir metafizik değil midir? Rüyanın neticesi okuyucuyu üzüntüye sürüklüyor ve istemeyerek: «Ah ne olaydı da şu bir başı eşek, diğer başı insan olan ikinci derecede mabutlardan (Avilis)'in boynundaki pergel ele geçseydi. İlk ve son ilimler anlaşılır, bir kitapla

bütün insanlara anlattırılır, artık boş yere uğraşmaya hacet kalmazdı!» dedirtiyor.

Ne çare ki bu kıymetli pergel ele geçmediği için zavallı beşeriyet, bir taraftan Eflâtun'dan itibaren bir sürü hayâlperestlerin ve başka taraftan bu hayâlperestlerden daha az hayâlperest olmayan diğer bir sürünün mütalâa ve tefekkürlerini araştırmaya mecbur... Öyle ise okuyalım, dinleyelim ve düşünelim.

Son söz: Yazarın hayâli son bulduğu zaman, «ay yine eski yerinde» imiş (!). Burası garip değil mi?

İkinci Bölüm

Felsefe ve İstikbali (sahife: 17)

Bu bahse şöyle başlanıyor: «Hakikata vasıl olmak için bir tek vasıtamız vardır: İlim.»

Bu şekilde bir iddia ileri süren bir tek ciddî âlim tasavvur edemiyoruz. İlim sahasından çıkıp metafizik ve spekülâsyon (36) sahasına geçen bazı ilim mensupları meslek sevgisi ve felsefe aşkı ile bu kabil sözler söylemiş olsa bile ilim ve ilim sahipleri onları tekzîp ve teşhîr edegelmiş ve etmekte bulunmuştur.

Acaba hakikat nedir? Aklın uygun bulduğu şeyler mi, (yoksa) duyularla bilinen şeyler mi? Bunlarda mı, bunların haricinde mi? Hasılı «hakikat» denilen şey için ölçü nedir ve nasıl tarif edilir?

İşte bir sürü müşkül. İster hakikat olsun, ister hayal ve hezeyan olsun, insanın elinde bilme ve tanıma âleti olarak ancak «his ve idrak»ı var. Bütün ilim sahipleri, bu arada Pozitivistler (37) ve hattâ Materyalistler «duyumlar»ı esas olarak kabul ediyorlar. Lâkin duyumlar bize eşyanın hakikatını değil, eşyadan hasıl olan te'sîrin dimağımızda meydana getirdiği bir şekli bildiriyor. (38)

Bir cahil, meselâ bir ağacı gördüğü vakit, kendini hakikaten bir ağaç görmüş, yani ağacın hakikatını görmüş sayar. Lâkin bir ilim sahibi, meselâ «hipolit-

F : 6

ten» ağacı görüşümüze bir «halusinasyon» (39) diyor. Acaba yazarın kastettiği hakikat, bu duyumlar toplu luğu bu olaylar manzumesi yani bu hayaletler midir?

Vakıa bu hayaletler bize nispetle birer hakikate benzerlik ve hattâ birer hakikattır. Yalnız böyle hakikatlere vukufiyet kesbeden idrakimiz bütün tecrübe ve kazançlarına dayanarak bunlardaki hakikatın bize göre birer hakikat olduğunu ve daha doğrusu hakikat olmadıklarını ispat ediyor.

İlim bir sürü faraziyelere istinat ediyor. Bu faraziyeler olayları izaha vesile olduğu için, lüzumlu ve zarurî sayılıyor. Yalnız hiç bir ilim sahibi bulunamaz ki bu faraziyelerin sırf hakikat olduğunu iddia etmiş olsun. (*) İlmin büyük bir kıymeti vardır. Yalnız bu kıymet ne kadar büyük olursa olsun nisbî bir kıymettir. Hiç bir ciddî ilim sahibi tasavvur edilemez ki ilmin kıymetine başka bir manâ versin. İlme mutlak ve katî bir kıymet verenler ilme mensup olmayanlar, ilmî bir zihniyet ortaya koyamayanlar veyahutta «ilim» kelimesini bazı fikirleri kabul ettirmek için cahil halka karşı hizmet ettirmeye kalkışan sahte ilim sahipleri veyahut müfrit doğmatiklerdir. (**)

Deniliyor ki:

«Ulaşılması kabil olmayan hakikatın varlığından bizi haberdâr eden veya bunu remzî bir şekilde gösteren vasıta ise din'dir!» (40)

Demek iki türlü hakikat vardır. Biri «ilim» ile vasıl olunanı, diğeri ise ulaşılması kabil olmayan ve fa-

(*) Poincaré'nin (Fen ve Faraziye) adlı eserine müracaat.
(**) Poincaré'nin (Fenn'in Kıymeti) adlı eserinden.

kat din ile haberdâr edinilen veyahut remzî bir şekilde gösterilen hakikat!

Biz bu keyfî ve şahsî hakikat tasnîfinde ne mantık ve ne de samimiyet görüyoruz. Böyle bir tenakuz ve tezatın devam etmesi mümkün değildir. Gerçekte Avrupa'da birtakım mütefekkirler görülmüştür ki duyumlar ve tecrübe dışında bir türlü hakikat bulunacağına «kendi prensipleri» mucibince hükmedememek lâzımken nihaî bir hakikatın varlığına ve fakat bilinmesi kabil olmadığına kail olmuşlardır. Herbert Spenser (41) ve Mil (42) gibi. Şu kadar ki böyle bilinmesi kabil olmayan bir hadde sebat için tenakuzu kabulden başka çare bulamamışlardır. En samimi olanları ise «tabiat haricinde veya üstünde bir varlık aramak boştur ve bilinemez. Zira... (43) yoktur ki bilinsin!» demişlerdir. Böyle mesleğinin her neticesine erkekçe rıza gösteren samîmî mütefekkirler, hürmete lâyıktır. Çünkü fikrî oyunlarla ne düşündüklerini gizlemek ne de halkı aldatmak ve tenakuzu kabul etmek güçsüzlüğüne düşmemişlerdir. «Ulaşılması kabil olmayan hakikat» ne demektir? Böyle bir çeşit hakikatın varlığına ne ile kail oluyorlar? Din, bizi böyle bir hakikatten ne ile ve nasıl haberdâr edebiliyor? Din, akla mahsus ve makûl mudur? Eğer akla mahsus ve makûl ise bizi haberdâr ettiği hakikat için yine (tahlilin sonunda) aklımıza müracaat ediyor, demektir. Eğer akıl böyle bir hakikatı kabul ve itiraf ediyorsa ve sonra da aklın böyle tecrübe ile sabit olmayan bir hakikatı kabule selâhiyeti varsa o hakikata bir derece vasıl oluyor, gerek din ve gerek ilim (fen) aklın sahasında birleşiyor ve hakikat da bu garip Tanrı ikiliğinden (seneviyyetten) kurtuluyor, demek olur. Peki ama, aşağıdaki satırlar, yeniden fi-

kirlere şüphe ve karışıklık veriyor. Yukarıda gösterdiğimiz te'vili de imkânsız kılıyor.

«Kâinatın muammasından bahseden, bunu açıklamaya çalışan her nazariye, ilim ve fen (?), felsefe varsa cümlesi boştur... Tecrübe dışında yapılacak spekülâsyonlar pek manâsızdır, abuk-sabuktur!» (44).

İnsan bu sözleri okurken, dünyanın büyük bir tımarhane, insanların pek az müstesnası ile bir deliler kitlesi olduğuna hükmedeceği geliyor. Sonra da okuyucuyu bir hayret istilâ ediyor. Zirâ zihninde medeniyet akademilerini dolduran asrın en büyük âlimlerine, insanlık tarihin süsleyen ululara bir geçit resmi yaptırıyor da onların eserlerini anlamaktan bile aciz veyahut da bu eserlerini okumaya bile vakit bulamamış olan bazı mağrurların cesaret veyahut gafletine karşı hayret duraklaması kalıyor! Deniliyor ki: «Bugün Kant (45) ve Hegel gibi felsefecilerin ortaya çıkışına imkân olmadığı şöyle dursun, o nazariyeleri asrımız mutlak olarak mahkûm etmistir.» (45-a)

Bu atıp-tutucu iddia, katî olarak yalandır. Tabiat üstü felsefenin usulleri hemen toplu olarak «Limmî- A priori» ise de ilmî keşîf ve terakkîleri ihmal etmediği gibi son sözünü söylemiş olmak dâvasında da bulunmadığından tabiîdir ki bugün Kant, Spinoza (46) gibi mesleklerin hiç biri aynen okutulmaz, yalnız şu şartla ki sarsılmaz esasları veyahut tarihî kıymetleri bilinmek maksadı gözetilmiş olsun! Yalnız bir gerçektir ki bugün fen ve hikmetin —ve çünkü aklın katî olarak— mahkûm ettiği bir üslûp varsa o da doğmatizm ve materyalizm'dir. Avrupa üniversitelerinin hemen hepsinde okutulan felsefe kitapları, mahkûm edildiği iddia olunan felsefelerden az çok ilham almışlardır.

Nitekim Avrupa'da intişar eden ilmî ve felsefî eserler, mahkûm ve düşünce sahasından kovulmuş olan mesleğin (ekolün) ancak materyalizm olduğunu gösteriyor.

Deniliyor ki: «Ortaçağ felsefesi eski Hind kitaplarında aşağı-yukarı harfiyen yer almıştır. Bizim Mutasavvıflar (47) da bunları almışlar ve bazı kapalı remzî, kinayeli lâfızlarla ifade etmişlerdir. Tasavvufçuların esaslı sermayesi Panteizm'dir. (48). Hülâsa bunların hepsi boş prensiplerle uğraşmış ve mevcut olmayan hayaletler arasında dolaşmıştır. Cinnet, felsefenin süt kız kardeşidir. Her çeşit felsefede cinnetin biraz yeri vardır.» (49)

Beşerin zihninde, varlığın sebebini anlamak için birkaç çeşit fikrî şekil vardır. Bu itibarla bütün bu fikrî şekiller, tarihin bilinen devirlerinde bir teselsülile birbirine bağlı bulunuyor ve tarih öncesinin meçhûl derinlikleri içinde ortaya çıkış zamanları kaybolup gidiyor. Yalnız bundan ne çıkar? İnsanlığın anlayışında, yücelikleri anlamak için şekiller sınırlı olduğundan yeni bir şekil icadı mümkün olmadığı! Lâkin böyle bir teselsül, sözü geçen fikirleri sebep göstermek için yeterli değildir. Eski Hindlilerde yalnız vahdet-i vücut, ruhaniyyûn (50) ve zihniyyûn (51) ekolleri değil, materyalist, inkâr ve küfûr şekilleri de mevcuttu. Beşer idrakindeki şekillerin mevcudiyeti bu fikirlerin temcit pilâvı gibi insan ruhunun günlük gıdası olmasına sebep olmaktadır. Nasıl ki binlerce sene Buda (52), Epikûr (53), Romalı Lükres (54) ve benzeri fikir aşçıları tarafından pişirilmiş olan bir temcit pilâvı, bugün Türkiyeli bir yazar tarafından, pek de ısıtılmamış ve liste ismi «Mesail-i Fikriye» olarak ortaya konuluyor.

Eserde «Ahlâksızlık- İmmoralisme» düşüncenin pîrí Niçe (Nietzsche)'nin (55) bazı acayip sözleri, felsefeyi çürütmek için, misâl olarak getiriliyor. Şu kadar diyebiliriz ki; insanlığın tek ümit ve idealin ve ahlâkçılığın ayakta durma vasıtasını —yani hakkı— inkâr eden materyalizm'den çıkan neticeleri mertçe kuran ve açıklayan Niçedir. Gerçekten insan mihanikî bir çeşit hayvan; ümit ve ahlâkçılık aptalların nasibi sayıldıktan sonra Niçe'nin felsefesi kadar hakikata yakın bir fikir manzumesi olamaz. Niçe'nin vahdet-i vücût ve ruhanîyyûn felsefesi ile bir münasebeti olmamakla, yazar tarafından böyle yana - yakıla teşhîr edilmesi, bize göre iki yüzlü bir kılıçtır. Tımarhanede vefat eden mütefekkir yalnız Niçe değildir. Yazarın arkalarından gittiği kimselerden olduğu ortaya çıkan, Pozitivist Felsefesinin pîrî Ogüst Kont (56) da iki kere çıldırmış ve sonunda şifâhanede ölmüştür. Bu zatın delilikleri Niçe'ninkilerinden hiç de aşağı kalmaz. Ogüst Kont'un ikinci delilik devresine girerken yeni bir din uydurması, kendisine «en büyük kâhin» adını vermesi ve bir kadına «İlâhe» deyişi unutulmamalıdır. Ogüst Kont, Niçe'nin dans eden mabût istemesini güzel bulmuş olacak ki bir kadını ilâh mertebesine çıkarmıştı! (*)

Bu bölümün genel durumu, okuyucunun fikrini Materyalizm'i kabul etmeye yöneltmek maksadıyle yazılmıştır. Materyalist fikirlere yol açmak için şu «tez»ler öne sürülüyor:

(*) «Allah'ı inkâr mümkün mü?» adlı eserimizde «Meşhur Kâfirler» bahsine müracaat etmelidir.

1) Tecrübe dışında kalan fikirler vehim ve hayâlden ibarettir.

2) Filozoflar (ve daha doğrusu filozofların büyük bir kısmı) halli kabil olmayanı hal ile uğraştıklarından onların fikirlerinde hakîki ve ilmî bir kıymet yoktur. Bu manâda bir felsefe boş bir şeydir.

3) Lâkin bugün felsefeden sayılan mantık, psikoloji, estetik (57), ahlâkçılık, hukuk ve tarih felsefesi yazara göre felsefeden sayılmayıp «muhtelif çalışma şubeleri»dir.

4) Yazarca makbûl olan felsefe halledilmiş meselelerle keşfi gerçekten kabil meseleler arasında birleştirici olanıdır.

Materyalist ve Pozitivistlerin eserleri daima böyle meydanı tasfiye ile başlar. Bugün ilmin kıymet ve lüzumu kimse tarafından inkâr edilmediğinden, öne fen ve tecrübe sürülerek, tecrübe dışında kalan birtakım fikirleri (yani insanlığın yüksek hislerini, doğuştan var olan samimi keşifleri) haiz olan meslekler, boş ve zararlı gösterilir. Bu ilk hücumu müteakip «keşfi kabil meselelerle keşfedilmişler arasında bağlayıcı olan» makbûl bir felsefe bulunduğu ileri sürülür. Sonra da ilim bol bol övülür. Bu makbûl felsefenin her prensip ve fikri ilme uygun ve tecrübelere mutabık olduğu iddia olunur. Bir halde ki «fen» kelimeciği ile ifade olunan müthiş bir keşif ve tercübeler manzumesinin umumî neticelerine —az çok— vakıf olmayanlar ve bilhassa bütün bütün yabancı kalanlar, «lûgaz-ı nihaîden» diğer bir tabirle «Cenab-ı Haktan bahse lüzum görmeyen ve daha doğrusu Vacibu'l-Vücud'u terk ile yaratılmışları izah eden» makbûl felsefeye, yani «Materyalizm»in tarafına çekilmek istenilir.

Dehrîler (Materyalistler), böyle münâkaşalara girişirken felsefenin zayıf noktalarını, insanlığın en hassas ve üstün endişelerini öne sürerler. Gerçekten ilim ve düşünceye yabancı olanları şaşırtacak ve sapıklığa sürükleyecek kadar katî ve emîn bir dil kullanırlar. Ve hele büyük mütefekkirleri tahkîr etmek ve küçük düşürmek maksadıyle sert ve kaba bir dil kullanmaktan asla çekinmezler.

Tenkît ettiğimiz eserde bu şekillerin hiç birisi unutulmuş değildir. Böyle eserlerde iki üç satırda bir tesadüf edilen zıtlık ve acayiplikler, Celâl Nurî Bey'in eserinde de aşırı derecede mevcuttur. Felsefe, yazarın ilk görüşüne göre ise «ilmin fizyolojisi»dir. (58). Bir sayfa sonraki görüşüne göre ise «ilmin şi'iri»dir. Yazar ilmin şiir ve fizyolojisini, makbûl felsefeyi, bu felsefenin sağlam ve övünülecek taraflarını ve diğerlerinin *sakatlığını gelecek* bölüme bıraktığından biz de bu bölümün ihtiva ettiği indî ve karakuşça hükümler üzerinde fazla oynadan zikrolunan bölümü tenkîde başlıyoruz.

Üçüncü Bölüm

Ruhîyyûn, Maddîyyûn ve Vahidîyyûn (*) Mesleği (59)

Deniliyor ki:

«Bu düşüncelerin ne olduğunu bilmek hepimiz ve hususiyle büyük âlimlerimiz için farz-ı ayındır. Bunlara dair uzun senelerdenberi araştırmalarda bulunduk. Bu sahada geçmiş tetkîklerimizi, bazı mütalâalar'a okuyucularımıza arzetmek mümkündü. Fakat imkân nispetince tarafsızlığı seçmek için sözü profesör Bühner'e veriyoruz.» (60).

Yazar Bey, uzun senelerini büyük meseleler araştırmasına ayırmış olmasından ileri gelecek ki «mantık» denilen nâçîz «fen»ni araştırmaya vakit bulamamış! Halbuki yazarlar ve fikir münakaşacıları için mantıksızlık mühim bir noksanlık teşkil eder.

Şimdi her okuyucunun insaf ve muhakemesine müracaat ederiz: Maddeci yazar, Materyalizmin iyi ve doğru olduğunu ispat için sözü yine materyalizm'in ileri gelenlerinden Bühner'e bırakıyor. Ve sonra bunu tarafsızlık sayıyor. Doğrusu ya eğer bu okuyucularla alay değilse, söz söylemesini bilmemektir. Eğer maddeci yazar, bu felsefeyi savunmak için sözü maddecilerden olmayan bir düşünüre terketmiş olsaydı, işte o

(*) Ferdîyyûn olacak; ferd: Monos, Monisme.

zaman tarafsızlığı seçmiş olurdu. Yalnız kendisi materyalist taraftarı olduğu için söz söylemenin taraf tutmak olduğunu itiraf ederken materyalizmin reislerinden birinin söz söylemesini tarafsızlık saymak cidden yutulamayacak lokmalardandır.

«Bühner geçen milâdî asırda Materyalist Felsefeyi ortaya koyanların değil, onu yayan ve neşr edenlerin en belli - başlısıdır. Gerçekten pek çok gürültüyü koparan «Madde ve Kuvvet»'i bugün eskimiştir. Fakat biz aşağıdaki makaleyi profesörün eski eserlerinden değil, vefatından biraz önce neşr ettiği bir fikrî makaleden naklediyoruz. Boş küfürbazlıktan içtinap etmeliyiz. Eski hocalar gibi sövüp saymakla bir şeyi red ve hesaba çekmek kabil değildir.» (61)

Son satırlardaki tavsiye, pek faydalı ise de buna en fazla muhtaç olan maddeci yazarlardır. Gerçekten sövüp saymakla red ve hesaba çekmek kabil ve hattâ doğru değilse de, yazarın bu eserde yaptığı bundan ibarettir :

«İyice anlaşılırsa Materyalist Felsefede İslâm'ın ruhuna uygun düşecek mühim bir esas bulunur.» (62)

Önsözümüzde «bizde orijinal fikirler ortaya atacak düşünürlerin yokluğundan» bahsetmiştik. Tamamen hata ettiğimizi yukarıdaki sözler bize bildiriyor. Gerçekte Maddecilerden hiç kimse böyle bir Anka Yumurtası yapamamıştır.

«Materyalist Felsefe'de İslâm'ın ruhuna uygun düşecek mühim bir esas bulunacağını» iddia, eşi bulunmaz bir acaip fikirdir. Bühner'in ruhu bile, eğer ruhu varsa, bu cesur talebenin şu dâvasına karşı gülmekten kendini alıkoyamamıştır!

«Hallî kabil olmayan» veyahut «bilinmesi kabil olmayan» müstear ismi ile Vacibu'l-Vücûdu Dârâ'ya (63)

çıkaran ve nihayet Rûh ve Zât-ı Bârî'nin (64) inkârından ibaret olan ve bunun böyle olduğu erbabınca aslâ inkâr edilemeyen bir inkâr ve küfûr mesleği ile bir din arasında mühim bir esas bulunduğunu iddia, insanın havsalasını durduran bir dâvadır!

Yalnız Celâl Nurî Bey'in eserini tetkîk edecekler, bu kabil dâvalara karşı hayretlerini ortaya koymaktan vazgeçmek mecburiyetindedirler. Yoksa eserin başından sonuna kadar ağızları açık kalır.

Deniliyor ki :

«Tercümeye son derece dikkat ettik. Bazı kelimeler ve terkibler tarafımızdan ortaya konulmuştur. Bühner'in sözleri» «ve bizim araya karışan görüşlerimiz ( ) işaretleri içine alınmıştır.»

«Çok defa Materyalizm'in zulûm ve sapıklığından bahsedildiğini duyuyoruz. Gerçekte bu zulmün mevcut olup olmadığını soruşturmadan birçok yazarlar, devamlı olarak ona karşı mücadele ediyorlar. Diğerleri de aksine olarak, çoktan beri, bunun Kant'ın samimî rezaletleri ve «idrak» hakkındaki nazariyesi (65) ile yok olduğunu ilân ediyorlar. Eğer böyle olsaydı, eğer bu felsefî düşünce güzelce çürütülmüş bulunsaydı hâlâ onu yaralamak için bu derece şiddet ve kinle ileri gidilmemesi lâzım gelecekti. Materyalizm'i red hususunda vuku bulan devamlı teşebbüsler aksini ispat eder ki o, söylendiği kadar rahatsız değildir.»

«Ne zaman ki asrın ortalarında (19. Asırdan kinaye) Materyalist Felsefeyi ihyâ için müdâfaa edici bir tecrübede bulunuldu, öyle karşı koymalara tesadüf ve öyle bir şiddet ortaya konuldu ki onlara karşı gelmek bile bahse mevzu olamadı. Bu devi mağlûp etmek için bütün bir şövalye ordusu harekete geçti. Zaten bunla-

nın her birinin madde hakkında ayrı bir fikri vardı. Herkes kendi anladığı Materyalizm'e karşı çıkıyor ve onu bir daha dirilmemek üzere öldürdüğünü ilân ediyordu.»

«Bununla beraber bu felsefî ekol yaşamasına devam ve hayli dar bir dairenin içinden çıkmamak şartı ile ilerlemesine devam etmekteydi. Ve tabiat ilimlerinin sür'atli ilerlemesi her gün ona yeni büyük unsurlar ikram ediyordu.»

«Zaten bu devamlı yardımdır ki yeni Materyalist Felsefeye kuvvet veriyor ve onu hezimete uğratılması kabil olmayan bir mevkie çıkarıyor. Geçmiş asırlardaki Materyalist Felsefe bu imkânlara malik olmadığından, sonunda, yerini ruhçu rakiplerine bıraktı. Ruhçu Felsefe'nin (66) nazariyeleri halka hoş gelir ve onun zekâsının tembelliğini teşvîk eder. Bununla beraber Lükresyus'un Epikür Felsefesi, ki Lâsip (67) ve Demokrit'in (68) Atomizmi (kâinatın, zerrelerin bir arada toplanmasından hasıl olması) (69) üzerine kurulmuştu. Roma Alemini şiddetle tesiri altına almaktan geri kalmamıştı. Bu sür'atli düşüş, eğer bu zikr edilen ekolün hemen dinlerin en spritualisti (70) olan Hıristiyanlıkla (71) mücadele ettiği ve bu dinin her türlü tenakuzu cebir ve şiddetle ezdiği düşünülürse, aslâ anlaşılamaz. Bu dinin kuvveti o kadar büyüktür ki, onun karşısında yaklaşık olarak iki bin seneden beri düşünürlerin bütün çalışması hemen hemen neticesiz kalmıştır.» (72)

Bühner'in şu son sözleri hiçbir tarihî hakikati ifade edemez. İnsanın yaratılışında itidâl galip gelmekle beraber aşırılık da gizlenmiştir. Aşırılarda iman aşkı görüldüğü gibi, küfür aşkı da görülmüştür. Şu kadar

ki Allah'ı inkâr ve ahlâkî güzellikleri red fikirleri, insanlığın ekserisinin vicdanına hoş gelmemiştir. Bu sebebe mebnî yedi - sekiz bin senelik bir devresi yaklaşık olarak bilinen insanlık tarihinin hemen her devrinde inkâr meslekleri mevcut bulunmuş ise de hiçbir vakit ekseriyetin mezhebi olamamıştır. Bugün de öyledir. Tarihî delil olarak da Budâ Gotama'nın meşhur dini gösterilebilir. Bu din kuruluşunda «Allahsız ve mânâsız» bir dindi. Şu kadar ki kardeşlik, feragat ve yardımseverlik üzerine kurulmuş (ve bununla beraber o dinin esası ile yürümesi kabil olmayan) bir ahlâkî manzumeyi şamil olduğu gibi Brahma Dini'nin (73) zulüm ve istibdâdına karşı mücadele edildiğinden son sür'atle intişar etmiştir. Lâkin insan yaratılışı Allah'sız bir dini kabulde devam kudretine sahip olmadığından pek az zaman sonra bu dinde, başta Buda olmak üzere bir sürü mabut ortaya çıktı.

Deniliyor ki :

«Şimdi bile Hristiyanlığa düşman iki asır geçtiği halde, fen adına Kelâmî (Teolojik) (74) ve Felsefî delillere karşı gelmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Onsekizinci asrın sonunda ve ondokuzuncu asrın başında Kant tarafından kurulan Usulîyye Felsefesi (Sistematik) (75) galebe ediyor, onun felsefî saltanatı Fichte (76). Hegel ve Schenling (77) ile devam ediyor ve halk bu boş ve tantanalı mânâsız kelimeler (phraseologie)'den usanmıyor.» (78)

Bühner'in bu dâvası da tamamen doğru değildir. Vakıa Avrupalı İlâhiyatçılar, Maddecilere karşı deliller ileri sürmeğe çalışmamış değilse de, onlara en mühim darbeyi vuran papazlar değil, hakikî ve kin gütmeyen

ilim sahipleridir. Şurası da kaydedilmesi gerekir ki Materyalistleri reddeden ve çürüten âlimlerin büyük bir kısmı, serbest fikir sahipleri olup Materyalistleri karşı bir din ve mezhep adına değil, ancak yüce ilmin adına söz söylemişlerdir. Kant'ın felsefî saltanatına gelince; bu, medenileşmiş beşeriyet ve düşünen insanlığın kadirbilirliğinden ileri gelmiştir. Bu düşünür, fikrî saltanatını sonuna kadar muhafaza edecek büyük dâhîlerdendir. Tabiî idi ki Bühner'in bir sahte «fen» verniği ile yaldızlanmış köhne Maddeci Felsefesi ve sönük ifadesi, bu dâhînin hayatında taraftar bulamazdı.

Deniliyor ki:

«Bilirim ki, âlemin atalet kanunu (madde)'de olduğu gibi ilim ve düşünce âleminde de kendisini kabul ettiriyor Hakikatın kendisini gizleyen bulutlar arkasından ortaya çıkması çin daha birçok seneler geçecektir.» (79)

Bu sözleri okuyucularımızın unutmamalarını temenni ederiz. Bu cümlede öyle bir «intak-ı hak» (80) vardır ki yalnız o, Materyalist Felsefe'nin en mühim prensibini idama kâfidir. (81)

Deniliyor ki:

«Fakat biraz sonra meseleyi daha mu'tedil bir şekilde mütalâaya başladılar. Ve İlmî Materyalizmin taraftarları çoğaldı. Materyalistler de Spiritualist ve İdealistler (82) gibi kâinatın sonlu bilmecesi (dernieéres enigmes)'ni (83) çözemeyeceklerdir. Fakat bunlar serabı hakikat, hayali ciddiyet yerine almayacaklardır. Muazzam tekâmül kanunu, birbiri ardınca meydana gelen yaratma faraziyesinin yerini tutacaktır. Kâinatta tabiî bir düzenin varlığına itimat, mucize ve harikalara olan

itimadın yerine kaim olacaktır. (84) Madde ve kuvvetin, cisim ve ruhun birliği, hülâsa Monizm (85), Düalizm'in (86) yerine geçecektir. Neticede müsbet bir hayalî netice (ideal), muhayyel bir hayalî neticeye (terkip ve kelimelere itiraz edilmesin. Sıfat yerinde kullandığımız «hayal» ile isim olarak kullandığımız «muhayyel»'in farkları vardır. Ve aralarında zıddıyet yoktur.) yerini bırakacaktır. Ve insan, ideallerin mahsulü olan (semâ)'dan gözünü çekerek yeryüzündeki hayatını mümkün mertebe ve her görüş noktasından daha mükemmel bir hale çevirecektir.» (87)

Bu cümledeki vaadleri ihtiva eden aldatıcı aptalca kelimelerin gerek tarihî ve gerekse Avrupa'nın şu andaki durumunu bilenler nazarında hiçbir kıymeti yoktur. Maddeci Felsefe her ne zaman ve hangi millet tarafından kabul edilmişse aynı neticeleri vermiştir: Cansız varlıklara tapıcılık, üzüntü ve ümtsizlik, sefahat, ahlâkın iflâsı ve saire. Gerçekte Maddecilerin ileri gelenleri içinde güze ahlâk ve fazilet sahibi birçok adamlar gelmiştir. Bunlardan olmak üzere Bühner'i hiç kimse alçaklık ile itham etmemiştir. Yalnız şurasını unutmamalı ki Maddecilerin ileri gelenlerinde görülen ahlâk ve fazilet, felsefelerinin değil, dindâr muhit ve ailelerinin ve ilmî seviyelerinin **mahsulüdür.**

Madde ve kuvvetin, cisim ve ruhun birliği gibi meselelere gelince: Maddeciler sonuna kadar iki yaratıcının bulunduğu düşüncesinde kalmaya mahkûmdurlar. Mahiyet ve hakikatını bilmedikleri madde ve kuvvet fikirlerini birleştirmek için sarf ettikleri gayret sonunda bir mücerrediyet «Abstraction»'e ulaşmıştır. (88)

Bühner'in muasırı profesör Ernest Hegel'in «Ferdiyye — Monisme» adını alan Maddeci Felsefesi bunun şahididir.

Bundan sonra, parantez içinde, yazarın bir ifadesi geliyor. (89). Bundaki fikirler, felsefî olmaktan ziyade dinîdir. Lâkin biz, münakaşamızı felsefe sahasından dışarı çıkarma fikrinde değiliz. Yalnız ara cümleciği kabilinden bir - iki söz söyleyeceğim İslâm Kelâmı'nda (90) Vacibu'l Vücût, bir şahıs sayılmadığı gibi nihayet mücerret bir fikir demek olan bir «remz - symbol» da değildir. Vacibu'l Vücut, yine İslâm Düşüncesi'ne göre, *tabiat kanunlarını keyfince yani, nakıslara mahsus* birbirine bağlı veyahut vaki olan düzeltme ile, değiştirmez. Şu kadar ki, tabiat kanunları denilen şeyler «emr, şe'n, kelimetu'l-llah»'dır. (91).

Bunun için zaten «Allah'ın kelimatında değişiklik yoktur» (92) denilmiştir.

Bühner, şu şekilde devam ediyor :

«Belki Materyalist Felsefeye yapılan bütün muhalefet, hakkında edinilen yanlış fikirlerin anlaşılması ile açıklaması kabil olabilir. Gelişigüzel, bu felsefe bahis mevzu olunca, bunu bütün mevcut olayları (madde)'nin özellik ve titreşimleri ile meydana gelir ve müdîr bir esas «principe directure»'a ihtiyaç bırakmaz fikrine inanan bir felsefe sanıyorlar. Eğer saf hakikatı bu suretle açıklamak mümkün olsaydı onu büyük bir memnuniyetle kabul etmek lâzım gelirdi. Çünkü insanlığın büyük muammayı çözmek hususundaki arzusu tatmin edilmiş olurdu. Üzülerek söylemek lâzımdır ki bu görüş noktasından Materyalist Felsefe, Spirtüalist Felsefe kadar âcîzdir. Zaten bu mesele hiçbir zaman insan tarafından çözülemeyecektir. Çünkü, bunun için, onun mensup ve sahibi bulunduğu yaratılmışlar âleminin, mekân ve zamanın dışına çıkması lâzım gelir. İşte bizim

zekâmızın bu gerçek âczi, kâinatın izahı hakkında vuku bulan her teşebbüs ve cür'eti neticesiz bırakmıştır. İşte bunun içindir ki teşebbüs ve cesaret edenler bu aslında olmayıp, var olduğu kabul edilen esasa (madde), (kuvvet), (ruh), (Allah), (mutlak), (Vacibu'l Vücut), (Rûh-u alem), Nâmağlûm), Kudret veya Iradet,) (Zatı düşünülemeyen) ilah. isimlerini vermekle kendi cehaletlerini gizlemişlerdir. Bununla beraber felsefî bir ekol olması itibariyle Materyalizm (esasların meselesi)'ni çözmekte her ekol kadar âcizdir. İnsan yalnız tabiat ötesi (Metafizik (92)'a gelip geçici şeyleri (spéculations)'ni terkle kendisini kuşatan ve kendisi onun bir kısmını teşkil eden tabiatı tetkik etmelidir.» (93).

İlim ve tecrübe usulü dışına çıkmamak dâvasında bulunan Maddeci, burada asılsız şüpheler ve faraziyelere büyük bir ihtiyaç gösteriyor. Maddenin özellik ve titreşimleri fikrindeki limit kâfi gelmiyormuş gibi bir «müdîr esas» terkibi meydana çıkarıyor. Bu tam mânâsıyla boş bir fikir ve soyutlamadır. Hakikî, vücûdî ve faal mutlak bir ilk sebep, bir Vacibu'l Vücut kabul edilmedikçe madde ve onun özellik ve titreşimlerini değil, hattâ varlığını bile anlamak ve izah etmek mümkün olamaz. Bu zarureti «müdîr bir esas» gibi mânâsız bir lâfız ile halletmek dâvası son derece ilimsiz bir kanıtsamadır. Bu asıl müdîr nedir? Hakikî bir mevcudiyet midir? Daha açık tabirle beşeriyetin «Allah» kelimesi ile his ve ifadeye uğraştığı hakikat ve son netice midir? Bu soruya müsbet bir cevap vermekten mantık, Maddecileri men eder. Müsbet bir cevap vereni olduğu kabul ve teslim olunsa bile böyle bir cevap da ortaya konulmuş müsbet hiçbir mânâ ifade edemez. Çünkü sayısız müsbet ve aşikâr hakikatlerin, bu sonsuz âlemle-

rin soyut bir fikrin mahsul ve fakirliği olduğunu kabul etmek için en aşırı bir idealist olmak icap eder.

İşlerine geldiği vakit insan zekâsını yükseklere çıkarmak ve yine gerektiğinde bu zekânın âczini öne sürmek Maddecilerin sığınak yeri (deus exmachina)'dir. Esas denilen keyfiyet ve mefhum, itibarî ve farz kılınmış olabilirse de kendisi bütün mânâsıyla zaruridir. Zekâmızı kullanmaktan vaz geçmedikçe bunu böyle anlamaya mecburuz. Eğer zekâmızdan vazgeçecek olursak o zaman hezeyan ve şüphe karanlığına düşmüş olacağımızdan ne ilim ve fen, ne felsefe ve hattâ ne iyi - kötü bir bilgi mümkün olamayacağından hiçbir şey hakkında hiçbir şekilde inkâr ve isbata hakkımız olamaz.

Materyalistler, Allah'ı ve metafiziği inkâra çalıştıkça, inkâr edici her kelimeleri hakkı söyleme hükmünü alır. Bühner metafizik arzularını terkle tabiatı tetkiki tavsiye ediyor. Tabiat olaylarını, yani tabiatın en küçük bir parçasını, ilimlerden birini ihtisası dahilinde tetkîk eden bir âlim, bu tetkîk ve gözlem, bu tecrübe ve mütalâa devam ettiği müddetçe, hiçbir metafizik ameliyesi ile iştigal etmez. Lâkin o en küçük parçadan tabiat sahasına, tabiat denilen kuşatıcı varlığa çevirdiği zaman ister istemez genelge ve soyutlamalara, birleştirme ve terkiblere mecbur olur. Yani Bühner'in saçma metafizik arzuları dediği tecrübelere büyük ihtiyaç gösterir. İşte Spenser'in «tamamen tevhit edilmiş mağrifet» dediği bilgi kısmı budur. Böyle bir bilgi için düşünür, yalnız olaylar dışına çıkmış olmakla kalmaz, hususî kanunları da tabiatın umumî kanunlarının esas yerinde toplamış ve en umumî soyut fikirlere müracaat etmiş olur. Materyalistlerin de yaptığı ve yapmak mecburiyetinde kaldığı budur. Yalnız onlarda Allahı ve asıl

neticeyi ikrar korkusu öyle gülünç bir dereceyi bulmuştur ki inkâr aşkı ile fen ve bilgiyi mümkün kılan ve kendilerine de bütün kudretiyle hüküm süren aklî kaideleri gizlemeye ve inkâra kalkışırlar. Ne boş emek!

Deniliyor ki:

«Kozmik kanunların keşfi ilmin gerçek gayesidir. Onların esasları (origine) büsbütün meşguliyetlerin sahasından uzak tutulmalıdır. Onların, yalnız, mevcut olduğunu bilmek ve o boşlukların ancak bizim cehaletimizle öyle göründüğünü takdir etmek lâzımdır.» (Bravo Doktor Bühner!)

«İşte metafiziğin nüfuzu altındaki itikatları, yani mucizeleri kurtarmak için Maddeci Felsefenin aleyhinde bulunanlar bu (boşluk) dediğimiz şeylere müracaat ederler. Fakat bunlar bir yerden diğerine atılıyor. Çünkü ilmin uğraştığı şeyler, yavaş yavaş, bu fikirlere, bu umacılara, bu mucizelere, spirtizm veya ruhçuların veyahutta sahte ilimlerin ihdas ettikleri bu cadılara dayanak olan her köşe-bucağı aydınlatmağa başladı. Gerçekte ilmin de harika ve umacıları vardır. Yokluktan korkma (horrue du vide), hareket (calorigue), hayatın akışı (fluide vital) ve saire gibi. Bunların yokluğu açık olmakla beraber, uzun müddet, terakkiye engel olmaları kabildir.»

«(Madde) fikri de, diğerleri gibi, muhtelif anlayış şekillerine uğramıştır. Eskiden, bu ıstılâh pek az anlaşılıyordu. Evvelce (madde) kelimesi renk, şekil, ölçü, yumuşaklık veya katılık gibi dış nitelikler gösteren bir nesneden başka birşey ifade etmiyordu. Fakat 19. Asır zarfında ilmin ilerlemesi onun ehemmiyetini ileri derecede arttırdı. Maddenin gaz şeklinde mevcut olabile-

ceğine inanılmayan zaman pek uzak değildir. Bunun gibi semadaki boşlukları, en küçük cisimlerin arasındaki küçük fasılaları dolduran esîrin madde olmadığına inanıldığı, çünkü maddenin zaruretiyle gözle görülen, güçlü ve tartılabilir olduğu kanaati esas olan zaman bize çok yakındır.»

«Maddenin her yerde hazır ve nazır (ubiquitè) olduğunu bize gösteren tetkikler öğretiyor ki aynı maddenin tabiî (fizikî), kimyevî, magnetik (94) elektrik, cinètique (95) özellikleri vardır ki bunları evvelden kabul etmek bile muhaldi. Şimdi biliyoruz ki zerrelerin bileşimleri (structure atomique)'nin nezaketi, onun dahili hareketlerinin sür'ati hiçbir mukayese götürmez. Hülâsa biliyoruz ki güneş menzumesinin müstakbel sakinlerinin bütün hayatî ve fikrî tekamülleri, esasen, embriyon halinde (en germe) bu manzumeyi meydana getiren yaratılmış ilkel bir cenînin (nèbuleuse) içinde saklı idi. Bir kelime ile ifade edilmek lâzım gelirse denebilir ki, vaktiyle madde fikrinden tecrît edilmek istenilen sayısız vasıfların, şimdi bu mefhumun ayrılması kabil olmayan parçalarından oldukları görülüyor.» (96)

Materyalistler kadar iddia ileri sürmekte hakikat ile safsatayı bir araya getiren ve dâima hakikatı felsefelerini isbat uğrunda fedâ eden kimse görülmemiştir. Şüphesiz ki âlemin kanunlarının keşfi, ilmin gayesidir. Hattâ bu, ilmin okul çocuklarının bile bildiği «tarif»'idir. Yalnız bu kanunları, bu mücerret şeyleri dimağa ait bir vehim ve mânâsız mücerret şeyler şeklinden çıkarmak ve onların kudret ve faaliyetine bir mânâ verebilmek için onları nihaî bir hakikate, bir zatî vücuda bağlamak ve atfetmek lâzımdır. Aksi takdirde bu ka-

nunların hiçbir mânâsı kalmaz. İlim de zan ve hezeyan derecesine düşer. Bühner'in boşluk dediği şey, Allah'a iman ile doldurulmazsa bütün fikrî sahaları müthiş bir zulmet kaplar. O nihaî hakikat, sonsuz bir güneştir ki bütün varlık şekilleri, bütün olaylar, yani tabiat, onun nuru sayesinde birbirinden ayırt edilir. O nur aradan çıksa deniz gibi bir zulmetten başka bir tasavvur şekli kalamaz. Güneşin sayesinde eşyayı müşahede ve tefrik ettiği halde güneşin varlığını veyahut lüzum ve hakikatını inkâr eden adamın dâvası ne ise, nihaî hakikati düşünce ve araştırma sahasından kaldırmaya çalışan maddecinin dâvası da odur.

Âlemde sahte bir ilmin meydana getirdiği cadılar, ancak fikrî dalâlet ile hasta olan maddecilerdir. Zira ki ilim ve ilmî neticeleri safsata dolu bir doğmatizm ile tahrîf ediyorlar.

Maddenin her yerde hazır ve nazır oluşu kadar gülünç ve fakat aynı zamanda en müfrit «metafiziki» bir fikir olamaz. Acaba Bühner, bütün âlemleri, bütün mevcûdatı hangi özellikleri ile müşahede ve zabtedebiliyor? Henüz mevcudiyetinin hakikatini kimsenin anlayamadığı maddeyi, müşahedesi mümkün olan parçalar sahasında görmekle, bütün tabiata böyle bir ta'mimi hangi hak ve hangi usûl ile yapıyor? Bir zerreden bir sonsuza hükmediş, en açık bir metafizik işidir. Neden metafiziği hem inkâr ediyor ve hem de her adımda deney usulüne taban tabana zıt ve aklî kaidelere bu şekilde aykırı bir suretle metafizik ameliyesi yapıyor? İlme has olan «tecrübe usûlü — méthode expèrimentale» sahipleri, zamanımızdaki âlimlerin böyle bir hüküm vermekten uzak olduğunu eserleri ile bildirirken Bühner, hem ilimden ayrılıyor ve hem de ilme istinat dâvasında inat

ediyor. Hele Bühner'in son sözü, bugün tamamen reddedilmiştir. Vaktiyle madde fikrinden tecrit edilmek istenilen sayısız vasıfların şimdi bu mefhumun ayrılması kabil olmayan parçalarından oldukları görülüyor, diyor. Bu fikir, eski ve bugünkü ilme göre mânâsızdır. Fransız Enstitüsü (97) azasından Leauté'nin (98) nezareti altında intişar etmiş olan külliyattan «Umumî Kimya Yardımcı Hatıraları» adlı eserde deniliyor ki :

«Bugünkü insan bilgisine göre gayeyi tahlîlde, değiştirilmesi kabil olmayan üç fikir kalır: mekân, zaman ve kudret.»

Madde değiştirilmesi kabil olmayan ana fikirlerden değildir. Şu halde madde kavramına ihtiyaç duymayarak tasavvur edilen kavramlar var. Hem de her kavramın tasavvur etme sebebi olan kavramlar. Yalnız iş bu kadarla da kalmıyor. Zamanımızdaki ilimlerin en genç ve en parlağı olan «ilm-i kudret»'e göre kâinat ve hadisatın izahı için madde kavramına hiçbir ihtiyaç olmadığı gibi böyle mânâsız bir kavramın ortaya atılışı, bir sürü kapalı söz ve müşküllere sebep olduğu ortaya konulup ispat olunuyor. Asrımızın en büyük mütefekkirlerinden doktor Ostwald (*) (99) diyor ki :

«Madde fikri ve lâfzı, kudret «énergie» mefhumu bilinmediği zamanda ortaya atılmıştır. Maddeyi tarif ve anlamak için ortaya konulan özellik ve vasıflar, hep enerjinin sekil ve özellikleridir. Bu özellik ve vasıflar, onların gerçek sahibi olan enerjiye iade olunduğu gibi madde adı verilecek birşey ortada kalmaz!»

(*) Leibzig Üniversitesi profesörlerinden

İşte görülüyor ki şu andaki ilim, Bühner'in karanlığı gösteren ilâhı olan madde kavramını lâyık olduğu yere indirmiştir. Bühner, yukarıdaki satırlarda lâtîf bir hakkı teslîm örneği gösteriyor. İlim sahasında yakın zamana kadar görülen yanlışlıklardan ve meselâ esîr'in *(100)* bulunmadığına inanılan zamanın kendisine pek yakın olduğundan bahsediyor. Halbuki bu yanlışlıklar, o zamanlarda kat'î ve sabit birer ilmî hakikat gibi tutuluyordu. Bu yanlışlıkları birer hakikat gibi kabul eden âlimlerin metodu —ki tecrübe ve deneydir— bugün de ilim aleminin kabul ettiği metoddur. Halbuki bunların yanlış olduklarını —herkes gibi— Bühner de itiraf ediyor. Acaba kendisinin birer sabit hakikat gibi ortaya attığı aklî düşüncelerin yarın yanlış olduğu meydana çıkmayacağına hangi delîl ve gerçekle inanıyor? Acaba bugünkü ilim, ilimdir de, yirmi - otuz sene önceki ilim, vehm ve hezeyan mıydı? Bühner ve peşinden gidenler, bu hususta ne söylerse söylesin, hiçbir kıymeti olamaz. Yalnız biz, ilmi böyle bir lekeden kurtarmak istiyoruz. Esîr'in yokluğunu iddia eden, ilim değildi. Bir hipotezdi. İlim, böyle bir hipotez ortaya atmaya mecbur kaldığı vakit, ilim sahasından çıkmış, tecrübe sahasını bırakmak mecburiyetinde kalmış ve böylece ister istemez metafizik sahasına girmişti. Şu kadar ki denklemleri «açık ve aklî prensipler mucibince zarurî» değildi. Bu sebebe mebnî beş - on sene sonra hata olduğu anlaşıldı. Bugün esîrin varlığına hükmediliyor. Yalnız bu da bir hipotezdir. Sadece ilim ve tecrübe değildir. İhtimal ki bunun da bir hakikat olmadığı meydana çıkar. (101) Bununla beraber kıymetçe eskisinden farklı değildir. Böyle beş - on sene zarfında kıymetsiz bir süprüntü gibi hata küfesine atılan hakikate benzer şeylerle insan fıtratının samimî ve kalbî tasdiki ile her an sabit olan

kalbî hakikatlere hücûm etmek için bir kimsenin, bir ilim adamı değil, inandığı düşüncenin taraftarlığı ile çıldırmış bir zorba olması lâzımdır.

Bühner diyor ki:

«Limmî delili (a priori) (102) ile —öyle olduğu kabul olunsa bile— maddenin katı, hissiz, aslen fikrî olaylar doğurmağa kat'î olarak kabiliyeti olmadığına; özetle, başka kelimelerle ifadesine alışılan özellikleri maddeden tecrîde gidilirse, tabiatıyle, materyalizm müdâfaa edilmez birşey olur. Aşağı - yukarı, telgraf ve telefonun harikalarını tabiat üstü bir kuvvetin müdâhalesinden arınmış olarak kendisine anlatılmak istenilen vahşînin durumunda bulunmuş olur. Bütün bu söylediklerimizin, bunun gibi, canlı âlemle alâkası da vardır. Uzun müddet hissiz zerrelerin nasıl hayatî olaylar meydana getirebileceği anlaşılamıyordu. Binaenaleyh hususî ve maddî olmayan kuvvetleri sahneye çıkarmak mecburiyeti ortaya çıkıyordu.» (103)

Ne büyük ve parlak Allah söyletmesi! Bugün maddenin —nihaî ve sabıt bir varlık imiş gibi ona atf edilen— zatî kudret ve özelliklerine, «a priori» bir delil ile itiraz edilmiyor. Aksine, maddeye böyle vasıf ve özellikler, sırf «a priori» şekilde ve metafizik ameliyesi ile atfolunduğu için ilim, tecrübe ve deney adına onu bu zorla alınmış vasıflardan tecrît ederek onları «kudret — énergie»'e iade ediyor. Bühner, maddenin bu özelliklerden mahrumiyeti sabit olursa, materyalizmin savunmasının kabil olamayacığını itiraf ediyor. Bu mahrumiyet, bir taraftan aklî prensiplere ve diğer taraftan kudret ilmin tecrübe ve deneyden ibaret prensipleri sabit oluyor. Öyle ise materyalizmin de savunulamayacağı gerçeği ortaya çıkıyor. Ne büyük hakkı teslim! Ger-

çekten bugün medeniyet âleminde materyalizme inanan büyük bir fikrî topluluk bulunamaz ve yoktur. Sebebi ise ilim ve akl-ı selîmin materyalizm denilen ve yeni bir skolastik (104) niceliği derecesinden yukarı çıkamayan bu ilim dışı düşünceyi kabul etmemekteki üstünlüğüdür.

Bühner, bu satırlarda «maddî olmayan» kuvvetlere hücûm ediyor. Demek ki kuvvetler, maddî imiş. İlme dayanma dâvasında olan bir adamın bu kadar saçma bir fikir ortaya atması ve «maddî kuvvet» tahayyül etmesi cidden acınacak ve gülünecek bir fikir sapıklığıdır. Maddî kuvvet! Kuvvet fikri, soyut bir fikirden ibaret oluşundan vazgeçme, mefhum eksikliği sebebiyle bugün ilim âleminden, âdeta, kovulmuş ve yerine kudret «énergie» mefhumu konulmuştur.

Deniliyor ki :

«Bugün, cehaletin bu son sığınak yeri terk edildi. Ve anlaşıldı ki hayata ait olaylar hep özel şartlar dahilinde (madde)'nin titreşimli hareketinden başka birşey değildir. Zaten pek karışık (complexité) bulunmaları hayatî madde ile beraber çoğalır. Hayatın, vicdan (konuşan nefs)'in, ruhun, ilh. maddenin dışında oldukları iddia olunamaz. Bu olaylar uzun bir tekâmül neticesi kompleksite olduğu ve faaliyete geldiği zaman görülür. Bunun gibi, bir «saat» içinde, madde bir takım âlimce terkibler neticesi olarak vakitleri gösterir. Binaenaleyh böylece anlaşılan Materyalizmi çürütmek kabil değildir. Madde, sonradan canlılarda beliren bütün vasıflarını haiz olduğu halde bizim zekâmızın muhtaç olduğu vahdet arzusunu tatmîn eder ve ikicilik (Dualisme) üzerine kurulmuş inançların yerine geçer.» (105)

«(Maddeci Felsefede bir fenalık var: Maddî adamlara (madde) denir denmez ruhtan arıtılmış bir ceset akıllarına geliyor. Bunda hiçbir gâye, hiçbir ölçülü söz ve san'at yok zannolunur. Zaten gerek Türkçe «maddî» gerek Frenkçe (materyal» kelimeleri bir dereceye kadar kalınlık ve kabalığa delâlet eder. Halbuki Bühner'in ve diğerlerinin yaymak istedikleri felsefe bu değildir. Bunlar madde ve kuvvetten ve onların tecellî ve görünümlerinden ve tekâmül neticesi olarak hayat gibi, zekâ gibi, dehâ gibi üstünlük vücudâ getirdiklerinden bahsediyorlar. Yoksa yalnız (madde)'den katı, donmuş, yoğun ve ruhsuz maddeden değil. Ben âcizâne bu felsefi ekole bu ismi uygun görmüyorum. Ve zannederim ki kanunları birleştirme (conciliation) mucibince hareket edilirse bu ilmî felsefe ile esas İslâmiyet arasında zannolunduğu kadar farklar bulunmaz. Aksine bununla Allah'a maddî ve görülür bir şekil veren kilise Hıristiyanlığı arasında büyük bir uçurum vardır. Bu felsefe ilmin tecrübe ile kontrolünden hariç kalanı bahis mevzu etmiyor. İslâmiyetin de bunu kâle almadığı, ulûhiyet sırrını, vicdaniyeti bir tarafa bıraktığı gibi.)» (106)

Ne acaip! İnsanın diyeceği geliyor ki, Bühner şu yazdığı sözlerle Materyalizmi müdâfaa değil, yaralayıp çürütmeyi kastetmiş! Meselâ, bir «saat» içinde (madde) bir takım âlimce terkipler neticesi olarak vakitleri gösterir, diyor. Pek iyi ama, saat, aynı zamanda ve pek açık bir şekilde diğer ve pek esaslı bir şey daha gösteriyor: Maddeyi o tertip şekline koyan, ona âlimce terkipler veren ezelî kudreti, ebedî zekâyı, yani Cenab'-ı Hakkı!

Bir saatı gören adam aynı zamanda onun bir yapıcısı ve bu yapıcının bir maksadı olduğunu görür. Mad-

deyi taş ve toprak şeklinde gören bir adam, saat gibi maksat ve zekâyı imâ eden bir terkîpte de gördüğü zaman salîm aklını kaçırmış olmadıkça, saatın terkîbindeki maksat ve zekâyı görmek zaruretini hisseder. Ancak fikrî düşüncelerden, deney ve araştırma usulünden mahrum bir vahşî olabilir ki bu maksat ve zekâya kadar ulaşamayarak «kendi kendine olmuş, şu çelik parçaları kendi kendine bir araya toplanmış» diyebilir. Bühner: «Binaenaleyh böylece anlaşılan Materyalizmi çürütmek kabil değildir» diyor. Böylece anlaşılan, yani maddeyi birtakım âlimce terkiblerle zamanı gösterecek kanaat, bir maksat ve zekâya mazhariyetle yoluna koyan bir yapıcı olduğuna kanaat getirecek şekilde anlaşılan Materyalizm, tabiatiyle çürütülmesi kabil değildir. Lâkin ya Bühner'in anladığı şekildeki!

İşte bunun için diyoruz ki her adımda müşahede edilen böyle bir hakkı teslim, sanki hakikatın Bühner'le istihzaya kastettiğini zannettiriyor. Eser sahibinin parantez içinde görülen ve üstadını desteklemeye çalışan fikirlerini tenkide lâyık bulmuyoruz. Darılmasınlar ama ilim ve düşünce karşısında bunlar, mânâsız bir lâf yığınıdır.

Bühner diyor ki:

«Materyalist olan düşünür (edebiyat) ve (sonsuzluk) mefhumlarını isbat etmek iddiasında değildir. Bunlar (Hıristiyanlığa ait tarzda) bir var ediciyi ortadan kaldırırlar. Materyalizme bağlı olan sadece der ki fikri tamamen tatmîn eden yegâne hipotez budur. Bizim için mekân ve zamanın sonsuzluğunu tasavvur imkânsızdır. Fakat bizim için bundan daha imkânsız bir şey var ki o da kâinata sınır tasavvur etmektir. Mahdut bir âleme

ve onun üstünde, maddeten tepe üzerindeki tahtlarında yan gelip oturmuş bir veya birkaç mâbuda inanmak ancak teleskopun hava boşluklarının derinliklerine nüfuzunda ve milyarlarca gök cisimleri ve âlemleri keşfinden ve gökte kaba sofular için tahayyül edilen bütün yerleri kontrol etmesinden evvel mümkün olabilirdi. Bunun gibi jeoloji bize gösterdi ki yer küresi düşünüldüğünden daha çok eskidir. Ve insanlık, başlangıcı uzun bir tekâmülün son kelimesidir. Materyalist görüşe göre (mevcûdât) kendiliğinden vardır. Ve bütün olaylar ilk sebeplere dönüşür ve değişmez kanunlara bağlıdırlar. Bugün olduğu gibi hiçbir zaman adetâ muhalif şeyler olmamıştır. Tabiatüstü olaylar denilen şeylerin esası yetersiz müşahedeler veya yanlış anlaşılmış şeyler, zihnî karışıklıklar neticesi görülen hayaller, vehimler, sofuca rûyalar, tasavvufça görüşler papaz şaklabanlıkları veya spirtizmde medyûmların hokkabazlıkları gibi şeylerdir.» (107)

«Amennâ!» (108)

Ya mantık denilen düşünce ve konuşma ilmi saçmadır veyahut Bühner'in ifade tarzı! Bu satırların başında maddeci düşünür ebediyet ve sonsuzluk mefhumlarını aramadığını söylerken sonlarında mevcûdâtın kendiliğinden mevcût, olayların ilk sebeplere ve değişmez kanunlara bağlı olduğunu ileri sürüyor. Kendiliğinden var olan birşey, ister istemez ezelî olarak mevcût demektir. Değilse kendiliğinden mevcût değildir. Şu halde üç - beş satır ara ile böyle birbirini çürüten fikirlere, böyle saçmalara ne demeli? Maddeciler ezelî ve ebedî bir mevcut aramaz. Fakat mevcûdât kendiliğinden mevcut, yani ezelî ve ebedîdir, demek hezeyan değil de nedir? Dün-

yada zihnî karışıklıklar neticesi olan hayaller içinde bu hezeyanlardan daha parlağı nadir görülür. Bunlar da birtakım şaklabanlıklar ise de yeni bir çeşit papazların, yani madde denilen vehmî put kâhinlerinin şaklabanlıklarıdır. Bu acaip fikirlerin selîm bir fen ve düşünce ile bir münasebeti olmadığı ve Materyalizmin yeni bir din ve imandan ibaret bulunduğu sanki sabit değilmiş gibi parantez içinde bir de «amennâ» var. Bu da zarîf bir hakkı teslîmdir.

Bu kadar ciddî bahislerde lâtifenin yeri olmaması lâzım gelirse de bazı ifadeler insanın zorla mizahî özelliğini tahrîk ediyor. Meselâ teleskopların gözetlediği alandan sofu hayallerinin kovulduğu söyleniyor. Teleskopların görebildiği alanlar, *sonsuzluktan* bir zerre demek oduğundan, sofulara pek fazla bir yer bırakılmış olmuyor mu?

Deniliyor ki:

«Bu inançlar, bugün ancak tenkît hissinden mahrum halkta bulunur ve bunlar ancak onların devamında maddî bir menfaatleri olanlar tarafından müdâfaa edilir. Esefle söylemek lâzımdır ki hata tohumu gençliğin ruhuna sokulmuştur. Ve çocuklukta alınan duygular en derinlerinden, en yapışkanlarındandır. Binaenaleyh insan sürülerinin arasında bu hurafelerin hâlâ nasıl akıl ve mantığa üstünlük sağladıkları ve ilmî aklın nasıl büsbütün bıraktığı kolayca anlaşılır. Çocukların fikri yanlışlar ve hurafelerle beslenmeğe devam olundukça boş inançların kelepçelerini çözüp tabiat ve hakikatin gösterdiği şaşmaz yolda yürüyecek olan kimseler pek az olacaktır. Bizden önce gelenler inanırlardı ki (madde) dışında âlemde, daha birçok (unsurlar) vardır. Ateş, hava, ışık, karanlık, hararet, magnetizm (câzibe), püs-

kürtücü kuvvet, ruh, semâ. Allahlık sıfatı gibi. Bugün bile birçokları düşünür ki maddenin yanında hususî ve müstakil birşey vardır ki buna kuvvet veya kudret «énergie» (Cenab *Şahabeddin Bey'e göre*, mecâl?) (109) derler. Fakat yeni ilim bu müşkülü çözmüştür. Kuvvetin maddeden ayrı bir mevcudiyeti yoktur. (Kuvvet) hareket veya (gerilme) (incirar?) «tension» halindeki (*madde)'nin* bir özelliğidir. Bu, maddenin ayrılmaz bir parçası olup bazan kütlelerin hareketi, bazan da zerrelerin hareketi «mouvement moléculaire» şeklinde ortaya çıkar. Kuvvet kendiliğinden madde gibi tecrübe edilemez. Yer üzerindeki bütün hareketlerin ilk kaynağı güneşin ısısıdır ki bunun pek zayıf bir kısmı bizim âlemimize kadar varır. Ve gerek doğrudan doğruya, gerek dolayısıyla buradaki olayların meydana gelmesine kifayet eder. Yeryüzünde hayatı devam ettiren güneştir: En çaresiz deniz yosunundan itibaren çınar ağacına, mikroskopla görülebilen küçük hayvanlar «infusoires»'dan insana kadar herşey, hattâ ruh ve anlayış, mevcudiyetini güneşe borçludur. Ve bunların hepsi, son tahlîlde güneşin hararetine dönüşür. (Güneşe tapanların kulakları çınlasın!)»

«Bu ifadeler, kâinatın muammasını Materyalist nazariyesi dışında izah için ileriye sürülmüş faraziyeleri çürütmeğe yeterlidir. Zaten bunlar, hep güneş manzumemizin kaynağının tetkiki ile gerçekleşmiştir. Bugün şüphesiz biliniyor ki bütün bu hareketler vaktiyle âlemde dağınık bir halde bulunan maddelerin birleşmesinden meydana gelmiştir. «Bana madde ve hareket veriniz, ben size tekrar kâinatı teşkîl edeyim» sözünü yeni ilimlerin ilhamı ile büyük filozof Dekart (110) söylemişti.» (111)

Hep aynı mantıksızlık Maddeye kırılıp kopmaksızın ince, uzun tel halini veren kimdir? Neden kâinattan, maddenin sonsuzluk ve özelliklerinden bahsedilirken «entropie» prensibi (112) unutuluyor? Maddeye hareket ve gerilme halini veren ve bu suretle kuvvetleri meydana getiren nedir? Maddede moleküllerin hareketi düşüncesi kabul edilebilir. Ve çünkü olayları anlamaya yardımcı ise de bu hareketin maddeye nereden geldiği her zaman *sorulacak* şeydir. Bununla beraber, kuvvet, maddenin bir özelliğidir, demek ne değerde ise, madde kuvvetin bir görüntüsüdür, demek o kadar, belki daha büyük bir değerdedir. Böyle bir faraziye ile meselenin halledildiğini zannetmek, aptalca *bir iddia*dır. Kaldı ki yukarıda anlattığımız üzere bugün enerji hakkındaki nazariyeler, Bühner'in bildiğinden daha başkadır. Bugün enerji, maddenin yanında, ayrı ve hususî birşey değildir. Aksine enerji, kendi kendini izah eder birşey sayılıyor. Ve yanına madde adıyla birşey almak ihtiyacını duymuyor. Bühner, bugün ya kabul edilmesi faydalı veyahut kabul edilmesi çok lüzumlu birtakım ilmî neticeleri ortaya atarken her birinden çıkabilen gerçek neticeleri işte bu şekilde tahrîf veyahut te'vîl ediyor. «Bugün şüphesiz biliniyor ki bütün bu hareketler vaktiyle âlemde dağınık bir halde bulunan maddelerin birleşmesinden meydana gelmiştir.» diyor. Acaba bu dağınık maddeler, neden bir araya toplanmış? Eğer maddede vahmedilen gerilme kuvveti sebebiyle ise neden bir müddet dağınık kalmış? Bu gibi asılsız şüphelerin ilim ve tecrübe ile ne münasebeti var? Aradan bir Allah kabulü gibi zarurî ve mantıkî bir düşünce çıkarıldıktan sonra hasıl olan şüphe ve karanlıkları, tesadüf ve benzeri kuruntularla izah mümkün olamaz.

Daha garibi şudur ki Bühner, Ruhçuların ileri gelenlerinden meşhur «Dekart»ın bir sözünü ıspatını ileri sürdüğü yerde ortaya atıyor. Dekart, bana madde ve hareket veriniz, size tekrar kâinatı teşkil edeyim, demiş. Çok güzel. Dekart ki akıllı bir zat ve fakat aklı sınırlı bir zattır. Madde ve kuvvetle kâinatı yapıyor. Fikrî sapıklığa düşmeyen her düşünür de, Dekart'ın sözlerini daha geniş ve hakikî bir şekilde kabul ederek madde ve kuvvete esas ve kaynak, onları sonsuz bir yaratıcı zatı kabul ediyor. Ve kâinatı bu iki unsur ile meydana getirdiğini iddia ediyor. Lâkin ya aradan Dekart çıkarsa? Madde ile kuvveti idare ile kânatı yapacak kimdir? Bühner'in bu misali bile, saat misali gibi, hakkı teslîmdir ve aleyhine bir netice verir.

Deniliyor ki:

«İşte Lösip, Demokrit, Epikür (adlı filozofların) cür'etkârca nazariyeleri bugün parlak bir şekilde kuvvet bulmuştur. Ortaçağ denilen uzun gecede unutulduktan sonra onların atom nazariyesi «thèorie atomatique» (113) cidden ılmî esaslar üzerine yeniden kuruldu.»

«Fakat biz tecrübelerimizin sonuna gelmedik. Aksine her cinsten muammaların içinde mahsur bulunuyoruz. Hydre (denilen efsanevî yaratığın) kesilen her başının yerine bir baş çıktığı gibi her çözülen meselenin arkasından yenileri ortaya çıkıyor. İşte bu durumlardan ve (vicdan)'ı sırf maddî sebeplerle açıklamanın imkânsızlığından materyalistlerin muhalifleri en esaslı delillerini ortaya çıkarıyorlar. Bunlar diyorlar ki: «Mademki bu olayları açıklayamıyorsunuz, demek oluyor ki sizin nazariyeniz yanlış ve bizimki doğrudur.»

Bu delilin tutarşızlığı meydandadır. Eğer materyalist teori her olayı tefsîr edebilseydi artık bir münakaşa kalmazdı. Buna güç getirememek diğer fikrin doğru olmasını gerektirmez. Çünkü muhaliflerimizin teorileri de bizimkiler gibi ve daha ziyade eşyanın hakikatını açıklayamamak kusuruyla ma'lûldürler. Materyalistler doğru, telsefi safsata ve hayallerle bozulmamış her zekâ için akıl erdirilmesi kabil şeylerle uğraştıkları bir zamanda, Ruhçular, aksine, hiç kimsenin halâ görmediği, duymadığı, tutamadığı bir şeyi hareket noktası ittihaz ediyorlar. Unutuyorlarki bütün âlemi içinden çıkardıkları (ruh), kelâmcılar (teolojiyen)'in ve spirtüalistlerin muhayyilelerinden başka bir yerde, gerçek bir varlığa sahip olamamışlardır. (Ruh) ancak bütün bütün muayyen ve maddî bir uzviyetle ilgili olmak şeklinden başka hiç bir yerde bulunamaz. Ve buna ancak hayat sahibi (hayvan cinsinde) tesadüf olunur. Bunun gibi hayat, düşünce, maddenin hususî bir teşekkül tarzıdır. Dimağı meydana getiren maddelerin hareketleri nasıl oluyor da (vicdan)'ı doğuruyor. Bunu şimdi bilmediğimiz gibi hiç bir zaman da bilemeyeceğiz. Fakat bizim bu husustaki cehaletimiz daha binlerce tabiat olaylarını anlamaktaki cehaletimizden büyük değildir. Bununla beraber biz bu tabiat olaylarını anlamak için (tabiata aykırı) delillere müracaat etmiyoruz. Ruhî olayların istinat noktasının hayat sahibi olduğunu ispat edecek alâmetler hesapsızdır. Ve düşünmeye muktedir kimseler tarafından asla reddedilmiş değildir.»

«Ruhçular ileri sürüyorlar ki (fikir), dimağın bir mahsulü değil, bu uzvun arkasında gizlenen bir ruhun eseridir. Ki bu ruh, bir piyanistin âleti üzerinde oynaması gibi oynar. Böyle olunca safranın da karaciğer

tarafından ifraz olumayıp ayrıca ciğer dokusunu titreten bir ruh tarafından meydana geldiğini iddia akla yakın olur. Ruhçuların ruh ile cismin birleşmesine dâir ileri sürdükleri nazariye asla anlaşılamaz.» (114)

Bütün bu satırlar, yanlış fikirlere dayanan bir sürü kanıtsamalardır. Bühner'in bu fikirlerinde muasırı Moleschot'un bir eserine (*) müracaat ettiği anlaşılıyor. Moleschot'un fikrinin ne derecede boş olduğu meşhur kimya ve felsefe âlimlerinden zamanın bir tanesi ve Würzburg Üniversitesi Profesörü Clausius (115) tarafından ispat edilmiştir. (**)

Clausius'un, William Thomson ve Lord Kelvin (116) gibi fizik âlimlerinin çalışmasından meydana çıkan ve meşhur üstad Helmholtz (117) tarafından kabul edilen *«entropie» nazariyesi (118)* materyalist safsatalarını tahribe ve bilinmesi şart olan bir hareket ettiricinin varlığını ispata yeterlidir.

Bühner, okuyucuya karşı, sahtekârlar gibi davranıyor. Sahtekârlar, çürük mallarına şöhretli bir fabrikanın markasını koyarlar. Gönülleri saf olan müşteriler ise bu sahteliği farkedemiyerek, markanın hatırı için malı alırlar. Bühner de her fikrini ilmin zarurî bir neticesi gibi göstermek istiyorsa da bununla ancak ilme yabancı olanları kandırabilir. Ruhun var olduğunu kabul edenler içinde doktor Buhner'e nispetle pek büyük âlimler, fizik mütehassısları, kimyacılar ve sair kimseler var. (***)

(*) La Circulation de la Vie.

(**) Clausisus'un Frankfurt'ta toplanan tabipler ve fizikçiler kongresinde verdiği konferanstır.

(***) Meselâ zamanımızın en büyük felsefecisi ve Birmingham Üniversitesi başkanı Sir Oliver Lodge. (119)

Kendisinden daha büyük birer âlim olan böyle fizik âlimlerini aptal veyahut gafil yerine koyması pek çirkin bir nezaketsizliktir. Ruh, tutulmaz, görülmez ve kapılmaz bir şeymiş. Şüphe yok. Zaten bunun aksini ciddiyette ve ilmî sahada kimse iddia etmemiştir. Lâkin ruh kelimesi ile insan çalışmasının en geniş sistemlerinden biri olan «ilm-i ahval-i ruh» (120) kurulmuş değil midir? Elektrik dediğimiz şeyin de hakikatını görmüyoruz ve kapamıyoruz. Lâkin elektriği inkâr için bu bir sebep midir ki ruhu inkâr için de sebep olabilsin? Fen'in katî tecrübeleri dışına çıkan fikirlerde ölçü, akli denklemler, insan yaratılışının temayülleri ve genel duygu ile meydana gelmiş neticelerin ahlâka tatbiki gibi hususlardır. Bununla beraber mahiyeti ilmî tecrübeler dışında kalan hususlarda Ruhçular ve Vahdet-i Vücûtcuların ileri sürdükleri fikirler, Materyalistlerin fikirlerine her yönden daha üstündür. Bühner itiraf ediyor ki dimağı meydana getiren maddelerin hareketlerinin vicdanı nasıl ortaya koyduğunu hiç bir zaman bilinemeyecektir. Bu bilinmezlik, vicdanı dimağa vermeğe bir sebep olamayacağı gibi ruhu inkâr için de meşru' bir sebep teşkîl edemez. İkide birde Ruhçulardan bahsediliyor. Bu sentezden maksat nedir? «Spirtizm» lâfzı ekseriyetle «Ruhçular» diye tercem ediliyor. Ruhçular ve Vahdet-i Vücût sahipleri de ruhu itiraf ediyorlar.

Felsefî bir ekol olmayan psikolojinin hatalarını Ruhanîlere ve Vücûtçulara (121) bağlama doğru olamaz. Bühner, Ruhanîlerin ve Vücûtçuların ruh hakkındaki fikirlerini tamamen söylemiyor, kendisinden önce gelenler veyahut bazı kimselerin görüşlerini söylemekle yetiniyor. Hususiyle bir kısım ruhçulara göre fikir-

ler, ruh ve dimağın müşterek mahsulüdür. Bununla beraber bir bakıma iddia olunabilir ki fikir, dimağın mahsulü olmadığı gibi safra da karaciğerin mahsulü değildir. Aksine hayat denilen mücerret bir işin mahsulüdür ki karaciğer onun bir fabrikası, bir âletidir.

Doktor Bühner'in geri kalan iddialarını nakl ile okuyucuyu yormağa devam etmeyeceğiz. Bunlar, hep kapalı ve fakat a priori fikirlerdir. Yalnız sözlerinin sonu hakkında birkaç söz söyleyeceğiz. Bühner, Materyalizmi yeniden kuvvetlendirmek için hep ilmin kabul ettiği deney usulü «Méthode expèrimentale» dışına çıkmış, kapalı ve a priori fikirler ortaya atmış ve yeni bir metafizik şubesi meydana getirmiştir. Bu yeni metafiziğin diğerlerinden bir farkı varsa bir taraftan ilmin dışına çıkması ve diğer taraftan ise aklî prensipler ve mantıkî kaidelere istinat edememesidir. Gerçekten Materyalizmin belli başlı fikirleri şunlardır:

1) Madde ve kuvvetin kendiliğinden varlığı,
2) Bunların ezelî ve ebedîliği,
3) Tecrübenin yalnız duyumlara münhasır olması,
4) Kanunların değişmezliği,
5) İhtiyarî hayat «La Vie Spontanée»

6) Kâinat kendi kaide ve amilleri ile izahı kabil olduğundan bir Allah fikrine ihtiyaç bulunmaması,

7) Ruhun dimağa ve mevcut kuvvetlere çevrilmesi,

8) İrade ve benzeri ruhî durumların kanunların tesirine çevrilmesi ile insan hürriyetinin bir vehm ve zandan ibaret bulunduğu ve saire. (122)

Materyalistler bu iddiaları ileri sürdükçe, ilimden asla ayrılmadığını ve her hüküm ve prensibinin ilme

uygun bulunduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın hakikate yakın bulunmadığını anlamak için deney metodunun ne olduğunu düşünmek ve bütün a priori fikirlerin ilmî olamayacağını fark etmek kâfidir.

Maddenin mahiyeti mechûldür. Hattâ dinamik ve mihanik (123) görüşü ile olayları izah için madde kavramına ihtiyaç bile yoktur. Kuvvet sözü, mücerret bir fikir ifade eder. Evren kanunları, insan idrakinin kendi kanunlarıdır ki bunları eşyaya bağlıyor. Her idrak edicinin kendi nefsi ile dış âlemler arasında gördüğü münasebeti, yani sırf «enfüsî» (124) bir durumu yayma ve tatbik suretiyle eşyaya da bağlıyor. Bu suretle eşya arasında kabul ettiği (ve hakikatte kendi nefsi ile dışı arasında mevcut) ilişkilerden evren kanunlarını başlatıyor.

Madde ve kuvvetin ebedî ve ezelîliği, kendiliğinden varlığı ve yaratılmamış olması «madde ve kuvveti muhafaza» kanunlarından çıkarılıyor. Burası çok su götürür. İlk önce bir şeyin yok edilememesinden onun ne yaratılmamış olması ve ne de kendi kendine varlığını icap etmez, ancak bunlar, gerçekten kendiliğinden mevcut ve varlığı şart olan bir zatın mahiyet ve durumları kabul edilsin. Bu durumda ise mesele madde ve kuvvet üzerinde kalmayarak onların kaynak ve esasına intikal eder.

Gerçekte bugün, kâinatın bizce bilinen ve ihata edilen kısmında ilim, kuvvet ve maddenin yok olmadığını, belki başka bir şekle girdiğini ve kemiyeti belki de muayyen miktarda olduğunu müşahede ve tecrübe ediyor. Yalnız ilim sahipleri, ilim ve tecrübenin dışına çıkmadıkça bu kadar sınırlı bir tecrübe ile ebedîlik ve ezeliliğe ve

sonsuz âlemlere ait genel hükümler ve felsefi prensipler konulmasına izin vermiyor. Gerek Materyalistler ve gerak Pozitivistlerle (125) Tekâmül Felsefesi (126) mensupları, bu sınırı aştıkları için yeni bir metafizik meydana getiriyorlar. Tecrübe sahası dışında kalan bu umumî fikirlerin kıymeti, a priori ve metafiziğe ait fikirlerin cinsine mahsus olan kıymetten başka bir şey olamaz. Demek ki böyle tecrübe dışı fikirlerin kıymeti aklî kaideler, mantıki prensipler ve beşerin ortak duyguları ile tartılır. Böyle bir tartıda materyalist fikirler, kendilerine rakip olan fikirlerden daha kıymetsiz görünüyor. Allahı «ilme mahsus kat'î bir tecrübe metodu ile» ispat mümkün olmasa bile onun kabul edilmeyip inkârı daha büyük bir imkânsızlıkla mümkün değildir. Kaldıki beşer aklı, gerek kendi prensiplerine ve ilme dayanan bir çok ispat ve delillerle maddenin kendiliğinden varlığını red ve Allahı kabul ediyor.

Ne olduğu bilinmeyen bir mefhumun huzurunda beşer vicdanını tevkîf etmek mümkün değildir. Yalnız bu kadar mı ya? Varlığın kaynağı, mutlak varlık ve aslî sebep fikri, her olayı izah için zarurî bir fikirdir. Bu fikir dârâya çıkarılırsa, varlığın muamması hal veyahut daha basit bir şekle çevrilmiş olamayacağı gibi bütün ilim ve felsefe, zulmet ve şüphe denizinde boğulup kalır. İnsan yaratılışında bir keşif, bir de inanç özelliği var. Bu iki durum asla metaryalist prensiplerle hal ve izah edilemez. İnsan idrakinin tahlilinden ortaya çıkan en sağlam neticelerden anlaşılmış ve münakaşalı olmaktan kurtulmuştur ki Allah'ı inkâr, ilmin son hedefine madde ve kuvveti koymak ve sonra da bunları birtakım metafizik vasıflarla süsleyerek yeni

bir put gibi insanlığın önüne koymak ilme aykırı ve çürük bir dâvadır.

Kuvvet yok olmuyor, birtakım değişiklikler geçiriyor. Halbuki maddesiz kuvvete tesadüf edilmediğinden madde de yok edilemez, deniliyor. Şu anda sahip olduğumuz imkânlarla maddeyi yok edemiyoruz. Yalnız yok edilmesi düşüncesi imkânsız ve ilim dışı mıdır? Hayır! Aksine kimyada mevcut bulunan mutlak hararet, mutlak sıfır «le zèro absolu» meselesi (127) maddenin «düşünce ve faraziye ile» yok edilebildiğini bildirmektedir.

Bilindiği gibi hararet ölçülerindeki sıfır derecesi buz'un erimesinden alınmış itibari bir iştir. Bir gaz en yüksek sıcaklıkta kabul edilse, bu gaz her soğuma derecesinde hacminin 273'de 1'i nispetinde küçülüyor. Yani 273'de 1 derecesini kaybediyor. Böyle bir durumda bu gaz 273 soğuma derecesine ulaştırılabilse, maddîliği mahv ve tamamen yok olacaktır. Bu neticeye gerçekten ulaşılamıyor. Lâkin mevcut gazların hepsi tecribesi mümkün olan hararet derecesinde, her bir inme derecesinde hacimlerinin 273'de birini kaybettikleri gerçekten ve tecrübe ile sabit olmuştur. Şimdilik hiç bir gaz 273 hararet derecesine ulaşamamışsa da yukarıda söylediğimiz gibi inmesi mümkün olan her hararet derecesinde hacminin 273'de bir kısmını kaybettiği tecrübe ile sabit olduğundan bu 273 derece, mutlak sıfır derecesi itibar olunmuştur. (*)

İşte görülüyor ki henüz maddeyi yok edecek vasıtalara sahip olmamakla ve ilim için madde ve kuvveti muhafaza kanununun ehemmiyet ve lüzumunu takdir

(*) Les nouvelles théories chimique. Politeknik kimya öğretmenlerinden «Etar» (128)

etmekle beraber maddenin imhâ ve yok edilmesi tasavvuru, ilim dışı, imkânsız ve kabil olmayan bir tasavvur değildir. Bundan ne çıkar? Şu çıkar ki ilim ve tecrübe sahasında kalındıkça madde ve kuvveti muhafaza kanununun belki doğru ve her durumda lüzumu teslim edilmişse de meşru' olmayan bir genelge ile bunu a priori bir şekilde bütün kâinata şamil kılmak ve bununla felsefî bir ekol kurmak ve bu gibi şartlanmış doğru fikirlerle vicdanlara hücum etmek asla doğru olamaz. Hele böyle a priori fikir ve genelgelerin sırf sen olduğunu iddia tamamen safsatadır.

Madde ve kudretin hakikatı bilinmediği itiraf ediliyor. Bunun gibi madde hakkındaki bilgilerin fennî faraziye ve deney neticeleri üzerine kurulmuş bulunduğu ister istemez teslim olunuyor. Nihayet her zaman değişmeye maruz ve esasen tetkîkleri kabil olmayan faraziyelere dayanarak insanlığın en samimi ve kuvvetli inanç ve duygularına hücum caiz ve insafa uygun mudur?

Kuvvet, maddenin özelliği haline indirildiğinden özün özü olarak ortada madde kalıyor ve onun da hakikatı meçhûl bulunduğu ifade olunuyor. Bununla beraber maddeyi anlamak ve izah etmek için ilmin kabul ettiği faraziyeler, artık faraziye denilemiyecek, ve son söz şeklinde kabul ediliyor. Bu doğmatik hükümleri bir tarafa bırakarak ilmin karşısında bu faraziyelerin neden ibaret bulunduğunu gözden geçirelim.

İlim, olaylar arasındaki ilgi ve münasebetleri araştırır. Deney ve gözlemden hasıl olan neticeleri özetleyip izah etmek için «faraziyeler - hipotezler» meydana getirir. Bu hipotezlerin ihtiva ettiği hususların genelleştirilmesinden kanunlar ve prensipler meydana gelir.

Hipotezlerin ortaya atılmasının sebebi ve onlardan beklenen fayda, sırf eşyanın münasebetlerini izahtır. Bu münasebetleri izah etmeye hizmet eden hipotez, kendisi gerçeğe aykırı olsa bile yine kıymetlidir. Meselâ bugün artık gözden düşmüş ve yerlerine yenileri geçmiş hipotezler vardır ki onlarla hâlâ doğru hesaplar yapılabilir. İşte görülüyor ki hipotezler, değişmez gerçekleri haiz bulunmuyorlar. Onlar, izah etmek ve ilerlemek için ilmin elinde birer âlettir. Bu şekilde kaldıkça ve ilim sahasından çıkmadıkça lüzumlu ve gerekl·dirler. Lâkin bazı vulgarizatörlerin, bazı sistemcilerin yaptığı gibi bunların neticelerini yaymak ve bütün kâinata şamil kılmak ilimden gayenin ne olduğunu anlamamak, soyut ve doğru kabul edilen bu gibi fikirleri ebedî hakikatler yerine koymaktır. Bu kuru kalabalığın başında Materyalistler geliyor.

Amelî olarak lüzum ve faydası aşikâr olan bu hipotezlerin felsefe ve düşünce sahasında hiç bir kıymeti yoktur. Zira bu hipotezlerin, hattâ bir çeşit ispat ile, sabit sayılabileni bile, zarurî ve açık olmazsa, değişmez bir hakikat ifade edemez. Faraziyeler hakkında ileri sürülen şu ifadeler, bizim kanaat ve ictihadımız değil, en büyük âlimlerin fikridir.

Zamanımız fizikçilerinin en ileri gelenlerinden ve Fransız İlim Akademisi azasından Mösyö Henri Poincaé (129) hipotezlerden bahsederken diyor ki:

«Her asır, kendisinden önceki asır ile alay ediyor ve onu aceleciliikle ve çocukça ta'mimler yapmakla itham ediyor. Dekart Yunanlıları (eski Yunan Fizikçilerini) acınacak şekilde bulurdu. (Yani onların fikirlerini çocukça ve çirkince bulurdu.) Şimdi sıra Dekart'e gel-

miştir. Bizi (fikirleri ile) güldürüyor. Hiç şüphe yok ki oğullarımız, günün birinde bizimle alay edeceklerdir.» (*)

Poincaré bu manidâr beyanatı ile ilmin ancak kulak misafiri halinde kalanları veyahut kendi ilmî düşüncesinin gayreti ile ilmî neticeleri tâ'mîme kalkışanları ikaz etmek istiyor. Lâkin Dekart ve kendisinden sonra gelenlerin ilme ne kadar büyük hizmetler ettikleri de meydandadır.

Onların ortaya koyduğu ve kullandığı hipotezlerden hemen hepsinin bugün amelî bir kıymetleri bile kalmamışsa da zamanlarında faydalı olmuşlardır. İlerlemeye sebep olacak vazifeyi yapmışlar ve bugünkü tekâmül zincirinin birer halkası hükmünde bulunmuşlardır.

Mösyö Poincaré, zikredilen eserde, hipotezler hakkında gerekli izahatı verirken bugün ve yarının hipotezleri hakkında da fikirler ileri sürerek diyor ki:

«Meydana geldiğini keşfettiğimiz bu istihzálardan sakınmak mümkün değil midir? Yalnız tecrübe ile kanaat edemez miyiz? Hayır! Bu, imkânsızdır. Bu, ilmin karakterini anlayamamaktır. Âlim, tanzîm etmeğe borçludur. Bir ev taşlardan yapıldığı gibi ilim de «vakıa» ve «hadise»lerden yapılır. Yalnız bir taş yığını ev demek olmadığı gibi hadiseler vekünü de ilim demek değildir.»

Fayda ve lüzumu inkâr edilemeyen «Tabiat Kanunları»na gelince, bunlar, değişme ve sağlamlık yö-

---

(*) La Science et L'Hypotèse, sh: 168.

nüyle gelişi-güzel hipotezlerden üstün iseler de yine aynı cinstendirler.

Kim iddia edebilir ki bu kanunların çoğu zarurî ve bedîhî fikirlerden bulunsun? Hattâ bir fikirde zaruret ve açıklık olsa bile, bu zaruretin eşya ve kâinatta mı, yoksa bizim idrâkimizde mi mevcut olduğu her zaman sorulacak şeydir. (*)

Biz bu eserde meseleyi en açık ve ilmî bir şekilde münakaşa etmeyi esas tuttuğumuzdan felsefî münazaralardan kaçınarak yine Mösyö Poincaré'nin eserine müracaat edeceğiz.

Bugün en mühim, en faydalı ve en makûl kanunlardan biri «Kudretin Muhafazası» Kanunudur. (130). Acaba bu kanun «neticelerinde tecrübe edilebilmiş ve katîyeti tahakkuk etmiş bir kanun» mudur? Diğer bir tabirle evren kanunlarının en mühimi olan bu kanun, aklın erişebilme derecesinde zarurî ve bedîhî midir? Poincaré «kudret» ve «termodinamik» (131) ilmini tetkik ederken **diyor ki:**

«Mayer (132) Kanunu (yani kudretin muhafazası kanunu)'nu bir «mutlak başlangıç» bir «küllî kaide - prencipe» mertebesine çıkarmak için daha derin münakaşalara lüzum vardır. Yalnız böyle bir münakaşa tecrübe edildiği zaman böyle bir «mutlak başlangıç»ı ortaya atmak bile kolay değildir.»

«Her özel durumda (yani her olaydaki kuvvet tezahürlerinin tetkîkinde) enerjinin ne olduğu görülüyor ve hiç olmazsa muvakkat bir tarif yapılabiliyor. Lâkin umumî bir tarif bulmak mümkün değildir.»

(*) Çoğu derin düşünürlere göre idrâkimizdedir.

«Eğer bu başlangıç bütün genelliği ile ortaya konulmak ve kâinata tatbik edilmek istenilirse kaybolduğu ve yalnız şöyle bir hipotez kaldığı görülür: (Değişmeden kalan bir şey var.) Yalnız bu, bir manâ ifade eder mi?» (*)

Madde hakkında ilmin ne düşündüğünü ve yakın zamanda neler düşünmesi umulduğunu okuyucunun nazarlarına da sunmak için yine Poincaré'nin eserinin son kısmı olan bir faslı aşağıya alıyoruz:

«Bu son senelerde fizik âlimlerinin haber verdiği hayret verici keşîflerden biri de «maddenin mevcut olmadığı»dır. Söylemek için acele edelim ki bu icat henüz son bulmuş değildir. Maddenin esas mahiyeti «kütlesi, ataleti»dir. Kitle: Her yerde ve daima değişmez kalan şeydir. Kimyevî tahlîller, maddenin bütün özel durumlarını değiştirdiği ve o maddeyi başka bir şey zannettirecek hale getirdiği vakit değişmeyendir.» (**)

Şu halde kütle ve ataletin gerçekte maddeye ait olmadığı ve onun üzerine izafe edilmiş müstear bir ziynet olduğu ve mümtaz bir halde değişmez olan kitlenin değişme kabul ettiği ispat edilirse denilebilir ki, madde mevcut değildir. İşte haber verilen (hayret edilmesi gereken keşif) de budur.

Şimdiye kadar görünmesi mümkün olan sür'atler pek zayıftı. Zirâ otomobillerimizi çok geride bırakan gök cisimleri, saniyede ancak altmış veya yüz kilomet-

---

(*) Yani, değişmeden kalan bir şey var, önermesi manasız bir cülmedir.

(**) *Bölüm: 18, Maddenin sonu.*

relik bir mesafe katediyor. Gerçekte ışık, üç bin kere fazla sür'atle mesafe alıyorsa da, o, yer değiştiren bir madde olmayıp dalgaların deniz yüzünde yaptığı gibi, bir ölçüde hareketsiz bir cevher üzerinde mesafe kateden bir titreşimdir. Bu zayıf sür'atlerle yapılan tecrübeler, kütlenin değişmez kaldığını göstermiş ve hiç kimse. daha büyük bir sür'atle yine bu kütlenin değişmez kalıp kalmayacağını sormamıştır.

En sür'atli gezegen olan Merih'i geçen çok küçük sonsuzluklar olmuştur. Katot ışınları (133) ile radyum ısınlarını (134) meydana getiren cisimciklerden (*) bahsetmek istiyorum. Bilinmektedir ki bu ışınlar, küçük parçacıkların (atomların) çarpışmasından ileri gelmektedir. Bu çarpışmada atılan elektronlar, negatif elektriği yüklü bulunmaktadır. Burası, bahsolunan elektriği bir Faraday (135) silindirine toplamakla sabit olur. Bunlar, patlamaları sebebiyle elektrik ve manyetik sahaları tarafından saptırılmaktadır. Bu sapmaların mukayesesi onların sür'atleri ile patlamalarının kütlelerine karşı alâkalarını bildirmektedir. Bu hesaplar, bir taraftan bu sür'atın büyük, ışık sür'atinin onda bir veya üçte biri ve gezegenlerin sür'atinden bin defa daha fazla olduğunu ve diğer taraftan kütlelerine nispetle patlamalarının büyük olduğunu göstermektedir. Hareket halinde her cisimcik kaydedilecek bir elektrik cereyanı temsil ediyor. Fakat biliyoruz ki elek' cereyanları «self-indüksiyon» (136) adını alan bir çeşit hareketsizliğe maliktirler. Bir cereyan, kurulduktan sonra, devama temayül gösterir. Bu sebebe mebnidir ki

(*) Cisimcik, cismin kelime olarak küçültülme şekli, Corpuscule.

hareket sahası kesilerek bir cereyan durdurulmak istendiği zaman, kesilme noktasında kıvılcım meydana geldiği görülür. Bu suretle, hareket halinde olan bir cismin sür'atini muhafazaya çalıştığı gibi elektrik de genişliğini (yani kuvvet ve şiddetini) muhafazaya çalışır. Şu halde cisimcik katodu, kendi sür'atini bozmaya kalkışacak sebeplere iki cihetle mukavemet edecektir. Önce özel hareketsizliği sebebiyle, sonra da her sür'at değişmesi, bu sür'atin karşıtı olan cereyanın da kesilmesi demek olduğundan «self-indüksiyon» özelliği sebebiyle. Demek oluyor ki cisimcik (bunlara elektron adı verilmektedir.) İki çeşit durgunluğa sahip bulunuyor: Mihaniki durgunluk, elektro-manyetik durgunluk. (137)

Matematikçilerden Mösyö Abraham (138) ile tecrübelerle uğraşan Mösyö Kaufmann (139) bu iki çeşit durgunluğa düşen özelliği tayin etmek için çalışmalarını birleştirmişlerdir.

Okuyucuları ilmi ıstılahlarla daha fazla yormamak için bu iki âlimin ilk önce ulaştıkları neticeyi şöylece açıklayalım: Bu elektronların gerçek kütlesi hiçtir.

Onlardaki kütle, esîrin (140) malıdır. Bununla beraber bütün madde bu negatif elektronlardan ibaret değildir. Pozitifleri olduğu gibi nötr olanları da vardır. Acaba bunlar da kütleden mahrum mudurlar? Birincilerin kütleye malik oldukları inkâr edilmiştir. İkincilere gelince, meşhur Lorentz (141)'in, arzın dolaşım sür'ati dolayısıyle ileri sürdüğü mütalâalarla bunların da kütleden mahrum olmaları lâzım geliyor.

Lorentz'in hipotezine göre maddî ve madde dediğimiz şeylerin küçük parçacıkları pozitif ve negatif elek-

tronlardan teşekkül etmiştir. Duyulan tabiat, bize elektriklenmiş gibi görünmüyorsa bunun sebebi, pozitif ve negatif elektronların yaklaşık olarak eşit sayıda bulunmasıdır. Lorentz'in hipotezi mücibince gerçek madde yoktur. Madde demek, esîrdeki delikler demektir.

Fizikçilerden Langevin'e (142) göre madde, erimiş ve özelliklerini kaybetmiş esîrdir. Madde, bir mekândan diğer bir mekâna intikal ettiği zaman, intikal eden esîr eritilmiş değildir. Belki erime durumu etraf ve civara sirayet ediyor ve sirayet ettiği esîr sahası eridiği halde, erimenin başlangıcı olan sahadaki esîr ise ilk durumunu alıyor. İşte ilk nazariyeye göre madde, esîrdeki deliklerden, boşluklardan ibaretken, bu nazariyeye göre de ayniyet ve kimlikten mahrum sayılıyor.

Bunun beraber Fitzgerald'ın (143) «Takabbuz» Nazariyesini (144) ele alarak bizzat Hoffmann (145) tarafından yapılan en son tecrübelere göre Lorentz'in hipotezi sabit olamamıştır.

İşte buraya kadar hipotez ve kanunların kıymeti hakkında ve maddeye ait hususlarda ilim ve ilim sahiplerinin ne düşündüklerini bildirdik. Maddeyi meydana getiren atomlara, bazan esîrde ortaya çıkmış sıkışık noktacıklar, dökümler; bazan esîrin erimesi ile asıl özelliğini kaybetmesinden hasıl olan mevhum varlık, bazan da esîrde ortaya çıkan delikler nazariyle bakılıyor. İşte bu suretle her asırda sayısız hipotez gömlekleri giyerek ya mevhum veya meçhûl bir mevcudiyet gösterebilen bir hayalet, sonu ve anlaşılması mümkün olan ve artık beşer dimağını başka bir hakikat aramaktan kurtaran tek gerçek gibi gösterilmek isteniliyor. Madde denilen hayalet, hakikat tahtına oturtuluyor. Lâkin asıl gücenilip üzünülecek olan şurası ki,

bu aptalca iş, ilme iftira edilerek yapılmak isteniliyor. Araştırma ve ilerleme zaruretiyle ilmin müracaat ettiği hipotezler, zanlar, araştırma ve çalışma amilleri, birer hakikat, birer katiyyet gibi ilim sahasına nakl olunarak baştan başa a priori fikirlere dayalı yeni ve en şiddetli doğmatizmi ilân eden bir metafizik yapılıyor.

İnsan düşüncesinden Allah, yücelikler ve ahlâkî güzellikler ve en sonra hürriyet ve güzellik kovulmak ve bunların yerine zaruret ve cebir, kapılmaz bir hayalet, bir mihanikiyet, ruh ve hissiyatı öldürücü bir zulmet, yeni bir put konulmak isteniliyor. Bu lâtîf iş, hey gidi elîm istihzâ, insanlığın saadeti ve hakikatin büyüklüğü adına yapılmak iddiası ile öne sürülüyor. İnsanlığa karşı bu kadar ihanetin vicdanla yapıldığına biz aslâ inanamıyoruz. Materyalistlere acımak mı, yoksa kızmak mı lâzım geleceğini kestirmek aczimizi ifade ediyoruz. Bu felsefe belki bir iyi niyetin ve fakat her halde muhakeme ve düşünce sapıklığının ürünüdür. İlme bağlılık iddiası, sahte ve sathî bir bağdır.

Şimdi de kuvvet ve hareketlere ve tekrar tabiat kanunlarına nazarlarımızı çevireceğiz.

Çok küçük bir damladan varlık denizine, sınırlı bir zamandan sonsuzluk hakkında «atıp tutma» kabilinden hükümler veren Materyalistler, hareketin başlangıcı ve sonu olamayacağını iddia ediyor. Gerçekte kuvvetler, tahlîl sonunda hareket muhtevasına döndürülür. Acaba hareketin başlangıç ve sonu yok mudur? Acaba Moleschott'un «Hayatın Dolaşımı» adlı eserindeki iddiaları doğru mudur? Bu hususta fikir ileri sürmeyi, yukarıda ismi geçen fizik âlimi Clausius'a terke-

diyoruz. Bu zatın çalışması «Antropi» Nazariyesi (*)'ni ortaya koyduğunu söylemiştik. Clausius fikirlerini şu şekilde açıklıyor:

«Sık sık söylenildiği işitiliyor ki dünyada her şey dolaşıma ait bir cereyana sahiptir. Devirlerden bir devrede, muayyen bir hızda bir suretle değişiklik meydana gelirken diğer bir hızda ve başka bir devrede diğer değişiklikler aksi bir şekilde meydana gelir. Bu şekilde aynı durum devamlı olarak meydana gelir. Ve eşyaya genel bir bakışla bakıldığı zaman kâinatın durumunun değişmez kaldığı görünür. Şu halde kâinat, aynı şekilde ebedî olarak pâyidâr olabilir, demek olur.»

«Ne zaman ısının mihanikî nazariyesinin birinci aslî kaidesi ispat olundu (**), bu kaide yukarıdaki dâvanın te'yidi zannolunabilirdi. Fakat bu kanunun doğruluğu şüphesiz ve «özel bir surette» kâinatın değişmez olduğunu açıklamakla beraber kâinatın «mutlak bir surette» değişmez ve ebedî olarak aynı durum içinde sabit kalacağına dair olan fikri ispat ettiğini zannetmek, biraz uzağa gitmek olur. Isının mihanikî nazariyesinin ikinci aslî kaidesi (***) bu fikri katî bir şekilde yalanlar. Kâinatta cereyan eden sayısız muhtelif değişikliklere tatbik edilen kaide şudur ki, bu değişiklikler, birbirine zıt şekillerle meydana gelmek için birbirine eşit kemiyetlerle meydana gelmeye muhtaç değildirler. Fakat üstünlük, ancak «muayyen bir surette» meydana gelebilir. (Müspet değişiklikler, menfî değişikliklere üstünlük sağlamak suretiyle.)»

(*) Yunancadan alınma olup (avdet) manasınadır.
(**) Bu kaide, kuvvetlerin muhafazası kanunudur. (146)
(***) Değişmelerin eşitliği kanunu. (147)

«Bundan şu netice çıkar ki kâinatın durumu, birbirini takip ederek ve gittikçe fazlalaşarak muayyen bir şekilde değişmeye mecburdur.»

«(Meselâ ısıların mutlak eşitlikleri suretiyle). Bu terakkî eden değişmeyi ispat ve kâinatın yavaş yavaş ulaşmaya yöneldiği bu durumu ifade edebilecek geniş bir kanun aradım. Bir kemiyet tasavvur ettim ki bir cismi veyahut cisimleri hareket durumuna getirebilecek bütün değişmeleri temsîl edebilsin. Bu kemiyete «entropie» adını verdim.»

«Şu kanuna vardım: Kâinatın «entropie»si en yüksek bir dereceye temayül ediyor.»

«Kâinatın, antropi'nin en yüksek derecesinde bulunduğu bu sınırlı duruma ne kadar yaklaşırsa o kadar da yeni değişme fırsatları yok olur. Ve şayet kâinatın en sonu bu sınırlı duruma ulaşırsa artık hiç bir yeni değişme meydana gelemiyecek ve kâinat «ebedî ve devamlı bir ölüm» halinde kalacaktır.»

«Her ne kadar şimdilik kâinat bu sınırlı durumdan pek uzak bulunmakta, bu sınırlı duruma doğru pek tembelce yürümekte ve tarihî devirler dediğimiz zamanlar kâinatın değişmeleri için lâzım olan zamanlara nispetle pek kısa zamanlar ise de mühim bir netice var ki bu, yine bakîdir. O da şudur: Bir fizik kanunu bulundu ki onunla kâinatta her şeyin bir dolaşım cereyanı ile meydana gelmediğine ve fakat değişmelerin daimî olarak muayyen bir surette meydana geldiğine ve sınırlı bir durma (*) doğru gittiğine sabit bir şekilde hükm olunabilir.»

(*) Etat-limite (148)

İlmî ve pek ağır olan bu beyanattan Clausius'un ne anlatmak istediğini elbette okuyucularımız anlamışlardır. İlim ve tecrübe sahası dışına asla çıkmamış olan Clausius gibi bir fizik âlimi, sabit bir suretle karara sebep olacağını bildirdiği bir fizik kanunu ile anlatıyor ki bu kâinat, akıl ve ilim bakımından bakî ve daimî, dönüp dolaşan hayatla kaim olmadığı ve bunu ispat edecek bir fırsat bulunmadığı gibi, «devamlı bir ölüm» denilebilecek sınırlı bir duruma doğru gidiyor. Ve bizim için pek uzun olan zamanlardan sonra bu sınırlı duruma vasıl olacağı «ilmî bir görüş» ile şimdiden görülebilir. Şu halde bu kâinattaki kuvvetlerin muhtevasının toplamı olan hareket, genel hayatı devam ettirye muktedir olamıyacağı bir hareketsizliğe, bir hiçliğe vasıl olabilecek demek oluyor. Şimdi ilim âleminin iftihar ettiği fazilet sahibi bir insanın «tecrübeden alınmış, akıl ve mantığa uygun» olan bu beyanatını ilim, akıl ve mantıktan teşekkül etmiş terazinin bir gözüne koyunuz. Diğer gözüne de Materyalistlerin: «Hareket ebedî ve ezelîdir, hayat ihtiyarî olarak «Spontanément» meydana gelmiştir, kâinatta hayat devamlı ve bakîdir; kâinat, hayat, madde başlangıçsız ve kuvvet sonsuzdur» ve saire gibi felsefe sahasında boş sözden başka bir isim alamayacak fikirlerini koyunuz. Sonra da ilim adına bir karar veriniz! İlim açısından Bühner ve talebelerinin doğmatikçesine olan metafizik düşüncelerine «çoban imanı» denilmez de ne denilebilir?

Materyalizme «Sapıklık Felsefesi» diyorum. Gerçekte bu, hissî ve fikrî sapıklığın doğurduğu bir felsefedir. Bir taraftan ilme dayanıldığı ileri sürülerek metafiziğin bir cennet olduğunu öne sürmek, diğer taraftan ise, ilim ve ilim sahiplerini küçük görerek en isa-

betsiz fikirlerle, en esassız inkârcı ve olumsuz bir metafizik meydana getirmek, fikrî sapıklıklardan başka bir terkiple ifade olunamaz.

İlmin genel neticelerinden ve âlimlerin şu andaki çalışma durumundan az çok habersiz olanların veyahut henüz zihnî tekâmülleri bu ağır bahisleri tahlîle müsait olacak bir metanet devresini bulamayanların gözlerini büyüleyici «ilim» lâfzı ile boyamak, ilim ve felsefeye yakışmayan bir «sapıkığa ve gaflete düşürme»dir.

İlim... ilim... ilim... İşte bir maddecinin ağzından düşmeyen te'sîrli söz! Güzel ama, ilim ne demektir, kıymeti nedir?

İlimden haberi olmayanlar, bu kelimenin takatı eriten tesiri altında ezilip kalabilir ve hatırlarına gelebilir ki, «mademki böyleymiş, yazık değil mi ki bize felsefe ve bu cinsten birtakım yalan söz ve hurafeler belletmeye uğraşıyorlar. Yazık değil mi çalışmamıza, ömrümüze!»

Acaba gaye bunu söyletmek midir? Gaye bu olmasa bile zorunlu netice budur. Halbuki böyle düşünceler, gençliğe üzüntü ve eğitime sekte vurur. Ahlâka darbe vurur. İlim ve felsefe tahsil edenlerin bir kısmı, dört sayfaya sığan bu felsefî inancı dört saatte öğrenmekle kendini artık tahsilden uzak görebilir, kibir ve gurura düşer.

Şimdi de üzüntümüzün meyvası olan bu ara sözlerden esas meseleye dönelim. İlim, olaylar arasındaki münasebetleri arıyor. Araştırma ve ilerleme sonsuz olduğu için ilim, hiç bir zaman son sözünü söylemiş olmayacaktır. İlim, ilgili bulunduğu olaylar gibi, devamlı değişmeye mahkûmdur.

Fizik kanunları dediğimiz fikrî manzumelerden, hattâ «değişmez prensip» şeklinde kabul edilenlerinin bile, bugün temelleri sarsıntıya uğramış, hattâ soyluluk sağlamlıkları bile şüpheye düşmüştür.

Bu gerçeği bütün ilmî münakaşaları ile anlayabilmek için Mösyö Poincaré'nin «Bilimin Değeri» adındaki eserini, Leroy (149)'un tenkîdlerini, büyük düşünürlerden Boutroux (150)'nun «Tabiat Kanunlarının Fenomenizmi» adındaki eserini, kısacası en son ilmî araştırmacıların çalışmalarını tetkîk lâzım gelir.

Bu esere, geniş ilmî izahlar koymağa imkân yoktur. Şu kadar diyebiliriz ki, şüphe edilen prensipler, başta kudretin muhafazası prensibi olarak Carnot (151), Nosbiyet (152), Newton (153), Lavoisier (154), Mayer prensipleri gibi şu andaki ilmin kaynakları hükmünde olan en mühim prensiplerdir.

Bizde acaip bir durum görülmektedir. Hamdolsun, memleketimiz «ihtisas dairesinde» ilim sahiplerinden mahrum değildir. Bilhassa tıp ilmi ve bölümleri ilerlemektedir. Yalnız ilim adına fikirlerini söyleyen âlimlerimiz ve hele «ilmî spekülâsyon»larla uğraşan kimseler pek azdır. Bu itibarla araştırma sahası bir boşluk gösteriyor. Felsefe ile uğraşan kimseler de çok az. Bu boşluklar, bu azlıklar ilim ve felsefe alanını sahipsiz bırakmıştır. Bununla beraber o sahaya herkes girebilir ve her ne isterse söyleyebilir. Ne yazık ki girenlerin bir kısmı mütevazî ve ilmî bir vaziyet alarak olgunlaşma ve tekâmüle gayret edecek yerde «cahil cesurdur» fehvasını bir defa daha tasdîk ettirecek palavracılığa başlıyor. Görebilenler görüyor ki ilim ve felsefe sahası, yeni bir çeşit hayalperestlere merkez olmuştur. Bu

gibi kimselere «ilmi ve felsefî Donkişotlar» adını vermekten başka çare yoktur. Bu gibi kimselerin eline Fransızca bir veya birkaç kitap geçiyor. Onlar, araştırmacı olmadıklarından bu kitaplardaki bahislerin kıymetini takdirden aciz bulunuyorlar. Bahsedilen meselelerin geçirdiği münakaşa safhalarından habersiz kalıyorlar. Böylece ya kazara veyahut eğlenmek için ellerine aldıkları kitapları, bir çeşit mukaddes kitap gibi tanıyarak, muhtevalarına «iman ve itikat» ediyorlar. Sonra da mevzu'ları halkın menfaatı adına ortaya atıyorlar. Hem de nasıl bir vaziyet ile? Dediğimiz gibi, bir Donkişot tuhaflığı ile. Ne mukaddes şeyler, ne tecrübeler ve ne de fikirler tahrip edilmekten ve küçük görülmekten kurtuluyor. «Bu böyledir, bu şöyledir. Ben böyle içtihat ediyorum, ben şöyleyim.» gibi en büyük bir âlimin bile cesaret edemeyeceği gururlu bir tavırla atıp tutuyorlar. (155) İlim ve felsefe sahası bizim kadar boş olmayan memleketlerde bu gibi kimselere aslâ tesadüf edilemez. Gerçekte aynı tahsil ve araştırma seviyesinde adamlar varsa da onlar, yazı yazmak sahasına çıkmak gibi bir hareketten kaçınacak kadar sağlam bir fikre sahiptirler. Çünkü bir taraftan gülünç olacaklarını ve diğer taraftan eserlerini basacak bir yayınevi ve satın alacak bir okuyucu bulamayacaklarını bilirler. Bizde ise iş böyle değildir. Umumî ihtiyaçları giderecek düşünür ve eserlerden adetâ mahrum olduğumuzdan ilim ve felsefe adına çıkan her eser, zarurî olarak, rağbet bulur. Bu ihtiyacı takdir edenlerden biri de tenkîd etmekte olduğumuz «Tarih-i İstikbal'i meydana getirmiştir. Eğer bu eser, düşünce tarihini meşgûl eden sistemlerden birini bildirmek (ve hattâ o sistemi diğerlerinden daha doğru ve faydalı bulmak) gibi bir mak-

satla yapılmış olsaydı, bir diyeceğimiz olamazdı. Lâkin eserdeki böbürlenme o kadar gülünç ve alay ve küçük görme izleri o derece açık ve şiddetli bir şekil alıyor ki bunlardan okuyucu ve münekkidin haklı bir infial duymaması imkânsız oluyor. Eseri idare eden düşüncede bir hedef varsa da o düşünce birbirine o kadar zıt maddelerden teşekkül etmiş ki genel durumu muhakeme ve ilim huzurunda «eline yanlışlıkla para geçen ve mal seçmesini bilmeyen bir kimsenin bitpazarından gelişi güzel topladığı okaziyon-fırsat mallarını» hatıra getiriyor.

Yazar, elindeki kılıçla, sağa sola saldırıyor. Fikrince mücadele sonunda ne felsefe, ne din ve ne de öteki âlem kalıyor. Yazar, elindeki kılıcın, tahtadan bir oyuncak olduğunu farketmiyor. Hücum ettiği şeylerin ise (yeldeğirmenlerini şeytan ve şato sanmak gibi) ancak kendi hayal aleminde mevcut bir din ve felsefe olduğunu ve gerçek din ve felsefeye tahta kılıcının tesîr edemediğini de farkedemiyor.

Yazarın her sözü «merhum yazar demiş ki...» cümlesini hatıra getiriyor. Yazarın, zamanımızdaki ilim ve fen ile felsefî ekoller hakkında, özel araştırmadan meydana gelmiş, hiç bir fikri yok. İslâm âlimlerinin eserleri ile bir yakınlığı olmadığını söylemek ise lüzumsuzdur. Yalnız kendisinin «Materyalizm»e imanı var. Maddecilerden Bühner'e de hürmet ve itikadı vardır. Bu zatın ve bu felsefenin bildirdiği şeyler, yazar için, ilim ve fen hakkında bilinmesi lâzım olan bilgilerin yerini tutuyor.

İslâm âlimleri hakkındaki fikirlerine gelince; bunlar da kaçak bir şekilde ithâl olunmuş yabancı malla-

rıdır. Gazali (156), İbni Rüşt (157), İbni Sinâ (158) ve diğerleri gibi büyük İslâm düşünürleri hakkındaki bilgi Renan (159), Carra de Vaux (160) ve benzeri şarkıyatçılardan kopya edilmiştir.

Yazar bu cılız sermayelerle, İslâm Dini'ni özleştirmeye ve İslâm toplumunu geri kalmaktan kurtaracak çareleri göstermeye kalkışıyor. Bulduğu çareler çok kolay, yaptığı özleştirme pek basittir.

«İslâm Dini yerine, yine bu adı muhafaza etmek üzere, Materyalist Felsefeyi koymak.»

Müslümanlar bu basit işleme razı oldukları gibi, hem hakikî bir dine malik olacaklar ve hem de geri kalmışlıktan kurtulacaklardır!

Böyle bir garip neticeyi hiç bir müslümanın kabul etmeyeceği apaçıktır. Zaten Materyalizm kendini hiç bir muhitte, yalnız cahil halk içinde değil, düşünürler içinde de kaydedilmesi gereken büyük bir çoğunluğa kabul ettirememiştir. Yazarın toplumumuz hakkında iyi niyet beslediğine şüpheye hakkımız yoktur. Elbette eserini yazarken yalnız kaleminin menfaatlerini değil, vatandaşlarının da mentaatini düşünmüştür. Üzülerek söylemek lâzımdır ki bu gayeye zıt bir neticeye ulaşmıştır.

Memleketimiz her şeyden ziyade ilme muhtaçtır. Lâkin ilimden maksat, ziraî ve sinaî ilerlemeyi üzerine alan ve iktisada sebep olan tatbikata ulaşmadır. İlim bu itibarla muhterem ve lüzumludur.

Yalnız sahte ve yarım ilimden, faydasız ve lüzumsuz spekülâsyonlardan ne gibi bir fayda umulabilir? Hiç! Fakat halkı ilimden uzaklaştırmak ve ilmi zarar verici ve helâk edici göstermek gibi büyük bir zararı vardır.

Ulaştığı bu neticeyi yazar da beğenmez, sanıyoruz. «İlim için ilim» Avrupa'da bugün kabul edilmiş bir prensiptir. İhtimal ki «Tarih-i İstikbal» yazarı, bu fikirlerimizin isabetini teslîm eder, ihtimal ki etmez. Bu ikinci ihtimal de kendisine daha fazla düşünerek yazmasını ve yazmadan önce meşgûl olacağı meseleyi biraz daha araştırıp mütalâa etmesini tavsiye ederiz.

Bahsi neticelendirmek için biraz da doktor Gustave Le Bon (161)'un iki mühim eserinden birkaç söz alacağız. Bu zatın madde ve kuvvet hakkında birer mühim eseri vardır. (*)

Eserin kabında: «Hiç bir şey yaratılmıyor, her şey mahvoluyor.» cümlesi, madde ve kudreti muhafaza kanununa karşı yeni bir prensip gibi gösterilmektedir. Bu iki mühim eserden hasıl olan neticeleri burada izah ve tahlîl edemeyiz. Şu kadar söyleyelim ki maddenin fiilî olarak yok edilebileceğini ispat etmeye yarayan en son ve mühim tecrübeler, bunlarda özetlenmiştir.

Şurasını da haber verelim ki bu sefer acaip görünen bir hayalet gibi yeni bir idrak ışığı ile ortadan kaybolan maddenin yerine, birtakım hipotezlere göre, esîr geçmiştir.

Maddenin hayalî ve esîrin gerçek varlığı, bazı alimlerce o derece sağlam bir inanca mazhar olmuştur ki, onlara göre en sabit hakikat, görülemeyen ve görülmesi düşünülemeyen esîrdir. (**)

(*) L'évolution de la matière (Maddenin Evrimi)
L'èvolution des forces (Kuvvetlerin Evrimi)

(**) Şimdiden düşünen okuyucuya deriz ki madde nasıl bir ilmî putsa, esîr de öyle bir puttur. Araştırma fikrini putlar durduramaz. Son ve nihayet «Mutlak Zat»tır.

Şimdi Bühner hâlâ hayatta olsa ve kendisine sorsak:

«— Sapıklık dolu eserinizde meşgûl olunması gerekli tek gerçek gibi kabul ettiğiniz madde göçüp gitti. Halbuki siz, kuvvetler için, maddenin özellikleri diyorsunuz... İşte görüyorsunuz ki yokluğun özelliği olamaz. Bu kadar şüpheli bir dâvayı ulaşılan son bir hakikat gibi nasıl ortaya atabildiniz?»

Gerçekte Bühner ortada yoksa da bu soruya hedef olacaklar vardır. Çünkü hâlâ onun sakat fikirlerini birer hakikatmiş gibi tedâvül sahasına koyanlar var. Bununla beraber Bühner'in zamanında ilim, bugüne nispetle daha fakîr ve Bühner bir çeşit özre sahipti. Bugünkü Bühnerlerin ise araştırma yapmadan ve inkâr aşkından başka bir özürleri yoktur.

Gustave Le Bon' kâinatta varlıklarını ortaya koyan çokluk kuvvetlerin «küçük parçacıklar içindeki kudretin *maddenin maddelikten* çıkması münasebetiyle serbest kalmasından ortaya çıktığını» meydana çıkarıyor (*).

Hasılı Bühner'in sahte felsefesi, ilim sayesinde kıymetsizliği tahakkuk etmiş ve eski putperestlikler gibi kabul sahasından kovulmuş bir çeşit putperestlikten başka bir şey değildir.

(*) Bu eserleri ayrıca tahlil ediyoruz. Yakın zamanda neşretmek ümidindeyiz.

Dördüncü Bölüm

Spirtizm ve Diğerleri (sayfa: 54)

Yazar, bu bölümde bakıcı, üfürükçü ve benzeri birtakım san'atkâr ve şarlatanlara atıp-tutuyor. Camille *Flammarion (162) gibi* bazı *şöhretli ilim* adamlarını da spirtizmin boş sözlerine kapıldıklarından dolayı babaca azarlıyor.

Yazar, insanlığın itimadını kötüye kullanan şarlatanlar hakkında ne dese haklıdır. Yalnız öyle anlaşılıyor ki yazar, «meşhur koca küfürbaza» nazire yapmayınca, en basit bir fikri ifadeye gücü yetmiyor. Diyor ki: «İnsan, insan olmakla beraber biraz da eşektir!» Bu nezakete aykırı ve kaba tabirin bütün insanlığa izafe edilecek bir şekilde ifadesine karşı tenkidçi bir isim ve sıfat ortaya atamaz. Çünkü bazı kabalıklara, bazı kelimelere tekrardan başka bir şekilde karşılık verme imkânı yoktur. Gerçekte birtakım Materyalistler, Dârvin Nazariyesini (163) *tamamen anlayamayanlar* veyahı Hegel gibi aşırıcılar, insan için «tekâmül etmiş hayvan» tabirini kullanmışlarsa da bundan maksatları insanlığı mutlak olarak küçük düşürmek değildir. Halbuki tenkîd etmekte olduğumuz eserin yazarının gayesi, insanı küçük düşürmek ve alçak göstermekten başka bir şey değildir. Bu derece umumî bir hakarete karşı her insan yalnız kendi adına değil, kutsal bildiği şahsiyetler adına da vicdanında bir nefret ve bir isyan duyması

tabiîdir. Şimdiye kadar en sinirli adamlar, söylenmesi gerekmeyen ve fakat, üzülerek söylemek lâzım ki, gerçeği anlatan şöyle bir hakikat söylemişlerdi: «İnsanlık arasında eşek kadar kaba, terbiyesiz ve çifte atan kimseler var.» Yalnız hiç kimse bütün insanlığı genel olarak kirletmeyi hatırlamamıştı. Bize öyle geliyor ki yazarın bu taşkınlığı, iz'an sahibi her okuyucu tarafından onun hakkında silinmez bir hüküm verilmesine sebep olmuştur.

Beşinci Bölüm

Din ve İstibali (sayfa: 62)

Yazar, mevzuya ne başka düşünürlerin eserlerine ve ne de ansiklopedilere müracaat ettiğini ve zihninin dolu olduğunu iftiharla bildirdiği şöyle bir tarifle başlıyor:

«(Din, son'la ilgili muammayı bir prensiple ifade eder ve ekmeliyet, adalet; merhamet, son arzu gibi kavramları birer işaret ile akıllar için anlaşılabilir bir şekle koyar. Meşgûl olduğu yerlerde tavsiyesini lüzumlu göreceği şeyleri emr, yasaklanmasını ihtiyaç kabul ettiklerini yasaklamak hususunda kusursuz remz saydığı Yüce Zat'a dayanır. Hakikat Allah'ın kelâmı olacağından onunla konuşur ve icraatını Allah adına yapar.)» (164)

Böyle bir tarifin başka bir düşünürden veyahut ansiklopedilerden alınmadığını söylemek lüzumsuzdu. Gereçkte bu şekilde acaip bir tarif, şimdiye kadar kimsenin aklına gelmemiştir. Ve... (yine affımızı dileriz.) muhakeme ve düşünce selâmeti kaybedilmedikçe kimse tarafından ortaya atılamıyacağı gibi anlaşılması da gayet zordur. Diyebiliriz ki bu mevzu' «kapalı ve manaları değişik» kelimelerle meramını ifadeye çalışmak hususu için güzel bir örnek olur. Önce bu tarif «dinin hiç bir yüce ve kendine mahsus esasa dayanamıyaca-

ğını, lüzumlu bir yalandan başka bir şey olamayacağını» açık bir şekilde gösteriyor. İfadeye verilen garabet ve kapalılık, gayeyi ve yazarın içindeki düşünceyi gizlemiyor. Tahlîl edelim:

Alemde bir şeyin akl için anlaşılabilir olması, o şeyin meydana geliş sebeplerinin ortaya konulması ile olur. Yazarın fikrine göre ise bunun aksine inanmak lâzım. Acaba ekmeliyet, adalet, merhamet ve hayalî gaye gibi kavramlar, akıl için anlaşılması imkânsız şeyler midir ki din onları bir remz ile anlaşılabilir bir hale koyuyor? İşte görülüyor-ki yazar bu cümlelerle içindekini gizlemek istiyor. Galiba demek istiyor-ki, «din, kısa akıllı halk için, anlaşılması mümkün olmayan kavramları «Allah» denilen bir remz ile anlatır.»

«Saydığı», «olacağından» ve «Allah adına yapar» gibi ifadeler, hep aynı gayeye bağlıdır. Yani din, hiç bir hakikat ifade edemez. Eseri tetkîk ederken, yazara karşı, çok defa acıma ve kızma hissediyorum. Baştan sonuna kadar küfür ve inkârdan ibaret bir ekolü, Müslümanalar kabul ettirmek ve ekolü İslâm'ın hakikati gibi göstermek için ne tuhaf «fikrî jimnastikler» yapıyor! Yazar, bu bölümde de birtakım keyfî prensipler, doğru ve yanlış cetveli hükmünde fikirler ortaya atıyor.

Meselâ, «dinin gayesi, insanlığın refahıdır.» diyor (165) Böyle bir prensip, dine has müspet bir manâ veren ekoller için doğru olabilir. Lâkin bir maddeciye göre din'in ne maddî ve ne de mânevî bir hakikat ve kıymeti olamayacağından böyle bir prensip de mânasız bir şey olur. Yazar, gayet kaba bir dille alışkanlığı olan mantıksızlıkta devam ile diyor ki: «Din bugün bile

hududunu aşarak zulm ediyor. Sahası dışında din mukaddes değil, alçaktır. Sahası içinde ise... çok faydalıdır, tabiîdir, zarurî ve lâzımdır.» (166)

Materyalizmin zarurî kararı: «dini gerçek bir varlıktan mahrum etmek ve onu insanlığın ilkellikleriden bir remzler topluluğu (daha doğrusu cehalet) görmek» tir. Materyalistler nazarında yalnız dinin değil, yüce felsefenin bile hayat hakkı yoktur. Şu halde din, nasıl faydalı, tabiî, zarurî ve lüzumlu sayılabilir? Bu gibi tezatları anlamak için yazarın bazı görüşlerini unutmamak veterlidir. Yazarın, bütün ifadelerinden çıkan netice tahlîl edilirse şu şekil ortaya çıkar:

«İnsanlar, insan olmakla biraz da... tir. Hayalî şeylere meraklı ve çoğu hakikati anlamaya kabiliyetli olmadığından, böyle akıl züğürtleri için bir çeşit fikrî oyuncak tatlı bir rumuz ve efsaneler topluluğu olan din lâzımdır. Böyleleri için tabiîdir, faydalıdır.»

Eğer yazarın (zaten açık olan) gayesi bunu söylemek değilse, aklî dengeden mahrum ve ne dediğini bilmiyor, demek olur. Yazar, yaşlılara yakışır bir edâ ile dinlerin ileri gelenlerine nasihatler ettikten sonra İslâmiyet hakkında hürmeti olduğunu söylüyor. Biz, yazarın samimiyetine inanıyoruz. Yalnız yücelttiği İslâmiyetin «Materyalizm»'in yeni bir isminden ibaret olduğuna inanıyoruz. «Geleceğin Müslüman» oluşu da bu mânâya göredir. (167)

Yazarın görüntüsü icabı olacak ki, ifadeleri her zaman okuyucuda alay ve mizah duygusunu tahrik ediyor. Aşağıdaki cümleyi okuduğum zaman gülmekten kendimi alamadım :

«En gür sesimle âlimlerimize sesleniyorum.» (168)

Bu komik cümleden sonra yazar, bir sürü hayalî şeyler arasında bazı gerçekler de ortaya atıyor. Ne çare ki bir taassuba karşı diğer bir taassupla karşı koymak, bişarıyı yok edecek en kuvvetli sebeptir. Burasını kavrayamamış olduğunu, yazar, eserinin her satırında izhar etmiştir.

Altıncı Bölüm

Müslümanlıkta Fikir Hürriyeti (sayfa : 72)

Bu bölüm de, iyi - kötü, doğru - eğri, her türlü fikirden meydana gelmiş acaip bir karmadır. Yazar, konunun başlangıcı ile Müslümanların gururunu okşuyor. Yalnız, tarihî gerçekler, tahrîf edilemeyeceği gibi mantıkî hakikatler ve hele hiçbir hakikat değiştirilemez.

Yazar, geçen bölümlerde din ile ilmin sahalarını ayırmış ve her ikisinin konu ve mahiyet itibariyle ayrılıklarını ortaya koymuştu. Şimdi ise din ile ilmi karıştırıyor. Yazar: «İslâmiyet, din ve ilim, medeniyet ve terakkî kelimeleri gibi durmak kabul etmez bir kavramdır. İslâmiyet, kat'ı olarak karar kılmış, son sözünü söylemiş, artık yapacağı kalmamış bir din değildir. (169) diyor.

Yazarın fikir silsilesinde öyle bir karışıklık var ki, her ne zaman bu fikirler ortaya çıksa, çabuk okuyuşların yarım yamalak izleri neticesi oldukları da ortaya çıkıyor. İlim, şüphe ve tereddütten, tecrübe ve gözlemden, hasılı bilinmeyenden başlayarak, aslâ ulaşamayacağı (ve çünkü sonu olmayan) bir esasa doğru gider

Din ise, irfan ve iman suretiyle kabul edilmiş bir esastan başlar. Her dinde değişmez esaslar vardır. Böyle olmasaydı, ona din değil, başka bir isim bulmak icap ederdi. Bu sakınılacak bağları kırmayarak dini her an,

her şahsa göre değişebilecek ve çoğalabilecek birşey saymak, dinin mânâsını anlamamaktır.

İslâmiyet, diğer dinler gibi, kutsal bir esas ve başlangıca malik midir? Değil midir? Eğer değilse, İslâmiyet adında bir din bulunduğunu iddia etmek boşuna bir külfettir. Acaba «İslâm son sözünü söylemiş bir din değildir» cümlesi ne mânâya gelir? Herkes bir dine, hiç olmazsa iman itibariyle, son söze nail olmak için intisap eder. Meselâ, İslâmî bir esas olarak «Allah birdir» cümlesini ele alalım. Acaba bu İslâmın son sözü değil midir? Acaba bir; buçuktur, sekizdir, sayısızdır, gibi tekâmüllere mi intizar edeceğiz?

Hiç şüphe yok ki teferruatta İslâm Dini, tekâmüllere tabi'dir. Meselâ, bir adamı farz edelim ki, Allah'ı bir bilmekle beraber O'nu sonlu bir âlemin yaratıcısı bilir. Sonra diğer bir adam farz edelim ki Allah'ı hem bir ve hem de yaratıcılıkta sonsuz ve çünkü âlemi sonsuz bilir. Elbette bu iki bilişten ikincisi, birinciye nisbetle daha mütekâmil bir bilіştir. Yalnız her biliş değişmez ve «İslâmî bakımdan» münakaşası imkânsız bir esasa müstenittir: Allah'in birliği!

Bununla beraber demek mecburiyetindeyiz ki İslâmiyet, esaslar itibarıyle son sözünü söylemiştir ve hattâ bunun için müsbet bir dindir. Yalnız teferruatı anlamak ve anlatmak, fikrî ilerlemelerden mülhem olur. Yazar böyle demiyor. Eğer böyle düşündüğünü iddia ederse meramını ifadeden acîz demek olur. Çünkü yukarıda zikr ettiğimiz cümlelerden bu mânâ anlaşılıyor. Anlaşılan mânâ Renan'ın bazı eserlerinde kabul ettiği şekilleri hatıra getiriyor. Ona göre herkesin bir dini vardır. Herkes vicdanında hak'kı bir şekilde duyar. Yalnız

Renan'ın bu anlayışına göre ortada din denilecek birşey kalmayacağı çoktan isbat edilmiştir. (*)

Her önüne gelen bir mezhep ve kendisine has bir akide kurarsa ortada bir fikir manzumesi, bir yol kalmaz ki ona din veya özel bir isim verebilelim. Bu, öyle bir anarşi, öyle bir fikir kargaşalığı olur ki dinsizlikle eşittir. Yazar, burada İslâmiyetin ıstılâhlarından bir takım kelimeler sarf ediyor. Meselâ, içtihat (170), icma'-ı ümmet (171) ve saire gibi. İtirafa mecburuz ki bu kelimelerle belgelendirilmek istenilen gayeye ulaşılamıyor. Acaba icma'-ı ümmet, genel olarak, bir kıymeti haiz midir? Kabul edelim ki icma'-ı ümmet, İslâm'ın ruhuna uymayan bir şey hakkında vaki' olsun. Bu karara İslâmiyet mi diyeceğiz? Sorarız ki; ictihat İslâmın usulünü bozabilir mi? Meselâ biri kalksa «Allah on tanedir» dese, bu saçmalığa İslâmiyet diyebilecek miyiz?

İcma', ictihat ve saire gibi kelimeleri ortaya koyanlar bu kelimeleri birer mânâ ve sıhhat şartı da koymuşlardır. Yazar, ya bunları bilmiyor veya mânâlarını keyfine göre kötüye kullanıyor.

İslâm Dini, daha doğrusu İslâm Toplumu, bazı devrelerde (şüphesiz ki yine dinimizin adâletinden ilham alınarak) münakaşa hürriyetine diğer dinlerin toplumlarından daha uygun bulunmuştur. Lâkin bunu bu şekilden çıkarıp da İslâmiyet için hiçbir «critérıum» (172) yoktur şeklinde göstermek, tarihten habersiz görünmektir. İslâm Tarihi'nin her devresinde

(*) Akademi azasından Edmont Caro tarafından.
Caro, E., (1826-1887). Fransız Ahlâkçı ve metafizikçisi. 1869'da Ahlâki İlimler, 1874'de Fransız Akademisi azası oldu. Allah Fikri ve Yeni Tenkidleri, 18. Asırda Mistisizm adlı eserleri var S.A.

hürriyet ve hürriyeti kısıtlama hususlarını görüyoruz. Bununla beraber her durumda gerek hürriyet ve gerekse hürriyeti kısıtlama hususları için çeşitli dereceler ve değişik zemîn ve mevzu'lar görmekteyiz. Meselâ, yazarın misal olarak ele aldığı İbni Rüşt, İbni Sinâ gibi âlimlere (tarih itibariyle, hayalî değil) bir bakalım. Ne İbni Rüşt, ne de İbni Sinâ birer din müctehidi, birer mezhep sahibi tavrını takınmamışlardır. Onlar sadece felsefe adına ve Aristo (173)'nun yoluna uyarak fikirlerini öne sürmüşlerdır. Gerçekte dinî münakaşalara hiç karışmamışlardır, demek istemiyoruz. Yalnız putperest bir Yunanlı'nın fikir sistemi adına söz söyleyen bu gibi düşünürler, dâima din sahası dışında tutulmuşlardır. İş sırf din sahasına gelince, çoğunluğun kabul ettiği ve hiç kimsenin sebeb göstermediği esaslar, her zaman din sahasında görülen hürriyet şeklini biz din sahasında göremiyoruz. Mu'tezile (174) üstünlük sağladığı zaman, çoğunluk mezhebi sahibleri işkencelere uğramışlardır. Imam-ı Hanbel (175) gibi. Bunun gibi her bölgenin nöbetleşe galip ve mağlûbları görülmüştür. Sapık mezhebler adı altında bulunan ve çoğunluğu teferruatında değil, esaslarında İslâm'ın ruhundan ayrılan ekollerin kurucuları içinde hürriyetten hissesini âlamamış adamlar çoktur. Burası pek tabiî idi. Böyle olmasaydı, bir fikir sistemi, bir din meydana gelmezdi.

Yazar, bu hakikatleri bir safsata ile başka bir şekle sokmak istiyor. Sözlerinden anlaşılıyor ki, İslâmiyetin ilk devrelerinde düşünce serbestliğine müsaade olunmamışken biraz sonra ıstibdât, bunu yok etmiş. Hangi çeşit istibdâttan bahsolunuyor? Fikir üstünlüğünden mi? Yoksa (meselâ Ehl-i Sünnet dediğimiz mezhebi) bir hükûmetin zorla herkese kabul ettirdiğinden mi? Eğer

maksat ikinci şekil ise, yazar, İslâm Tarihi'ne vakıf olmamış demek olur.

İslâmiyete bağlı olanların büyük bir kısmı tarafından (sırf fikirlerinin kendi kuvvetlerinden ortaya çıkan üstünlük sebebiyle) İmamı Gazalî ve Eş'arî (176) gibi kimselerin peşlerinden gidilecek kimseler olarak tanınması basma-kalıp birşey değildir. Aksine onların fikirleri ile kendilerine rakîb fikirler arasında müthiş bir mücadele başlamış ve en sonunda Gazalî ve Eş'arı galebe sağlamıştır. Nice zamanlar gerek Gazalî ve gerekse Es'arî tekfîr edilmişlerdi. Büyük saygı görmeleri fikirlerinin karşı fikirlerden fazla hayat hakkına malik oluşudur. İşte İslâmdaki hürriyet ve müsamahasızlığı böyle içi dolu bir görüşle tetkîk etmek lâzımdır.

İslâm'da felsefenin terk edilmesi bir felâkettir. Terk edilmenin sebebini ise «müsamahasızlık — intoléranca», «zahirî taassup» ve «araştırma düşmanlığı»'nın, kanunların kuvvetten düşme sebep ve amillerinde aramak icap eder.

İbni Rüşt, İslâm muhitinde Aristo Felsefesi'nin en mütekâmil derecede temsilcisidir. Yalnız onun fikirleri İmamı Gazalî'nin öldürücü darbeleri altında ve İslâm umumî efkârı huzurunda ölmüştür. İbni Rüşt'ün İmamı Gazalî'ye karşılık vermesi Müslümanlar nazarında ehemmiyet kazanamamıştır. Gazalî'nin üstünlük sağlaması, İslâm toplumunda felsefeyi öldürmüştür. İbni Rüşt'ten sonra bir ikinci İbni Rüşt veyahut ona hayırlı bir halef olabilecekler yetişmedi. Gazalî ve Eş'arî'den sonra İslâm diyarında gerileme fikri başlamıştır.

Yazar, bu bölümde, kelimelerin mânâlarını, İslâm Tarihi'nin devrelerini, gerileme ve ilerleme sebeblerini

hep karmakarışık görüyor. Meselâ fikir hürriyeti için örnek gösterdiği yeni zamanlar, hükûmette mutlakiyet usulünün carî olduğu zamana rastgelmişken bunu unutarak fikrî terakkînin mutlakıyetle beraber mahvolduğunu ileri sürüyor. Ne kadar eksik ve şumûlsuz muhakemeler! Esaslar unutuluyor ve hep teferruatta dolaşılıyor. İslâm'da mutlakiyet idaresi, Emevilerle başlıyor. Demek isteriz iki bu mühim meseleler, derin araştırmalara muhtaçtır ve öyle beylik üç - beş sözle halledilemez.

Yazar diyor ki :

«Bu İslâm Felsefesi, uzun bir müddet, beşer fikrini idare etmiştir. Bu cümleden İbni Rüşt' (Allah'ın rahmeti üzerine olsun) ün Aristo Felsefesi üzerine kurduğu felsefe adetâ müstakil olarak, Orta Çağ'da, ilim ve fen sahiblerinin rehberliğini yapmış, o zamanki Yahudi âlimleri, İtalyan düşünürleri, Paris Üniversitesi, hususiyle Padova Üniversitesi, mektep ve felsefesi, hülâsa skolâstikler hep İbni Rüşt'ün fikrî yolundan gitmişlerdir.» (177).

Yazarın bu cümlesi de şüphe ile doludur. İbni Rüşt' ün felsefesine bir «İslâm Felsefesi» demek doğru olamaz. Bu felsefe, Aristo'nun ekolünden başka birşey değildir. İslâmî esaslardan doğmayan bir ekole, İslâm Felsefesi adını vermek aslâ doğru olmaz. Gerçekte İbni Rüşt, Aristo'nun fikirlerine «şahsî bir renk» vermiştir ki bu Panteizm (178)'i îmâ eden bir şekildir. Yalnız bu Panteizm, İslâm Tasavvufu'ndan ziyade Elea Felsefesi (179)'ne taraftardır.

Yazar diyor ki :

«Şahsî alçak-gönüllülüğünden vaz-geçme İbni Rüşt Hazretleri, Eflâtun (180), Aristo ve saire gibi insanlığın

yetiştirdiği birinci sınıf zekâlardandır. Zenbillî (181)'ler, Ebu's-Suûd (182)'lar, arta kalanları kıyas et, bu arslanın yanında sümüklü-böcek kalır. Kâinatın Efendisi'nden sonra insan düşüncesine, Müslümanlar arasında, nüfûz eden İbni Rüşt derecesinde kimse yoktur.» (183)

İbni Rüşt'ün dehâsına kimse itiraz edemez. Yalnız bu gerçeği ortaya koymak için başka bir ilim sahasında muhterem olan kimseleri küçültmeye ihtiyaç var mıdır ki yazar, buna müracaat ediyor? Din başka, felsefe yine başka şeylerdir. Ebu's-Suûd Efendi bir filozof olmamakla beraber İslâmiyet ve din görüş noktası ile dikkat edilmesi ve hürmet duyulması gereken bir zattır İbni Rüşt kendi araştırma sahasında bir arslan ise, o da kendi sahasının bir arslanıdır. Bununla beraber materyalist yazarların yazı üslûbuna yabancı olan okuyucular, yazarın, muhterem bir insanı sömüklü-böceğe benzetmesi suretiyle küçük düşürme gayretine şaşarlar. Yalnız birkaç keredir söylüyoruz: Materyalistlerin en büyük silâhı ataklık ve palavracılıktır. Eminiz ki yazar, Ebu's-Suûd'un ilmî çalışmasına, fikrî hayatına vakıf değildir. Ebu's-Suûd denildiği vakit hatırına bayağı bir sarıklı gelir. Ama diyeceksiniz ki: «bir adam bilmediği ve derinleştirmediği birşey hakkında nasıl söz söyleyebilir? Hem de yazarın kat'ı ve mutmain bir tavrı ile?»

Cevap olarak deriz ki, Materyalistlerin en garip maharetlerinden biri de bilmedikleri şeylerden, hem de onu tamamen biliyorlarmış gibi, bahsetmeleridir. Bu acaip âdet, yalnız Materyalizm'in talebelerinde değil, üstadlarında da hastır. Şurası da var ki Materyalistler, kendilerine yabancı olan ilim şubelerinde derin bir mütehassıs gibi söz söylemekle ve onları teşhir edip ceha-

letlerini ortaya koyan ciddî âlimlerin beyanat ve ifşaatından utanmamakla kalmaz, meslek aşkı ile sahtekârlıkları da yapmaktan çekinmezler. Bühner'de görülen bu durum, çağdaşı olan Hegel'de daha büyük bir parlaklıkla görülmektedir. Hegel, çağdaşı bulunan fizik âlimlerinin eserlerindeki fikirleri tamamiyle anlayamadığını isbat etmiştir. Meşhur fizikçilerden Sir Oliver Lodge, Hegel'in bir lise talebesi derecesinde bile fizik ve kimyaya vakıf olmadığını bir eseriyle açıklamış ve isbat etmiştir. Meslek gayreti ile, Hegel'in, fizik âlimlerinin eserlerinden aldığı fotoğrafları da sahte rötüşlerle bozduğu Alman fizikçileri tarafından iddia, isbat ve sonunda Hegel tarafından da itiraf olunmuştur. (*)

Kâinatın Efendisi Peygamberimizle, İbni Rüşt'ün mukayesesi de gayet gülünç bir fikirdir. Her ikisinin bulundukları saha o kadar ayrı şeylerdir ki yazarın böyle bir mukayese yapmakla yeni bir cehalet eseri göstermeğe neden lüzum gördüğüne de akıl erdirilemez. İfadeye gelince; yazar kadar söz anlatmasını bilmeyen bir kalem sahibini düşünmek bile saçmadır. «İnsanlığın fikrine nüfuz» ne demektir? Hazreti Peygamber, Müslümanlığın kurucusu olduğundan, tabiatiyle, her Müslümanın fikrine nüfuz etmiştir. Yalnız İbni Rüşt'ün mesleği o kadar sınırlı bir dairede kalmıştır ki, onun nüfuzu birinci nüfuz ile mukayese edilemeyecek kadar değersizdir.

Yazar diyor ki:

«Bu bölümümüzü müslümanlıkta fikir hürriyetine ve İbni Rüşt felsefesine ayırıyoruz. Bundan gayemiz şu-

---

(*) Fizyoloji âlimlerinden Flodisyon'un meşhur eserine müracaat. «Dieu et Scinence.» (184)

dur: İslâm'da vaktiyle, her mesele münakaşa sahasına çıkabiliyormuş. İslâmlar, her türlü fikrî meseleler ile uğraşıyorlar, kendilerini eski metinlerin esiri bilmiyorlarmış. Onun için dünyaya hâkim bir İslâm millet ve medeniyeti gelmiş. Ne zaman ki mutlakıyet usulü düşünce serbestliğini ortadan kaldırmış, dünyada ne hâkim İslâm Milleti kalmış, ne de İslâm Medeniyeti... Bu istibdâtın devam ettiği asırlarda İslâm uyuşmuş donmuş, küçülmüş, onun yerini diğerleri almış. Fikrimce İslâm yine saf esaslarına dönerse, eski azametini kazanabilir. Altı asırdan beri İslâm Aleminde fikir ve söz hürriyeti yasaktı. Şimdi büyük bir iftiharla görüyoruz ki bu hürriyet iade edildi. Ve perişan eserlerimizle, belki ilk defa, bu hayırlı işe şahsen hizmet ettiğimizden dolayı mutluluğumuzu ilan ederiz. Ümit edelim ki gelecek senelerde camilerimizde, Kurtuba'da, Tuleytula'da (185) olduğu gibi fikrî meseleler tam bir hürriyetle münakaşa edilir ve Beşinci Mehmet asrı, maddeten yaptığı zararları mâ'nen telâfi ile el—Me'mûn (186) zamanına yaklaşır ve İslâm kuvvet bulur.» (187)

İşte doğru ve eğri fikirlerin acayip görünen karmasına parlak bir örnek daha!

Altı asırdan beri Müslümanlıkta fikir hürriyeti yasakmış! Acaba yazar, tarih okumaya hiç tenezzül etmemiş mi? Yoksa bu altı asırla, Müslümanlığın başına Osmanlıların geçmesini mi kasdediyor?

Önce, yazarın kastettiği manada ne İslâmiyet ve ne de diğer dinlerde mutlak bir hürriyet, tarihin safhalarında görülmüyor. Hususiyle bu son asırların içtimaî nazariyelerini iki asır öncesinde aramak, tamamen boşunadır. Bu, trenleri ortaçağ'da aramak kabilinden boş bir şeydir. İslâmiyet, yüce esasları itibariyle ilim ve sanayi'in

düşmanı değil, onu takdir ve teşvik edendir. Diğer dinlerde görülen koyu taassup, İslâm'da görülmemiştir. Bununla beraber dinsizliği geçerli kılacak ve hattâ Aristo Felsefesi'ni din yerine koyacak kadar mutlak hürriyet gösterdiği bir devreyi biz tarihte bulamıyoruz

İkinci olarak, ilmî münakaşalar, münakaşa edebilecek adamların varlığını ihtiyaç gösterir. Fikir hürriyeti ve ilmî münakaşaların görülmemeğe başlaması, bir taraftan Mu'tezile'nin son dayanağı olan Eş'arî'nin Ehl—i Sünnet başkanlığına geçmesi ve diğer taraftan Gazalî'nin darbelerinden sonra felsefe ile meşgul olanların görülmemesi sebebiyledir. Bu sebeb tek sebeb değilse de en mühim sebeblerden biridir.

Şu noktayı da göz - önüne koymaktayız: Tarihte bir İslâm Medeniyeti ve bu medeniyetin çok istilâcı, kuvvetli tesiri ve gelişmesi olduğunu görüyoruz. Bunun gibi yine görüyoruz ki, bu medeniyetin büyüklük ve olgunluk devresi, ancak İslâmiyette mevcut adalet ve yarımlık, hakikat ve olgunluk prensiplerinin «Yabancı fikirlerle» karışıp değiştirilmediği zamanlara tesadüf etmektedir. İbni Rüşt ve İbni Sinâ gibi zatlar, İslâm Medeniyeti'nin birer amili değil, birer meyvasıdır. Eğer felsefî bir yol, bir medeniyeti ayakta tutup devam ettirmeğe yeterli sebeb olsaydı, Yunan Medeniyeti yıkılıp gitmezdi. İşte görülüyor ki yazar, bir taraftan fikrini gizlemek, ve diğer taraftan okuyucuyu şaşırtmak emeli ile fikirleri, tarihî âmilleri, hasılı her şeyi karmakarışık ediyor. Bunun misalini de aşağıdaki satırlarda göreceğiz. Diyor ki:

«Fakat bu felsefe devam edemedi. İstibdât ilm—i kelâmı ortaya koydu. O da, fikir hürriyetine engel olarak

ilim, genelleşemedi ve biraz sonra yok olup gitti. Felsefe bir ekol olamadı. Ancak bir eğlence sayıldı. Kitaplar ve yapraklar hükûmdârın emri ile yakıldı. Ve bize bugün İslâm ilimleri Hristiyanlar vasitasıyle geliyor İstibdât alîmlerinin naklettikleri fıkhî ilimler ve itikadî meseleler ise, doğrusu ya, bu. İslâmî ilimlerin en adî ve çürük kısmıdır.» (188)

Tahrifat, çocukça fikirler ortaya atma derecesini buluyor. Ve hele son satırları okurken, münekkit, eser sahibinin aklî dengeye sahip olup olmadığını sormak mecburiyetinde kalıyor!

Biz, ilm-i kelâmın takdîrcisi değiliz. (189) Lâkin bunu ihtiyaç ortaya koymuştur. İslâm muhitinde felsefenin yüz göstermesi üzerine din, onun hücumlarına mukabele için aynı usûle müracaata mecbur oldu. Acaba istibdât kelimesinden maksadı nedir yazarın? Eğer maksadı din ise, bir diyeceğimiz yok. Zîra ilm-i kelâmı meydana getiren, varlığının müdafaa lüzumunu hisseden din'dir. Şimdi son satırlarına gelelim: Yazar'a göre Aristo'nun felsefesi çok yüksek bir «İslâmî ilim»dir. Din'in, İslâmın tabiî kaynaklarından olan fıkıh ve saire gibi ilimler ise, adî ve çürüktür!

Şimdi biri çıksa da şöyle dese: «Lâvoisier'nin bilgisi, prensipleri ve kimyası Hıristiyanlığın ilimlerindendir. Yine bunun gibi Darvin'in «Tabiî Ayıklanma» Hazariyesi (190) de, Hegel'in «Batibiyus» Hipotezi (191) gibi Hıristiyanlığın en takdir edilen ilimlerindendir. Halbuki Saint Augustin (192), Saint Anselme (193) ve benzeri kimselerin tasnif edilmiş kitapları Hıristiyanlığa ait ilimlerden değil ve olsa bile Hıristiyanlığa ait ilimlerin reddi cinsindendir.» Bu kadar aptalca bir dâvaya karşı ne düşünebilirsiniz? Hür düşünce ve müs-

takil araştırma üzerine kurulmuş tecrübî ilim ve fenlerin vatanı bile olamazken, dinî bir rengi olabilir mi? Kim iddia edebilir ki Lavoisier kanunları İncil'in falan bab'ından, Newton nazariyeleri Tevrat'ın falan bölümünden alınmıştır? Hasılı bugünkü kimya'ya, fiziğe, fizyoloji (194)'ye, kim «Hıristiyanlığa ait ilimler» adını verebilir ki Aristo'nun felsefesi ve benzerlerine de «İslâmî ilimler» adını verebilsin?

Bu satırlar bizi çok düşündürdü. Çünkü biz, her kelimeye özel manâsını atfa alışmışız. Fakat en sonunda bilmeceyi hallettik. Yazarın aklının yerinde olduğundan şüphe edemediğimizden bu satırları nasıl bir zihniyetle yazdığını araştırmaya mecbur olduk.

Anladık ki, yazar, kelimeler üzerinde oynuyor. Mademki ona göre Materyalizm «İslâm»dan ibarettir, o halde dinden uzak bulunan ne kadar fikir sistemleri varsa hepsi «İslâmî İlimler»'in kabul ettikleridir, demek olur. Yazara göre «İslâm» kelimesi doğrudan doğruya hür-düşünce «libre-pensèe», red ve inkâr «athéisme» manâsına geliyor. Yalnız bu itibarla haklıdır «İstibdât âlimleri» acaip terkîbi ile nitelediği İslâm âlimleri ise, bu itibara göre Demokratik, Epikür, Aristo, Bühner ve diğerleridir!

Yazar, bu başlangıçtan sonra İbni Rüşt'ün fikirlerinin tahlîline başlıyor. Ve ne garip dönekliktir ki biraz yukarıda söylediklerini unutarak:

«İbni Rüşt, Aristo (veya Aritatalis)'nun mutaassıp bir hayranıdır. Ve fikrince felsefî ilimleri Yunanlı hekîm bitirmiştir. Âdetâ Aristo (hekimlerin sonu)'dur. Artık bizim yapacağımız şey, o felsefeyi öğrenmekten ibarettir. (Felsefe) kelimesi ile anılan Batı fikir hareketi işte bundan başka bir şey değildir. Fakat asıl Batı

hikmet ve felsefeciliğini muhtelif farkların serbestçe ictihat ve münakaşalarında ve kelâmcıların ileri sürdükleri fikirlerde aramalıyız. Cebriyyeciler (195), Kaderiyyeciler (196), Sıfatiyyeciler (197), Mu'teziler ve diğerlerinin sözlerinde fikir hürriyeti görüş noktasından istifade edilebilecek hayli meseleler vardır.» (198) diyor. Ne acaip hakkı teslîm! Yazar bazan hakkı itiraf ediyor ve doğruyu söylüyor. Yalnız dikkate şayandır ki bunları. unutkanlık sevkiyle ve istemeyerek söylüyor. İbni Rüşt dolayısıyla Aristo Felsefesi'ni İslâmî ilimlerin en makbûlü sırasına çıkardıktan sonra şimdi de, İslâm'ın felsefe ile ilgili düşüncelerini dinî muhtelif farkların, yani, itikatçılar, fakihler ve kelâmcıların eserlerinde aramayı, diğer bir ta'birle, ancak bunların İslâmî ilimlerden sayıldığını söylüyor!

Felsefe denilen Batı fikir hareketinin ise Yunan düşüncesinin tercemesinden ibaret bulunduğunu i'tiraf ediyor.

Şimdiye kadar birkaç lisanla yazılmış bir sürü eser okudum. Lâkin yazar kadar kendi kendini yalanlayan bir yazara tesadüf edemedim. Şimdi de şu fikirlere bir göz atalım:

«Bütün bu felsefe ve medeniyet, tam manâsıyle, müşterek bir İslâm felsefe ve medeniyetidir. Yoksa özellikle Batı düşüncesi değil. Çünkü İslâm tek bir millet olduğundan, her ırka mensup Müslümanlar, aynı medeniyetin yükselmesine çalışmışlar ve resmî din dili olan Arapça ile fikirlerini açıklamışlardır. Semerkant, Buhara, Kayrevan ve Kurtuba, esasen Arap şehirleri olmadığı halde, İslâm Medeniyeti, oralarda, çok yüksek derecelere ulaşmıştır. Araplar, aslen, Samî ol-

dukarından (199) bir dereceye kadar fikrî eşitliklere kayıtsızdırlar. Arap yarımadasında kaldıkça, İslâm Milleti bu itibarla, büyük bir feyz ve üstünlük gösterememiş, halbuki, etraftaki diğer milletler ile kaderini birleştirir birleştirmez, büyük bir medeniyet başlamıştır. Abbasîler ve İranlıların İslâm âlemini istilâlarıyle Yunan Felsefesi Müslümanlığa girmiştir.» (200)

Yazar, bu satırlarda Ernest Renan'n nazariyelerini taklît ediyor. Yalnız o nazariyeler zaten doğru değilken taklîdinde o kadar beceriksizlik gösteriliyor ki münekkît, yazarın anlatması kadar anlamasının da sakat olduğuna hükmediyor. İslâm Milleti, Arap yarımadasında kaldıkça büyük bir feyz ve üstünlük gösterememiş! Sebebi? Çünkü Samî kavimlerinin zihniyeti fikrî eşitliklere kayıtsızmış! Peki, sonra ne olmuş? Arap olmayanlar Müslüman olmuş ve böylece Yunan Felsefesi Müslümanlığa dahil olmuş. Eğer «Perşembe ve Cumartesi'yi Allah mübarek etsin, dedik. Salı günü yola çıktık»'ın bundan parlak bir örneğini bilen varsa söylesin! Acaba Yunanlılarla komşu olan İranlılar veya diğer milletler, büyük bir feyz ve üstünlük göstermek üzere, neden Yunan Felsefesini kabul etmemişler de bunu kabul etmek ve ettirmek için Müslüman olmayı beklemişlerdir?

İşin en garip tarafı, «Arap yarımadası Müslümanları, çeyrek asırlık kısa bir zamanda iki büyük imparatorluğu yıkmak, kırk-elli milyon halkı refah ve adalet nimetine nail etmek» gibi emsalsiz feyîzleri yazarın göremeyişi ve bu feyîzleri yabancılar vasıtasıyle Yunan Felsefesi'nin kabulüne ve Arapların diğer milletlerle karışmasına verişidir.

Şimdi aynı derecede acaip olan şu satırları da okuyalım:

«Yabancılar İslâm'da acaip bir rol oynamışlardır. Arap ve binaenaleyh Samîlerle beraber oldukları halde İranlılar, millî birlik, menşe' ve Hind-i Avrupaîliklerini (201) muhafazaya son derece gayret göstermekle İslâm'ı hayli üzmüşlerdir. Yabancılar kendi putlarını, kendi efsanelerini, hattâ takvîmlerini, âdetlerini beraberce getirip İslâmiyetin içine yıkı-vermişlerdir. Suriyeli Hıristiyanlar Abbasî halifeleri zamanında, Bağdat'ta rol oynamışlardır. El-Me'mûn hep bu yabancı fikri kabul eder ve Zerdüşt inancı ile ilişkilerini pek kesmeyen Bermekîler (202) ilim ve fenni Hind'de, İran'da ve Yunanistan'da araştırmakla «İlim Çin'de bile olsa tahsil ediniz» emrine uyarlardı.» (203)

Yazar, Arap olmayanlar (yazarın fikrine göre) putlarını, efsanelerini, takvîmlerini ve âdetlerini İslâmiyetin içine yıkı-vermişler, yani İslâm'ın temizliğini bozarak küfîr ve şirk meselelerini İslâm'a sokmuşlardır. Suriyeli Hıristiyanlar da rol (!) oynayarak İslâmın temizliğini biraz daha bozmuşlardır. Mecûsîlik (204)'le alâkasını kesmeyen bazı adamların da yardım etmeleri ile yazarın «feyîzler» devresi başlamış!

En hoşu da şu ki, Zerdüşt inancı ile alâkasını kesmeyen Bermekîler ve benzeri, mağlûp din ve milletinin intikamını almak için, İslâmiyeti zaafa düşürmek emeliyle muhtelif itikatları İslâm'a sokmak ve bu şekilde Arab'ın ezici kuvvet ve ahlâkının düşüşünü hazırlamakla Peygamber'in emrine uymuş oluyor. Yazar, bu sefer de Renan'ın yanlışlarını çıkarmakla diyor ki:

«Ernest Renan gibi bazı âlimler bu gibi yabancı ilimlerin İslâm'a girmesini İslâmiyete muhalif görü-

yorlarsa da biz büyük bir cesaretle iddia ederiz ki ,aksine, bu ilmî gayret, Peygamber'in emirlerine riayetten başka bir şey değildir. İslâm her nerede bulursa ilmî alır ve kabul eder. İlim onun malıdır. Yahut insanlığın müşterek malıdır. Renan, bu maddede, hatalıdır.» (205)

Yazarın bu yöneltmesine karşı hayretimizi açıklamaktan başka bir şey diyemeyeceğiz. Yazar, bundan sonra İbni Sinâ, İbni Rüşt, Gazalî ve Mütekellîmin (206) hakkında bazı şarkıyatçıların ortaya attıkları fikirleri terceme suretiyle ve fakat kendi araştırması imiş gibi kitabına koyuyor. Bu yavan ve soğuk tercemeleri tenkîd ile okuyucuyu boş yere meşgûl etmeyeceğiz. (207)

Yedinci Bölüm

Yeni İnançlar (sayfa: 106)

Bu bölüm, konusu itibariyle, yüzlerce milyon Müslüman'ı ilgilendiren çok mühim bir konudur. Üzülerek söylemek lâzımdır ki yazar, bu bölümde de hedefe ulaşamıyor. İslâm Toplumu'nun büyük bir fikrî inkılâba, ciddî bir yeniliğe ihtiyacı vardır. Bu o kadar açık bir ihtiyaçtır ki artık onu, yeniliğin manâsını kavrayamayanlar bile bile teslîm ediyor.

Her din gibi İslâm Dini de bir tekâmül devresi geçirmiştir. Bu devrede, rumûzlar ve teşbîhler veyahut kapalı şeyler ve teferruat hakkında muhtelif ictihatlar, sayısız mezhepler meydana gelmiştir. Bilindiği üzere haklı ictihadlar keyfî olmamakla beraber, zarurî olarak, zamanın bilgisinden, çevrenin ihtiyaçlarından ortaya çıkar. Bununla beraber bugün o devrenin fikrî mahsûllerini tetkîk ve insanlığın tekâmülü ile sıhhat ve menfâatı tahakkuk edenlerini tercih, ictimaî zararları görülenlerini terk, tarihî tecrübelerle ahlâkî meselelere ve ilerlemeye uygun düşmediği ortaya çıkanlarını ıtrah lâzımdır. Buna hiç kimse bir şey diyemez. (208)

Yalnız bu dediğimiz iş, dini yıkmak ve yerine şüpheyi koymak demek değildir. Esasta ıtrah, bir şeyi idâm

demektir. Itrah yalnız, bir vücûdun haşatını kaybetmiş ve bir nevî o vücûttan ayrılmış parçaları hakkında gereken «cerrahî bir fikir ameliyesi»dir. Canlı bir uzuv hakkında aynı şekilde hareket olunsa, ıtrah, imhâ manâsını alır. Meselâ, bir adamın kangren olmuş bir parmağı kesilebilir. Yalnız hastalanmış olan kalbi veyahut dimağı kesilip atılamaz. Demek ki ıtrah olunamaz. Yalnız ıslâh olunabilir. İslâm'a hizmet edecekler bu şekilde hareket etmelidir. Bu şekildeki harekette tekâmül derece derece alışmak ve ünsiyet kazanmak prensiplerine riayet edilmiş ve hastalıkla tedâvi arasında denge bulunmuş olur. Ne çare ki «Mesail-i Fikriyye» yazarında biz böyle muhtevalı ve ılmî bir görüş göremiyoruz. Çocukların birkaç tahta, birkaç taş parçasıyle bir bina yapmayı zannedişleri gibi, yazar da birkaç materyalist prensibi ile koca bir toplumda fikrî bir inkılâp yapılabileceğini tahayyül ediyor. Şimdi de bu bölümdeki belli başlı fikirlere tenkîdçi bir görüşle bakalım.

Diyor ki:

«Zannederim ki şu noktada İslâm âlimleri benden ayrılmazlar: İslâmiyet ciddî ve hakikî bir dindir. Açıkçası Diyanet-i Ahmediye yalan üzerine kurulmamıştır. Haktır. Doğrudur. İnsanlığın mutluluğunu üzerine almıştır. Geçmiş şeriatların tamamlayıcısı, binaenaleyh, dinlerin sonuncusudur.»

«Bu fikre muarız olanı Müslüman kabul etmekte ma'zurum.» (209)

Bizden de bir «amennâ!» Yazar doğru söylüyor. Esefle söylemeli ki, bu hakikat temeli üzerine derhal acaip bir bina yapıyor. Ve diyor ki:

«Bu tarifimizi biraz açıklayalım. Mademki İslâmiyet doğrudur, hurafelere, batıl şeylere dayanmamaktadır, o halde her doğru, ilmî, aklî ve tecrübî olarak doğruluğu ortaya çıkan her şey, İslâmiyetçe kabul olunmuştur. Bir şey doğru ise, mutlaka, İslâmiyete bağlıdır. Eğri ise, ki hakkında değişmez hüküm bulunsa bile, şeriata aykırıdır. Böyle bir değişmez hükmü anlamakla biz hatalıyız. Yani biz o hükmü anlamıyoruz. Veya fenâ anlıyoruz. İlk ve son ilimler, müspet ilimler, hep İslâmiyet demektir. Mademki bunlar doğrudur, o halde İslâmiyete uygundur. Bütün delîl ve tecrübeler İslâm'ın hakikatını destekler.»

«Netice, her ne ilmî bakımdan doğru ve müspettir, işte o İslâm Dini'dir. Zirâ Hazreti Muhammed'in tebliğ ettiği diyanet, maddî ve müspet hakikatler dışında bir şey ihtiva edemez.» (210)

Yazar, bir satır önce yazdığını, bir satır sonra unutuyor. Sayfanın birinde ortaya koyduğu bir prensibi, diğer bir sayfada çürütüp inkâr ediyor. Yazar, geçen bahislerde dini tarif etmiş, din ile ilmî ayırmış ve «ilim» sahasına tecavüz etmemesini dine şiddetli olarak emretmişti. İşte görülüyor ki şimdi fikrinden caymış. Din, ilimden ibarettir, ilmin aynıdır, diyor. Her ne ki ilmen doğru ve müspettir, işte o İslâm Dini'dir, buyuruyor!

Meselâ, Allah vardır, yaratıcıdır ve saire gibi ilmin uğraşmadığı bahisler, tabiatiyle ilmen sabit olamaz. Ve yazarın yukarıdaki prensibine göre İslâmiyete dahil değildir. Halbuki, meselâ, dünya güneş etrafında dönüyor, mutlak mekânda gök cisimlerini asılı tutan çekme ve itme kanunudur. İki nokta arasında iki doğru çizgi çekilemez, gibi bahisler İslâm Dini'nden ibarettir. Doğrusu ya, bu mübarek eseri okudukça yavaş ya-

vaş kendi muhakemelerimden, hattâ idrakimden bile şüphe ettiğimi hissediyorum!

İnsanlığın yedi-sekiz bin senelik tarihi oldukça biliniyor. Yazar bize, değişmemiş, kıymetini asla kaybetmemiş bir tanecik «ilmen doğru ve müspet» bir şey gösterebilir mi? «İlmen doğru ve müspet» sayılan ve sanılan şeylerin, asla doğru ve müspet olmadığı hergün müşahede ettiğimiz yegâne hakikattır.

İlim ve tecrübeye, gözlem ve tetkîke yabancı kalan «ilim kulak misafirlerine» bugünkü ilmî hipotezleri, bir hakikat gibi görünebilir. Nasıl ki bugün kıymetlerini kaybetmiş olan dünkü hipotezler, birer katî ve müspet hakikat sanılıyordu. Lâkin hangi araştırmacı bu «ilim imancılarına» bu yeni sınıf «iman çobanlarına» uyar da dinin ebedî hakikatleri için bu geçici ilmî hipotezleri ölçü tutar?

Yazar, bu bayağı safsataya güyâ ispat ve delîl olarak: «Zira Hazreti Muhammed'in tebliğ ettiği diyanet, müspet ve maddî hakikatler dışında bir şey ihtiva edemez. Etseydi batıllığı lâzım gelirdi. Bu ise muhaldir» dıyor. Yazarın bu beyanatından en açık üç netice çıkıyor:

Birinci olarak: Yazarın din hakkında henüz bir fikre malik olmadığı, geçmiş bahislerde din hakkında bildirdiği tariflerin kendince de reddedilmiş olması ve saçmalığı,

İkinci olarak: Nasılsa bıraktığı «din» ve «İslâm Dini» lâfızlarından çok başka bir manâ, yani «inkâr» manâsını murat ettiği,

Üçüncü olarak: İslâm Dini'nin bâtıllığına inandığı.

Yazar çok güzel bilir ki din'in konusu «mutlak» ve «gaîyat»tır. Bunlar apaçık ve aklî hakikatlerden olup

«müspet ve maddî hakikatler» denilen duyum ve deney mahsûllerinden değildirler. Bir din, din adını kaybetmedikçe sahasından çıkmaz ve konularından vazgeçmez ki ilim şekline girsin de maddî hakikatleri ihtiva eylesin. Şu halde yazarın prensibi mucibince genel olarak, her din bâtıldır. Lâkin sağlam idraki ve en küçük bir insafı olanlar teslime mecburdurlar ki dünyada birkaç safsata ile, değil bir dinin, umumiyetle hiç bir fikrin bâtıllığı ispat edilemez. Yazarın ispat ettiği ve yegâne bâtıllık, kendisinin zavallı ve cılız fikirleridir. Yazar, en gülünç bir fikir olmak üzere ilâve ediyor:

«Buraya kadar da ulemânın bize itirazları kabil değildir. Ummam ki hakiki bir şeriat âlimi şu ileri sürdüğüm fikirleri kabulde tereddüt etsin.» (211)

Yazarın bu ümidi, olsa olsa kendi kendini aldatmakta benzersiz olduğunu gösterir. Yukarıda açıkladığımız mütalâa ve safsatalara kabul yüzü gösterecek ne bir şeriat âlimi, ne şeriat dışı bir âlim ve ne de sağlam bir akıla sahip bir fert düşünülemez. Yazarın hareket noktaları ile onlardan çıkardığı hüküm ve neticeler birbirine o derece yabancı kalıyor ve safsata o kadar açık bulunuyor ki insanın hatırına ister-istemez:

«Arpa ektim, darı çıktı» zarîf mısraı geliyor.

Yazar, şerhlerine şu şekilde devam ediyor:

«Bizim şu andaki akaidimizi kuranlar, gerçekte, put ve tasvirleri ortadan kaldırıp Allah'ı katı bağlardan temizlemişlerse de, iyice tetkîk edilirse, görülecektir ki yine tahayyül ve tasavvur ettikleri Allah aşağı yukarı insan şeklindedir.»

«Buna ilimde (Antropomorfizm) (212) derler. Bilinmeyeni insanlar anlamıyacaklarından onu daima kendilerine benzetirler.»

«Bizim eski akait mucibince Allah'ı biraz anlayalım: Âlemin yaratıcısı birdir. Zaten Allah'ı birden fazla kabul eden kalmadı ki bu mesele tazeliğini muhafaza edebilsin. İnsanın şahsiyeti de birdir. Konuşan nefis de birdir. Yaratıcı kadîmdir. Halbuki madde ve kuvvet de kadîmdir. Zaten sonradan yaratılan bir şey idrak edilemez. Yokluk, yok olandır. Yokluk, hiç bir şeyden önce gelmemiştir. Cenab-ı Hak, diridir. İnsan nefsi de diridir. Yaratan muktedir ve kudret sahibidir. Bu da insanda mevcut kudret sıfatından alınmadır.» (213)

Yanıltmak, bozmak ve... anlayışsızlık. İşte bu makalelerin bütün esası ve sermayesi!

İnsanda, kendi anlayış ve idrakinden başka anlayış âleti yoktur. Eğer bu âletle bildiklerinin bir kıymeti yoksa, bilginin her çeşidi hezeyan şeklini alacağından kabul ve inkâr, takdîr ve tasvîp, doğru ve bâtıl gibi bu idrakin verdiği hükümlerde de hiç bir manâ bulunamaz.

Mademki insanda idrakten başka anlayış vasıtası yok, tabiîdir ki o, her bildiğine «bilgi hasebiyle» kendi rengini vermek mecburiyetindedir. (*)

Yalnız ilim ve felsefede geçerli ve reddedilmiş olan antropomorfizm'den maksat bu değildir. Antropomorfizm, Mücessime (214) ve Müşebbihe (215) Mezheple-

---

(*) Bundan dolayıdır ki «Nefsini bilen Rabbini bilir.» denilmiştir.

rinde olduğu gibi Allah'ı «mikyası büyütülmüş insan» zannetmektir. Halbuki yazarın İslâm sahasında ortaya çıkan akait âlimlerinin hepsini bu kaba antropomorfizm ile itham etmesi doğru mudur?

Yazarın safsata sistemini yıkmak için bir misâl yeterlidir: Bir adam, bir saat görse ve saatteki sanat izlerini ve mahareti anlasa ve bundan hareketle dese: «Bu saattaki sanatı yapan zat san'atkârmış», acaba bu açıklaması ile kaba bir antropomorfizm işi mi, yoksa insanın yaratılışında saklı olan bir bilgi edinme, bir yükselme mi yapmış olur? Her düşünebilen insan, kendini akıllı, gören, duyan, gücü yeten (ilh.) olduğunu biliyor. Yalnız kendisinin başlangıçsız ve sonsuz olmadığını, kendi kendine var olmadığını, aksine, hayatı kuşatan amillerden başlayarak nihaî bir esasa kadar formel bir kavrama muhtaç bulunduğunu ve kendisinin en mükemmel bulunmadığını bilir. Kendisine bu vasıfların yokluktan gelemeyeceğini ve çünkü yokluktan varlık çıkabilmesini düşünmek bir hezeyan olduğunu düşünüyor. Ve neticede, mademki canlıyım ve aynı zamanda hayatım şartlıdır, elbette benim ve bu hayatımın kaynak ve çıkış yeri, illet ve esası olan şey de canlı ve mevcuttur, diyor. Acaba yapılan iş, meşru ve makûl bir bilgi edinme midir, yoksa bir antropomorfizm mi? Acaba böyle düşünen bir adam, kendisindeki sınırlı vasıfları Allah'a atf mı etmiş oluyor, yoksa atfa muhtaç olan bu vasıflara sonsuz ve mükemmel bir kaynak mı aramış oluyor? Yazar, bu gibi zihnî ve ruhî tahlîllerin yabancısı. O, acele okuduğu Batı eserlerinden birinde bu meseleye dair birkaç söz görmüş. Şimdi bunları «merhum yazar buyuruyor ki...» diyerek bize satmak istiyor. Fakat kalp akçe ve kötü söz gibi sahte mal da alıcı bulamaz.

Yazarın, «Halbuki madde ve kuvvet de kadîmdir» gibi bayat ve zamanı geçmiş fikirler müzesine girmiş sözleri hakkında yeni mütalâalara lüzum görmüyoruz.

Diyor ki:

«Yalnız akaidi ortaya koyanlar, insanda mevcut her sıfatı, yaratıcıda, kemâl derecesinde görmüşlerdir. Fakat bundan başka, Allah için sıfat görememişlerdir. Çünkü onların ihataları kendi bilgilerini, kendilerine taallük eden vasıfları geçememiştir. Allah alîmdir. Bu da insanlığın vasıflarından olan ilim sıfatının nihaî derecesidir. Duyandır, görendir, yapan ve dileyendir. Biz de biraz, duyan, gören, bir miktar dileyen ve yapanız.»

«Sıfat-ı Selbiyye (216)'ye gelince; Allah, araz, cisim, cevher, musavver, mahdût, ma'dut, kin gösteren, parça parça ayrılan; bazı parçalardan meydana gelmiş, sonlu değildir. Maiyyetle, keyfiyetle nitelenemez. Hiç bir mekânda mekân tutmuş değildir. Üzerine zaman carî olamaz. Kendisine benzer bir şey yoktur. İlminden ve kudretinden bir şey huruç etmez. Kudretinin eseri tekten fazlasına taalluk etmez de değildir. İlâhî varlığını da bilmez de değildir. Bunun gibi kulun takdir edilmiş nefsinde de kudreti taallüm etmez de değildir. Bunları anladık, fakat selbî vasıflar hiç bir manâ ifade etmez. Selb ile bir şey tarif ve tasvîr olunamaz. Aksine kaba taslak ve ancak Mu'tezileyi red için tertîp edilmiş selbî deliller Allah'ın varlığını (Allah korusun) âdetâ inkâra kadar gider. Bektaşînin hikâyesi, bu itibarla, pek manîdârdır.»

«Kelâm, Allah'ta da insanda da mevcut bir haslettir. İlim de bunun gibidir. Kudret aşağı yukarı bilinen insanî vasfın mübalağasından ibarettir.» (217).

Selbî vasıflarla bir şey hakkında «kâmil bir mağrifet-Adéquate» hasıl olamaz. Lâkin hiç bir şekilde akıl erdirme mümkün ve bir çeşit mağrifet de hasıl olamaz mı? Kabul edelim ki bu dâvada yazar haklıdır. O halde kendisinin «akl-i selîmin son sözü» gibi ortaya attığı selbiyyat nedir? Na-ma'ruf, na-mahdût, nâ-mağlûm gibi kullandığı ve hattâ kötüye kullandığı ve olumsuzluk ifade eden kelimelerden hiç bir manâ çıkmıyorsa, bunları kullanmasına ne manâ vermelidir? Yazarın böyle aklının ermediği meseleleri çocuk ve bebek cür'eti ile neden karıştırdığına akıl erdirmek güç. Bazı düşünürler var ki Cenab-ı Hakkı bilmek için Sıfat-ı Selbiyye (Sıfat-ı Zatîyye)'den başka sıfatlara müracaatı uygun bulmuyorlar. Bu cümleden olmak üzere İbni Rüşt'ün talebesinin talebesi meşhur filozof Maimonides (218), zımnen en geniş bir tasdîki imâ eden Sıfat-ı Selbiyye ile Allah'ı anlamayı tavsiye ediyor. İslâm düşünürleri içinde de Mutlak'a ait bilginin ancak teşbîh ile tenzîh, yani, aradaki olumsuzluğu bir araya getirmekle meydana geleceğini kabul etmişlerdir. Yazar diyor ki:

«Akaitçiler âlemin sonradan yaratılması bahsinde aldanmışlardır. Hılkatı, tekvîni, bunlar anlamayıp acaip bir şekilde tefsîre kalkışmışlardır. Hılkat ve tekvînden murat, madde ve kuvvetin şekil değiştirmekle şu andaki âlemin, yeni şeklinde sentezine sebep olmuşlardır. Yoksa, bir müddet evvel hiç bir şey yoktu. Madde ve kuvvet de bulunmuyordu. Sonra birdenbire oluverdi, demek en basît akıl ve ilim prensiplerini yere sermek, demektir.» (219)

Biz, İslâm'ın Vahdet-i Vücût Mezhebine mensup olduğumuz için çoğu akait ve kelâm ulemasının kabul

ettiği şekilde «âlemin yoktan var olmasına» karşıyız. (220). Lâkin yazarın bu meseleyi de doğru ifade edemediğini görüyoruz. «Bir müddet evvel hiç bir şey yoktu, madde ve kuvvet de bulunmuyordu. Sonra birdenbire oluverdi.» diyen kim? Âlemin sonradan meydana geldiğine inanan akait ve kelâm âlimleri «bir müddet önce hiç bir şey yoktu.» demiyor. Onlar Allah'ın ezelî ve ebedî olarak mevcut olduğuna inanıyorlar. «Sonra birdenbire oluverdi.» diyen kim? Biz bu iki acaip cümleyi, yazardan başka diyen kimseyi görmedik, işitmedik ve okumadık. Akaitçiler «Allah, her zaman hayy'dır, «Ol!» emri ile âlemi yarattı.» diyorlar. Biz, yazarın tenkîd ettiği anlayışı kabul etmemekle beraber hakikat ve adalet adına böyle bir düzeltme yapmayı uygun bulduk. Bizim düzelttiğimiz şekilde Kelâmcılar hata etmiş olmakla kalırlar. Yazarın dediği şekilde ise mecnûn olmaları icabeder.

Yazar diyor ki:

«Asıl maharet bilinmeyenin azamet ve ceberûtunu, anlaşılamayacağını, ulvîyetini idrak, takdîr ve insanın aczini tam olarak itiraf edip Allah'ın hakikatine iman getirmektir. Cenab-ı Hak tarif edilemez. Hiç bir cümle, hiç bir prensip Allah'ı ifade edemez. Zatı gibi sıfatı da çok aciz olan insan zekâsının ihatasından çok uzaktır. Allah ancak böyle bilinmelidir ki kötü vasıflardan, adî sıfatlardan tenzîh edilsin. Celle Celâluhu! Yoksa Nesefi (221)'nin tahayyül ettiği Ma'bud pek o kadar diğer mezheplerin mabudlarını geçmez. Akaitçiler, yazık, bin defa yazık, bu hayrete düşüren sırrı, bu ulvî meçhûlü görememişler ve çocuk oyuncağı ile uğraşmışlardır. Allah bu yazıları yazana benzemez. Onun gibi bir (şahsi-

yet)'i yoktur. Onun gibi kendisini idrak etmiş değildir. Ben böyle bir Allah'a inanmam.» (222)

İleri sürülen şu fikirlerin ilk kısımları, Cenab-ı Hakka hep Selbî Sıfatları ile anlıyor İki sayfa önce olumsuzlukla ilgili hususların manâsızlığını iddia eden yazar, şimdi de bir sürü olumsuzlukla ilgili hususlarla iddialarını ispata kalkışıyor. İleri sürdüğü fikirin orta tarafı manâsız söz söylemeye örnek. Akaitçiler «hayrete düşünren sırrı, ulvî meçhûlü» görememişler. Acaba Yazar Bey görmüş mü? Hem de meçhûl nasıl ulvî olur ve niçin olsun?

Yazar, en ciddî bahislerde ve en beklenilmeyen bir sırada mizahi bir özür beyan ediyor: «Allah bu yazıları yazana benzemez.» diyor. Acaba kendilerini birisi Allah'a mı benzetmiş! Sonra da «onun gibi kendisini idrak etmiş değildir. Ben böyle bir Allah'a inanmam!» diyor. Bu hem gülünç ve hem de özürlü cümleleri tenkîd ederken mizaha kapılmak korkusu olduğundan çekiniyoruz.

Yazar, amiyâne akîdeye çoğu atıflarında doğru ve fakat İslâmiyetin umumuna yaptığı atıflarda hakikate aykırı bir sürü başa kakmalar ileri sürdükten sonra diyor ki:

«Zamanımızdaki felsefe ise Allah'ı bütün bu ilkel kuşatmalardan tecrît ile anlaşılması insanlık için imkânsız büyük bir sır olmak üzere kabul ve onun «remz-i ekmeliyet» olduğunu tasdîk ediyor.» (223)

Acaba şu andaki felsefeden maksat hangi ekoldür? Materyalizm mi? Eğer bu ise, bu ekolün bir küfür ve inkâr «Athéisme» olduğu üzerinde ittifak edilmiştir. Yalnız küfür ve inkârın peşinden gidenler içinde tas-

dîk ve inkâr gibi lâfızları kaba bulanlar incelir. Mutlak Meçhûl, müstear adı ile anmakla nâzik bir şekilde inkâr ettiği Allah'ı yalnız ilkel kuşatmalardan değil, hattâ varlıktan da tecrît etmiş ve onu mücerret bir fikir, mevhûm bir varlık derecesine indirmişlerdir. Ve bunu imâ için ona «Remz-i Ekmeliyet» acaip adını vermişlerdir.

Diyor ki:

«Allah'ı bilinmeyeni inkâr veyahut bunu delîl ile ispat etmeye çalışmak kadar bir aptallık düşünemem Binbir delil ile Allah'ı ispat etmeye kalkışanlar, ne kadar boşuna emek sarfetmişlerdir. Nedir o manâsız, boş ve safsata dolu delîller? Allah; bilinmeyen, umumî engel, varlık sırrı, tereddüde sebep olacak bir şey değildir ki delîl ile ispata muhtaç olsun. Riyazî kaziyyeler, mantıkî delilller ispata yetersiz midir ki bu da delîle iktiran ettirilsin?» (224)

Yazarın aldığı manâda (bilinmeyen)'i inkâr bir aptallık olacağı gibi onu yalnız delîl ile ispat değil, hattâ tasdîk ve ispat da bir ahmaklıktır. Çünkü (bilinmeyen) kelimesi bir remzden ibaret ve hakikat itibariyle hariçi bir varlıktan mahrum olduğundan yok demektir. Yokluğu tasdîk de inkâr gibi ahmaklıktır. Lâkin Alah, böyle gülünç bir manâda kabul edilmez de gerçek manâsında alınırsa mesele değişir. İnsanlık tarihinde Allah'ı tasdîk edenleri de görüyoruz inkâr edenleri de. Demek ki gerek tasdîk ve gerek inkâr birer olmuş iştir. Şu halde vicdanı aydınlatmak için iki tarafın aklî delîl ve bürhanlar bulmaya çalışması neden bir ahmaklık olsun? Yazar, «bilinmeyen, umumî engel, varlık sırrı tereddüde sebep bir şey değildir.» diyor. Ne kadar acaip! Yazar bu eseri, insan vicdanının (her birin-

deki irfan derecesi ve yaratılıştan gelen kabiliyete göre) duyduğu, bildiği ve kabul ettiği Allah'ı inkâr için Allah yerine «Remz-i Ekmeliyet» adı ile manâsız bir terkîp koymak için yazıyor. Sonra da Allah için, şüphe edilecek bir şey midir, diyor. San'atındaki incelikler sebebiyle bütün akılları hayrete düşüren Allah'ı noksan sıfatlardân tenzîh ederim. Bu bölümün son kısmı, akaidin değiştirilmesi şartı hakkındadır. Buna biz de ınanıyoruz. (225) Gerçekte bizim programımızla yazarın programı arasında büyük bir fark varsa bu, değiştirme ve yenileme arzusunda birleşmemize engel değildir. Bu program, yazar henüz bu meselelerle uğraşmaya başlamazdan evvel gazetemizle ortaya konulmuştu. Bununla beraber burada onu tekrar ve izah sırası değildir. (*)

Eserin son kısımlarını tenkîde lüzum görmüyor ve önsözdeki muhtasar izahatı yeterli buluyoruz.

Mütalâalar ve Son

Tenkîd ettiğimiz bu eserin «ilmî ve felsefî» bir kıymeti yoktur. Sür'atli okuyuşlardan meydana gelmiş perakende ve birbirinden kopuk fikirlerin mahsulüdür. Eserin hiç bir bölümünde ne bir ihtisas alâmeti ve ne de araştırma işareti bulabildik. Hakikat acı olduğu için bu sözlerimize acılık bulunacağını teslim ederiz. Lâkin kin ve garaz yoktur. Tenkîdlerimizi dikkatle okuyanlar burasını teslîm edeceklerdir. Bununla beraber samimiyetimize bir misâl getireceğiz. Hollandalı bir tabîp ki ismi Doktor Dubois (226)'dır Java

(*) Yakında buna dair bir eserimiz çıkacaktır.

Adası'nda vazife gördüğü sırada çirkin bir hayvan (nesnas) iskeleti bulmuş ve buna «Pitekantropus Erektus» (227) adını vermişti. Doktor ve onun fikrinde olanların zannına göre bu, en eski insan iskeletleri ile «nesnas» iskeletlerine nazaran, bu iki cins arasında geçit hükmünde, yani «nesnas»tan daha mütekâmil ve fakat insana nazaran daha az mütekâmil bir hayvan iskeleti idi. Maksadımız kanaatin doğruluğu ve yanlışlığını açıklamak değildir. Arzu edenler fizyoloji âlimlerinden Elodisyon'un eserine müracaat edebilirler. «Mesail-i Fikriyye» sahibi, eserinin 130. sayfasında «Alman Profesör Dudois-Reymond tarafından Java'da keşfolunan...» diyerek Hollandalı Dudois ile Berlin Üniversitesi hocalarından Profesör Dubois-Reymond (228)ı bir tek adam sanıyor. Ve her ikisinin çalışma sahasına ve mesleğine, kıymet ve fikirlerine yabancı kaldığını gösteriyor. Bundan ne çıkar, diyeceksiniz? Şu çıkar ki yazar, çabuk okuyuşlarla karmakarışık fikirler edinebilmiş, bunları tetkîk edip derinleştirmeye vakit bulamamış ve bu şekilde edindiği fikirler yığınını hiç olmazsa yerinde kullanmanın yolunu bulamamıştır. Yazar, bir mesele hakkındaki muhtelif ve birbirine rakip fikirlere vakıf olamadığını her satırda gösteriyor. Kazara veyahut çabuk bir şekilde alınmış br kitapta gördüğü ve hedefini okşayan bir fikir, bir hipoteze, bir kanaate çocuklara mahsus bir saflıkla inanıyor ve onu ebedî bir hakikat gibi ortaya atıyor. Bu sebepten diyorum ki, eserin hiç bir ilmî ve felsefî kıymeti yoktur. Buna rağmen eserin «doğrudan doğruya» hiç bir fayda temin etmeyeceğine ve hattâ (yazılış şeklindeki soğukluk ve nefret etme özelliği sebebiyle) bütün ilme ve ilmî münazaralara yabancı olanları dalâlete düşürmek gibi genel bir

zararlı tesir bile yapamayacağına hükmediyorum. Lâkin dolayısıyle mühim bir fayda temin edecektir O da alâkadar düşünürleri çalışmaya ve yazmaya sevk edecektir.

Memleketin fikir sahiplerinin meşguliyetlerini siyasî münakaşalardan ilmî münazalara çevirmekle memleket ve milletlerine faydalı hizmetler yapabilecekleri devreye geldiğimiz görülüyor. Bu devrenin gelişini haber veren eserlerden biri de «İctimaî İnkılâplar» adı ile genç yazarlarımızdan Orhan Mithat Bey (229)'in yazdığı kitaptır. Bu eserde tetkîk sahasına konulan meseleler çok mühim olduğu gibi «Mesail-i Fikriye»deki konularla da alâkadardır. İhtimâl ki bu eserin yazılmasına «Mesail-i Fikriye» sebep olmuştur. Bu sebeple, «Mesail-i Fikriye» dolayısıyle hizmete sebep olacaktır, dedik.

Denilmemiş midir ki «Allah, karanlıklardan nûr çıkarır.» (230)

Bu eseri tamamladığımız sırada memleketimizde Materyalizm'i yaymak gayretiyle, meşhur iki yazar arasında şiddetli bir kalem mücadelesi başladığını gördük. Abdullah Cevdet Bey (231) le Celâl Nuri Bey'den bahsediyoruz. «Birbirine benzeyenler birleşirler» fetvasınca bir aralık bu iki yazar çalışmalarını beraber yürütmüşlerdir. Hattâ biz, İslâm Dîni hakkında Celâl Bey'in tariflerini gördüğümüz zaman Dozi (232) tercemesini hatırlamış ve Celâl Nurî Bey'i doktorun bir talebesi saymıştık. Biz bu iki Maddeci'nin mücadeleleri ile alâkadar değiliz. Yalnız bu tenkîd eserini hakikat adına

ve İslâm Dini hakkında ortaya çıkan yanlış fikirleri göstermek gayesiyle yazmış olduğumuzdan Celâl Nuri Bey'in Doktor'a karşı yazdığı «Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet» (233) adındaki risale dolayısıyle birkaç söz ilâve etmeyi uygun bulduk.

Celâl Nuri Bey, Doktor'un ölümünün, hem de katî ve nihaî vefatını haber veriyor. Niçin? Ölümünün sebebi neymiş? Zira, Celâl Nuri Bey, Müslümanlar ve Türklerin lehinde bulunmuş, son felâketimiz (234) üzerine vatandaşlarımızı biraz elektriklemek istemiş ve Batı Medeniyeti denilen muhteris ve gaddâr topluluğa nefret telkîn etmiş. Abdullah Cevdet Bey, «kendi zatını hata etmez sanmaya alışan» Celâl Bey'in fikrine itiraz etmiş. Etmiş ama burası ölüm sebebi olmuş. Celâl Nuri Bey'in makalesi, Doktor Abdullah Cevdet'in din ve milleti hakkında iyi niyeti ve sevgisi olduğunu gösteriyor. İşte bu sebeptendir ki biz de, aynı sebeple şu son fikirleri ileri sürüyoruz. Mademki Celâl Nuri Bey'de bu kadar yüksek bir hüsnüniyet var, icabeder ki yazdığı şeylerden nasıl neticeler çıkacağını biraz daha düşünsün ve hele kendine pek yabancı olan mevzulara anlayışsız bir çocuğun saldırganlığı ile saldırmasın.

«Mesail-i Fikriye» en açık bir şekilde ve en çürük ve ilim dışı fikirler vasıtasıyle,, değil yalnız Dinî şekli, hattâ din duygusunu mahv ve yerine «ilmî ve felsefî bakımdan» bir küfûr ve inkâr ekolü, «fennî bakımdan» çürük ve reddedilmiş bir düşünce olan «*Materyalizm*»i koyma hedefine gidiyor.

Başka yerlerde Allah'sız ahlâk olur mu veyahut bir fikir, bir sembol Allah (ve hele halkın Allah'ı) olabilir mi

bilmem? Burasını yeniden münakaşa etmek de istemem Yalnız emin olsun ki Şark'ta Materyalizm, bizi yükseltemeyeceği gibi henüz dirilmeye başlayan dinî ve millî emellerimizi mübeccel ve mukaddes hedeflerimizi yok edecek çirkin ve uğursuz bir yalan ve tahrîp yoludur. Bu uğursuz düşünce, insan nefsinde, kibir ve bencillik, zevk alma arzusu ve eğlenceden başka bir şey bırakmaz. Her Maddeci'de yalnız bir tek mantıkî hareket şekli kalır: Başkalarının zararına olarak ve her nasıl olursa olsun rahat ve eğlenme ile yaşamak!

Burası o kadar açık bir hakikattır ki inkılâbımızın ileri gelen başkanlarından yüce bir zat, bunu özetle ve fakat veciz bir dille yakın zamanlarda ibret nazarlarına koymuştu (*). İhtimâl ki Celâl Nuri Bey, millete hayat vermek için karıştırıp meydana getirdiği ilâcın öldürücü bir zehir olduğunu fark etmiyor. Megalomani denilen büyüklük taslama illeti, kendini büyük görme hastalığı, müthiş bir hastalıktır. Yalnız bir özür değildir. Çünkü bir topluluğu zehirleyen bir doktor taslağının özrü olamaz. Böylece kendisi de, hürmet etmek dâvasında bulunduğu mukaddes emel adına, din sahasından göçüp gitsin ve zavallı doktoru unutma köşesinde yalnız bırakmasın. Böyle bir hareket, hakkında hafifletici bir sebep teşkil eder. Böyle yapmazsa halkın düşüncesinin uyanıklığından yapılmış «umursamazlık ve nefret» yüzünden irtihal edeceği muhakkaktır.

(*) Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın beyannameleri.

Açıklamalar

(1 — 2) Celâl Nuri İleri: (Gelibolu 1877 - İstanbul 1939). Gazeteci, yazar ve fikir adamıdır. Galatasaray Lisesini ve Hukuk Fakültesini bitirdi. Avrupa'da inceleme gezilerinde bulundu. Son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Gelibolu Mebusluğu yaptı. Ayrıca T.B.M.M.'nde ilk beş devre milletvekilliği yapmıştır.

Gazete ve mecmualarda pek çok makaleleri çıktığı gibi içtimaî meselelerimizle alâkalı kitaplar da yazmıştır. Türkçe'nin dışında İngilizce ve Fransızca eserler de yazmıştır.

Başlıca eserleri: Kendi Nokta-i Nazarımdan Hukuk-i Düvel, Şimal Hâtıraları, Kutup Musahabeleri, Tarih-i Tedenniyat-ı Osmaniye ve Mukadderat-ı Tarihiyye, Kadınlarımız, Hatemü'l-Enbiyâ, İlel-i Ahlâkiyemiz, İttihad-ı İslâm ve Almanya, Ölmeyen Masal, Rum ve Bizans, Merhume (roman), Taç Giyen Millet, Türk İnkılâbı, İttihad-ı İslâm, Tarih-i İstikbâl.

Celâl Nuri İleri, «Edebiyat-ı Umumîye» Mecmuası ile «İleri» Gazetesini de çıkarmıştır.

İkinci Meşrutiyette ortaya çıkan Batıcı, reformist ve İslâmcı düşüncenin muarızlarındandır. Bu kitapta görüleceği üzere Ahmet Hilmi Bey, kendisine karşı ileri sürdüğü fikirlerde isabet kaydetmiştir. Ahmet Hilmi Bey, tenkîdini yaptığı «Tarih-i İstikbâl (Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, h. 1331), üç cildden meydana gelmiştir. Filibeli bunun yalnız birinci cildi-

ni (yani Mesail-i Fikriyeyi) ele almıştır. Birinci cildi 171 sayfadır. İkinci cildi olan (Mesail-i Siyasîye) 208 ve üçüncü cildi olan (Mesail-i İctimaiye) 164 sayfadır.

Celâl Nuri Bey'in Fransızca yazılmış altı eseri yanında Mecelle'yi ele alan (Havaic-i Kanuniyemiz) ile 1327 (1911) senesinde Selânik'te yapılan kongreye sunduğu (İttıhat ve Terakkî Kongresine Muhtıra)'sı da Türkçe eserleri arasındadır.

Celâl Nuri'nin esas fikriyatı kitabın tetkikinde görüleceği gibi biz başlangıçta diğer eserlerinden bir-iki pasaj alalım. Celâl Nuri İslâmiyeti şu şekilde anlamaktadır: «İslâmiyet esas itibariyle yalnız bir dinden ibaret değildir. Aynı zamanda bâtına ait bir din, bir mezhep, bir ahlâk prensibi, bir hükûmet şekli, bir kanunlar topluluğu ve bir felsefedir.» (İttihad-ı İslâm, sh: 46, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul, h. 1331) İslâmiyette bir reformun yapılmasını isteyen Celâl Nuri Bey, (sh: 51), bir takım iyi niyetlerle esas fikrini gizlemek istiyorsa da İslâmiyeti ne derece yanlış anladığını ve inanç bakımından sapıkça düşündüğünü şu satırlarından anlıyoruz: «Hazreti Muhammed Yahudî ve Hıristiyan şeriatını ele aldı. Onları kitaba dayanarak islâh etti. Bu ıslâh edilmiş semavî dinin ismi İslâmiyet'tir Binaenaleyh İslâmiyet kitaba dayanan bu iki dinin doğru yönü, ıslâh görmüş şeklidir. Hazreti Muhammed Martin Luther'in onaltıncı asırda yapmaya muvaffak olduğu ıslâhatın daha büyüğünü, çok şümûllu ve mükemmelini yedinci asırda yapmıştır.» (sh: 38-39). Celâl Nuri'nin «İttihat-ı İslâm»daki bu fikirleri yanında sonradan daha değişik fikirleri zuhur etmiş ve geçmiş bütün mefahiri inkâra kadar gitmiştir: «Türk'ün asıl feyz ve kerameti mazide değil, istikbaldedir. Mazi,

şekilsiz bir uyku idi, atî ise mucizeler devridir.» (Taç Giyen Millet, sh: 6. Cihan Biraderler Matbaası, İstanbul 1339/1341).

(3) Namık Kemal'in bir vecizesidir.

(4) Benalité: Fransızca bir kelime olup, adilik, bayağılık, ibtizal, manasındadır.

(5) Yani Temmuz 1908'den evvel, Abdülmecid II devri. Ahmet Hilmi Efendi İkinci Abdülhamid'e karşı olduğu için o devirde fikir hürriyeti olmadığını söylemek istiyor.

(6) Filibeli burada yanılmış ve çok geçmeden inancından dolayı hayatını tehlikeye sokmuştur.

(7) Doğmatizm: (Fr. dogmatisme) Felsefede, birtakım ilkeleri, kuralları, fikirleri her zaman için geçerli, değişmez doğrular olarak kabul eden düşünce tarzı.

(8) BÜCHNER, Ludwig: (1824 - 1899). Tübingen'de doçentlik yaparken yazmış olduğu (Madde ve Kuvvet) adlı eserinden dolayı kürsüsünden atılmıştır. Maddeci (Materyalist) Alman filozofudur. XIX. asrın başından itibaren Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'da makale ve eserleri, fikirler üzerinde tesirler yapmıştır. «Madde ve Kuvvet»i Baha Tevfik ve Ahmet Nebil tarafından Türkçe'ye terceme edilmiştir. Eser üç cild halinde 736 sayfadır. Celâl Nuri Bey, bu eserin etkisinde kalarak kitabını yazmıştır. Büchner «Madde ve Kuvvet»de özetle şu tezi savunur: «Madde ölümsüzdür. (Madde ve Kuvvet, sh: 37-48). Kuvvet ölümsüzdür. (sh: 49-65). Madde sonsuzdur. (sh: 66-94). Tabiatın kanunları değişmez. (sh:144-170). Tabiatın kanunları geneldir. (sh: 171-192). Asıl yaratılış ve tabiatta olan fikirlerin mevcut olmadığını tasdik ettikten sonra Al-

lah fikrinin de bir hatadan ibaret olduğu kendi kendine tecelli eder. Yani, tek, son derece muktedir, tabiatın yaratıcı, idareci ve muhafızı olmak üzere bir Allah'ın varlığı, fikri büyük bir hatadan başka bir şey değildir. Özellikle böyle bir fikrin tabiî bir sevk halinde insanda yerleştirilmiş bulunması hiç bir görüş noktasından savunulamaz, bir iddiadır. (sh: 578). Bu kitap Türkçeye terceme edildiği zaman (Tıbbıye) talebeleri üzerinde büyük etkiler yapmıştır.

(9) HAECKEL Ernst: (1834 - 1919). Almanya'nın Jena Üniversitesi hayvanat profesörü idi. 1866 yılında hayvanat (zooloji) profesörlüğünü bırakarak Darvin'in yanına gitmiştir. Bu şekilde onun tesirinde kalarak onun ateşli bir taraftarı olmuştur. Araştırmalarını basit organizmalar üzerinde yapmıştır. Tekâmül (évolution) nazariyesi üzerinde felsefesini kuran Haeckel, hayvanların ceninden fert haline gelinceye kadar geçirdiği değişmeleri ve birbirine benzer noktaları ortaya koymaya çalışmıştır. Tabiatta birliği (Monisme) kabul eder ve Maddeci görüşün savunmasını yapar. Kendi (Monisme)inin insanı Tanrılık vasfına getirdiğini söyler. İdealist felsefeyi, vahiy ve ilhamı reddeder. Ruh ve cisim, madde ve kuvvetin birbirinden ayrılmaz şeyler olduğunu söyleyerek fikrini müdafaa eder. Du Bois - Reymond, Virchov ve Wundt'un muarızı olduğu gibi Karl Vogt ve Büchner'in fikir arkadaşıdır. (Bkz: A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, c. 2, sh: 57-62).

Haeckel, biz'de taraftar bulmuş ve Monisme hakkında 1892 tarihinde vermiş olduğu bir konferans 1911 tarihinde Baha Tevfik ve Ahmet Nebil tarafından Türkçe'ye terceme edilmiştir. Mütercimlerin «okuyuculara hediye ettiği» bu kitapta Haeckel'in bir iki fikri şu şe-

kildedir: «Allah maddî âlemin dışında, içindedir. (sh: 19). İnsan, hayvanlar sınıfının memeli kısmından bir hayvandır. En adî bir mukayese insan ile maymun arasıdaki sıkı bağı ve şekil birliğini gösterir. (sh: 41). Çocukluğumuzda sarsılması kabil olmayan birtakım ilhamlar gibi hafızamıza yerleştirilen, dine dâir her türlü bâtıl inançlar ve bilhassa boş, manâsız alışkanlıkları atacak kadar metanet ve anlayış... İşte gerek Hıristiyanlıkta, gerek Musevîlikte ve gerekse Müslümanlıkta mevcut kutsal hikâyeler ve Hind'in aynı sınıfa mensup hurafeleri hep bu kabildendir. (sh: 63-64). Ayrıca Monisme (Vahdet-i Mevcut)'i kabul eden bir kimsenin bunu bir din olarak seçmesinin zarurî olduğunu da kitabında zikrediyor. (sh: 62.) Terceme edilen bu kitabın adı da enteresandır: (Vahdet-i Mevcut, Bir Tabiat Aliminin Dini.)

(10) MOLESCHOTT, Jacobus; (1822-1893). Hollandalı fizyolok ve Materyalist filozoftur. Bütün hayatı madde ve kuvvete bağlamıştır. «Fosfor almayan yerde fikir yoktur.» prensibi ile düşünceye bile kimyevî bir esas koymak istemiştir. Eserlerinde tabiatüstü bir kuvvete (Allah'a) hücum etmiştir.

(11) LANGE, Friedrich Alberth (1828-1875). Almanya'nın yeni Kantçı akımının filozoflarındandır. En meşhur eseri «Materyalizm'in Tarihi»dır.

(12) Itrah: Dışarı çıkarma, dışarı atma, manâsınadır.

(13) Materyalizm (Maddecilik); Varlığın özünün (cevherin) madde olduğunu kabul eden felsefî doktrin. Tabiatın dışında ve üstünde hâkim bir ruh kabul eden ruhçuluğun ve idealizmin karşıtı olan bu doktrin, ilk olarak Yunan filozofları tarafından ortaya atılmıştır.

Başlıcaları ise, Tales, Heraklitus, Anaksimenes, Leucippe, Demokrit, Epikür'dür. Ortaçağ boyunca Materyalizm bir varlık gösterememiş ve ancak Francis Bacon tarafından maddecilik ele alınmıştır. Materyalizm'de en büyük ilerleme 18. asırda görülmüştür. Bu hususta en ileri giden de Fransız materyalistleri olmuştur. Bunların başında Diderot, d'Holbach, Helvetius, La Mettrie ve Cabanis gelmektedir. Bunlar Materyalizmi bu sıralarda ideolojik bir silâh olarak kullanmaya başlamışlardır. 19. asırda ise Owen, Cabet, Vogt, Moleschott, Büchner, Hegel, Feuerbach bu öğretiyi daha da ileri götürmüşlerdir.

Hegel'in Materyalizmini aşan bir davranışla Engels ve Marx bu felsefede tartışmayı katarak evrendeki bütün varlıkların genel kanunu olarak hareketi ve gelişmeyi kabulle «Diyalektik Materyalizmi» kurmuşlardır. Diyalektik, hayatı kavramayı sağlayacak ilmî bir metod olarak kabul edilmiştir. Bu açıdan hareketle Diyalektik Materyalizm, Marksizm ve Komünizm'de karar kılmış ve 20. asırda son şeklini almıştır.

Aslında ilmî açıdan Diyalektik Materyalizm Tarihî Maddecilik adı ile de anılır. «Tarihî Materyalizm nedir? Kendilerine sorulacak olursa; a) Realiteleri kavramaya mahsus bir metodoloji'dir; b) Anti-metafizik bir felsefedir; c) Sosyal hareketin prensibidir. Fakat tahlîl edilince bunların hiç biri olmadığı ve eski hataların bir mecelleci (code), bu yüzden de en aldatıcı olduğu görülür...» Tarihî Materyelizm şeklinde felsefî bir ıfade almak isteyen bu cereyan, başka yönden yeni bir mantık, yeni bir metodoloji olarak meydana çıkmaya çalışıyor. Bu mantıka şimdiye kadar insan düşüncesinin dayandığı mantıkı yıkmak ve bundan dolayı da bü-

tün ilimleri altüst etmek, onları kendi mantığına veya hakikatine göre yeniden kurmak istiyor.» (Hilmi Ziya Ülken, Tarihî Maddeciliğe Reddiye, sh: 13-16 (ikinci baskı) İstanbul — 1963.)

(14) «Madde ve Kuvvet» sekizinci maddede izah ettiğimiz gibi Büchner'in eseridir. Bu kitabı daha geniş bir şekilde ele alıp inceleyen İsmail Fennî Ertuğrul (1856-1946), Materyalizm'e karşı yazdığı (Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli) adlı eserde, bu kitabı uzunca tenkîd etmiştir: (sh: 380-630). Bu kitabın ne kadar büyük zararlar meydana getirdiğini ve 20. asrın başında Türk iman hayatında gençliğimize yaptığı tahribatı şöyle izah eder: «Gençlikte arkadaşlarımdan bir ikisinin dinî itikatlar hususunda şek ve şüpheye dûçar olduklarını anladığımdan, bunun sebebini kendilerinden sormuş ve Alman doktor Büchner'in «Madde ve Kuvvet» isimli eserinin okunmasından ortaya çıktığını öğrenmiş idim. Bu eseri birkaç defa okumuş isem de öyle akl-ı selîm sahibi bir müslümanın inancını bozduracak derecede bir kuvveti haiz bulmadım. Çünkü yazarın tuttuğu yol isabetli olmaktan çok uzak bazı faraziyeleri ve tecrübe usulünün asla tatbik kabiliyeti olmadığı birtakım nazariyeleri ilmî gerçekler şeklinde göstermekten ve hiç bir akl-ı selîmin kabul edemeyeceği birkaç bâtıl fikri bunların arasında sürmeye çalışmaktan başka bir şey değildir. Sonradan meşhur Avrupalı âlimler tarafından neşr olunan bazı eserlerin tetkiki de bu acîz fikrimi bir kat daha kuvvetlendirmiştir. (sh: 3). (Maddiyyûn Mezhebinin İzmihlâli, İstanbul, 1928.)

(15) Filibeli'nin İngilizler hakkindaki bu kanaati bir bakıma yanlış olup, onlara duyduğu muhabbetten ileri gelmektedir. Burada zikrettiği hükümlerden «en

üstün» vasfı şu götürür. Yalnız «istilâcı» vasıfları ise doğrudur. Zirâ Osmanlı İmparatorluğu zayıfladıkça idaresi altında bulunan Müslüman Ülkeleri'ni kendi hegemonyasına alarak sömürmüş ve en iyi bir şekilde istifade (!) etmiştir. Hattâ Filibeli'nin görmediği Birinci Büyük Harpte ve Kurtuluş Savaşı'nda bizi tarihten silmek isteyen «Salib»in başında gelen İngilizler olmuşlardır.

(16) Bugün ise Maddeciliğin en iyi bir şekilde tekâmül etmiş şekli olan Marksizm-Komünizm'in bu memlekette ne din ve ne de iman bırakmıştır. 1917 İhtilâli Rusya'da din duygusunun yok olma tarihidir.

(17) Trablusgarp Savaşı: 29 Eylül — 15 Ekim 1911. Libya'da gözü olan İtalyanlar zayıf anımızı bularak buraya asker çıkardılar. Sunusîler'in ve Trablusgarba giden gönüllü subayların gayreti fayda vermedi. Zirâ akabinde Balkan Harbi çıkmıştı. Salip yeni saldırıya başlamıştı.

(18) Bugün ise yeryüzündeki Müslümanların sayısı altıyüz milyondan fazladır.

(19) «Âlemlere rahmet olarak - gönderilen» demektir. Bundan maksat da Peygamberimiz Hz. Muhammed'dir. Zirâ Kur'an-ı Kerîm'de Enbiyâ Sûresi'nin 21. ayetinde şöyle buyurulur Peygamberimiz hakkında: «Biz seni ancak Âlemlere rahmet olarak gönderdik.»

(20) Buradaki «meslek» ekol, teori, doktrin manâlarınadır.

(21) Akaitçiler: İslâm'ın inanç ve esaslarını iman ve itikat yoluyla müdafaa edenlerdir. İtikatta Ebu Mansur Maturîdî, Ömer Nesefî, Taftazanî ve Gazalî gibi İslâm âlimleri bu hususta eserler vermişlerdir. Bilhassa

İmamı Gazalî Yunan Felsefesi'nin İslâm Âlemi'nde taraftarlar bulmaya çalıştığı, İslâm Filozofları (!) zamanında Kitap ve Sünnet'e dayanarak İslâm Akaidini savunmuşlardır. Celâl Nuri Bey, bu inancı ve bu zatları aldanmış olmakla itham etmektedir.

(22) «Tekvîn» Allah'ın sıfatlarından olup «Yaratmak» manâsınadır.

(22) a— Ehl-i Sünnet: İslâm'ın dört ana kaynağı üzere giden kimse demektir. Hz. Peygamberin vefatı ile İslâm Âlemi genişledi. Çoğalan Müslümanlar ve artan topraklar Müslümanların sair milletlerle münasebetlerini de arttırdı. Bunun yanında birtakım siyasî ve felsefî görüşler ortaya çıktı. Bu bâtıl ve yanlış görüşleri kitap ve sünnete göre çürütmek için İslâm Âlimleri gerekli çalışmayı yaptılar. Ve ortaya çıkan sapık mezheplerin halkı sapıtmasına engel olmuşlardır. Bu şekilde itikadî ve fıkhî mezhepler ortaya çıktı. Bunlar Ehl-i Sünnet'i müdafaa ediyorlardı. Ortaya çıkan İtikadî Mezhepler şunlardı: 1) Selefiyye, 2) Eş'ariyye, 3) Maturidiye. Fıkhî Mezhepler ise şunlardı: 1) Hanefî, 2) Şafiî, 3) Malikî, 4) Hanbelî.

Bu mezhepler itikadî ve fıkhî sahada İslâm'ı sağlam temellere oturtmuşlardır.

(23) Müctehit: Kur'an ve sünnete dayanarak hüküm çıkaran ve ictihat eden âlim. Dört mezhep imamı (Ebu Hanife, Şafiî, Malikî ve Hanbelî) ictihatta en üstün dereceyi kazanmışlardır. Onların ictihatları ile müslümanlar amel ederler. Bunların yanında müstakil olarak ictihad eden âlimler de vardır: İmamı Yusuf ve İmamı Muhammed gibi. İbni Teymiyye'nin Ehl-i Sünnet müctehidleri içinde zikredilmesi çeşitli münakaşalara girer.

(24) İbni Teymiyye (Harran 1263 - Şam 1328): Hanbelî Mezhebi'nin fıkıh ve kelâm âlimidir. Kendisine ilk defa «Şeyhülislâm» adı verilmiştir. 20 yaşında babasının yerine geçip müderris oldu. 1292 yılında Hacca gitmiş ve dönüşünde Mısır'a gitmiştir. Orada Ehl-i Sünnet'e aykırı fikirler ileri sürmesi üzerine buradan ayrıldı. Zirâ Hanbelî Mezhebi'nde olduğu halde taklit ve icma'ı delil kabul etmiyordu. Kaynak olarak kitap ve sünnet ile kıyasın dışında hiç bir şeye yer vermiyordu. İtikadî ve amelî görüşleri yüzünden hayatı hapislerde geçti. Zirâ âlemin ezelî olduğuna inandığı gibi «Mücessime»nin fikirlerini savunmuştur. Tasavvufa da karşı olan İbni Teymiyye Muhyiddin-i Arabî'yi ve Gazalî'yi tenkid etmiştir. Velilerin ve ulu kişilerin kabirlerini ziyareti kabul etmediğinden sonradan Arabistan'da ortaya çıkan «Vehhabîlik» görüşlerine geniş yer vermiştir.

(25) Tarih-i İstikbal, cl, sh: 122-141.

(26) Şair Eşref (1846 - 1912): Gelenbe - Aydın'da doğdu ve Kırkağaç'ta öldü. Medrese tahsili gördü ve Kur'an hıfzına çalıştı. Mülkî idarede kaymakamlık görevlerinde bulundu. Meşhur hiciv üstadlarımızdandır. Devrinin her okumuşu gibi İkinci Abdülmecid'e karşı idi. Çıkardığı Deccal, İstimdât, Hasbihal Yahut Eşref ve Kemal adlı üç hiciv kitabını istibdat aleyhinde yazılarla doldurmuştur. Memleketten kaçtı ve 1908'de İstanbul'a dönmüştür. «Eşref» adlı haftalık mizah gazetesini çıkardı.

Filibeli Ahmet Hilmi Efendi de İkinci Adülhamid idaresine karşı olduğu için bu zatı pek sevse gerektir.

(27) Hadîs-i şerîftir.

(28) İdeal: Ülkü, emel, mefkûre.

İdealizm: Felsefî bakımdan materyalizmin karşıtı olan düşünce sistemi. İdealizme göre, dış âlem yalnız bizim düşüncemizde vardır. Dış âlemi düşünme imkânını zihnimizdeki birtakım ilişkiler verir. Bunlar bizim zihnimizde vardır. İlk temsilcisi Platon'dur. Berkley'in yanında Kant da idealizmi benimsemiştir.

(29) Metafizik: İlk nedeni araştıran düşünce sistemidir. Kelime olarak «fizik ötesi, fizik sonrası» manâsına gelir. Metafizik, Allah'ın varlığını, sıfatlarını, yarattığı varlıklarla ilişkilerini ve bu varlıkların gerçek mahiyetini araştırır. Metafizikle uğraşanlar dinî kurallar dışında, vahy ve ilhama değil, aklî prensiplerle Allah'ın varlığını ispata çalışıyorlardı. En ünlü Metafizikçilerin başında Descartes, Spinoza, Malebranche, Leibniz ve Berkley gelmektedir. 19. asırda Materyalistler tarafından küçük ve hor görülmek istenen metafizik, madde âlemi dışındaki yüce muammanın hâlâ kudretini muhafaza etmesi yanında değerini muhafaza etmektedir. Descartes'in «Metafizik Düşünceler»i, Leibniz'in «Metafizik Üstüne Konuşma veya Tanrı'nın Yetkileri Konusunda İnceleme»si ve Malebranche'in «Metafizik ve Din Üstüne Konuşmalar»ı bu sahada en sahîh kaynaklardır.

(30) Tarih-i İstikbal, sh: 5

(31) Tarih-i İstikbal, sh: 7

(32) Celâl Nuri «Tarih-i İstikbal»de zikrettiği «Titemes»i şöyle ifade ediyor; Kendi daldığı rüyada asırlar öncesi Mısır'a varır ve orada karşılaştığı âlim adama kimliğini sorar ve şu cevabı alır: «—Oğlum, benim ismim Titemes'tir. Yaşım doksan ikidir. Şanı büyük, şevketlü, azametlü, âlemin velinimeti, hak ve tam mabud, mutlak ölümsüz, hakkıyle varlığı gerekli Firavun

Totmozis Hazretlerinin vezîri, kâhini ve tarih yazarıyım. Vukuu bulan olayları yazmaya memur olduğum gibi geçmiş kıssaları tahkîk ve tahrîr vazifelerim arasındadır...» sh: 9.

(33) Varlığı hakkı ile zorunlu olan, demektir. Yani Tanrı.

(34) Halây-ı Mutlak: Mutlak boşluk. Yani Allah'ı inkâr edip âlemde her şeyin mutlak bir boşluk olduğunu ifade etmek istiyor.

(35) Tarih-i İstikbal, sh: 12.

(36) Spekülâsyon: (Burada), İş haline girmeyip yalnız fikrini söyleme, açıklama amacını güden düşünce.

(37) Pozitivistler: Auguste Conmte'un kurduğu felsefenin peşinden gidenlere denir. Pozitivizm, Auguste Comte'un ileri sürdüğüne göre, bir bilimler felsefesi, bir siyaset ve dindir. «Pozitivist din», Allah'ı inkâr eder ve tapınılacak tek varlık olarak insanı kabul eder. Buna göre, insanlık yüce varlık, yeryüzü büyük fetiş ve mekân büyük ortamdır. Pozitif dinde ahlâk ön plândadır. Auguste Comteun dinî fikirleri çömezleri tarafından etrafa yayılmak istenmiş ve fakat tutarsızlığı yayılmasını önlemiştir. Metafiziği gereksiz sayan bu görüşün sahibi sonunda ruhî bunalım geçirmiş ve tımarhaneye düşmüştür. Kurduğu bu «İnsanlık Dini» hayatı müddetince birkaç yüz kişilik bir taraftar bulmuştur. Fikirleri sadece Brezilya'da resmen kabul edildi.

(38) Bu bakımdan eşyanın hakikatı pozitif ve materyalist bir düşünce ile anlaşılmaz. İnancın hâkim olduğu bir ortamda maddî varlığın yaratılması tek bir Yaratıcı'yı gerektirir. Böylece zihin her şeyi, Yaratıcı'nın dışında, kavrayamaz.

(39) Hallucination: Aslı olmayan bir şeyi görür gibi veya işitir gibi olma, sayıklama. Duygu sapıklığı. Hayâl.

(40) Tarih-i İstikbal, sh: 17.

(41) SPENCER, Herbert: (1820 - 1903). İngiliz filozofudur. Evrim (Tekâmül) Felsefesini kabul eder. Ona göre, felsefenin ana fikri, tabiî evrim fikridir. Bu evrim, zorunlu bir kanun gereğince, homogenden heterogene, belirsizden belirliye, basitten mürekkebe geçişle meydana gelir. Tabiatçı bir görüşle hareket eden Spencer, Mekanist Maddeciliğin de mümessillerindendir.

(42) MİLL, John Stuart: (1806 - 1873). İngiliz filozof ve iktisatçısı. Hume felsefesini ve 18. asır ampirizmine bağlıdır. Spencer gibi ırk deneyine başvurur. Sezgi öğretisinin her şekliyle mücadele ettiği gibi dış dünyanın ve ruhların gerçekliğini, çağrışımcılığa dayandırarak açıklar. Allah fikrine yer verir. Ahlâk konusunda genel mutluluğun bireysel mutluluk ile özdeş olduğunu ileri sürer ve yönetici olarak genel mutluluğun aranmasını ortaya koyar. Faydacılık Felsefesinin en önemli temsilcilerindendir.

(43) Burada tabiat üstü varlığı inkâr edenlerin Allah olmayı fikrine kapıldıkları için, sırf bu sözü, yani «Allah yoktur ki bilinsin» sözünü kullanmamak için kelime boşluğu bırakmıştır.

(44) Tarih-i İstikbal, sh: 17.

(45) KANT, İmmanuel: (1724 - 1804). Alman filozofudur. 19. asır'a hâkim oluşu kadar hiç bir felsefî akım hiç bir devre hâkim olamamıştır. Kant'ın felsefesî hususî manâda fikirler nazariyesinin bir tenkidi-

dir. O, ne Leibnitz gibi rasyonalist, ne de Locke gibi ampiriktir. Müspet ilimlere taraftar olan Kant, ilim ile felsefenin, yani metafiziğin hudutlarını en aşikâr bir surette tayin ve tahdit eden filozoflardan biridir. Ona göre bilgilerimizin temelini insan zihni meydana getirir. İlkel bir bulutsudan hareket ederek dünyanın doğuşu meselesini çözmeye çalışır.

Kant, aklın elemanlarını üçe ayırır: 1) Nazarî akıl, 2) Amelî akıl, 3) Estetik (bediî) akıl.

Bunlardan her biri kendine mahsus kanunlara, âdetlere ve temayüllere sahiptir. Akıl muayyen bir zamanda bu safhalardan hangisine hükmedecekse onun kanunlarına tabiî olur. Nazarî sahada (bilgi) veya (hakikat) melekesi olarak tezahür eder. Amelî sahada (faaliyet) veya (iyilik) melekesi olarak, estetik sahada da (güzellik) melekesi olarak tecelli eder. Kant eserlerinde bu üç sahadan her birini ayrı ayrı tetkit ediyor.

Kant, hiç bir zaman bizatihi eşyanın, mutlak varlığın mevcudiyetini inkâr etmiş değildir. Allah'ın ve ruhun mevcudiyetin akıl le ispat etmenin imkânsızlığını söylemiş, aklımızın sınırlı bir alan içinde kaldığını anlatmak istemiştir. Böylece ruhsal doğmatizme bir darbe vurduğu gibi aynı darbe ile materyalizmi de yıkıyor. Aklın ortaya koyduğu theist atheist doğmalara karşı hücum ediyor, aklın bir sultan olamayacağını iddia ediyor.

Kant, 63 yaşında iken yazmış olduğu «Nazarî Aklın Hudutları Dahilinde Din» adlı eserinde zamanındaki Alman cemiyetinde geçerli olan dinî formalitelere ve papazlar zihniyetine hücum etmiştir. O'na göre, tabiatta bir çok kaotik ve faydasız şeyler vardır. Bunları ulûhiyet için bir delil alamayız. Din ve dinî kitaplar ah-

lâkî kıymetleri itibariyle muhakeme edilmelidir. Papazlar gerçek dinin ruhunu bozmuşlardır. Din siyasî âlet olmaktan uzak tutulmalı, o, insanlığın ortak vicdanında maşerî ve ahlâkî bir duygu olarak kalmalıdır. (Kant bu tenkîdleri Hıristiyanlığa göre yapıyor.)

Kilise ve papazlar fikirlerinden ve tenkîdlerinden hoşlanmadığı için kendine karşı şu ana fikri ileri sürmüştür: «Ne Allah'ı, ne ruhu bilirdi. Hiç bir zaman kiliseye gitmemişti. Din aleyhindeki fikirleri, öğrencileri din ile alay etmeye sevk etmiştir.». (1901)'de Boston'da çıkan New-Curch mecmuasından nakleden A. Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din, c. 1, sh: 360).

(45) a — Tarih-i İstikbal, sh: 18

(46) SPİNOZA, Baruch: (1632 - 1677). Engizisyon zulmünden kaçan Portekizli göçmen bir Yahudi'nin oğludur. Hollanda'da doğmuştur. Spinoza, felsefede Allah fikrini genişleten, insan ve tabiat kavramlarına birlik getiren bir filozoftur. Yahudiliğin şeriat ve itikatlarına ait olan Talmut adlı kitabın üstüne çok derin tetkikleri olmuştur. O'na göre Allah, Düalizm ve Hıristiyanlığın öğrettiği gibi, ne âlemin geçici yaratıcısı, ne de kabalistik ve gnostik düşüncenin kabul ettiği gibi babasıdır. O, zamanla kayıtlı olmayarak, düşünülen kâinatın kendisidir. Allah ve kâinat kelimeleri aynı ve bir tek şeyi gösterirler: Bütün varlıkların kaynağı ve onun neticeleri gibi düşünülen varlık tümü, yani tabiat. Bu durumda Spinoza Allah'ı inkâr etmiyor, fakat bir panteist, yani Allah'ı her tarafta gören bir vahdet-i vücûtçu olmuş oluyor.

Bizde vahdet-i vücutçular, iddialarında ve inançlarında Spinoza'yı ve fikirlerini delîl olarak ileri sürerler.

(47) Mutasavvıflar: Tasavvuf inançlarını benimseyerek kendini Allah'a adayan, dünyadan el-etek çeken kimse anlamına gelen «mutasavvıf» sözü, İslâm Dini'ninden itibaren devam edip gelen ve daha çok 8. asırda değişik kollara ayrılmıştır. İran tesirinde kalarak ve biraz da Hind düşüncesi aktarılarak tasavvufta İslâmın ruhuna aykırı düşünceler ortaya çıkmıştır. Aslında tasavvuf, sünnî görüşün ışığında, Kur'an-ı Kerîm, hadîs ve fıkha (İslâm hukuku'na) dayanmaktadır. Tasavvufu Kur'an ve sünnete dayanarak benimseyenler, başta Hz. Peygamberin hayatını ve örnek ahlâkını yaşama yolunu seçmişlerdir. İslâm Âleminde pek büyük mutasavvıflar yetişmiştir. Bunların başında Abdülkadir Geylânî, Cüneyd-i Bağdadî, İmamı Gazalî, Celâleddin-i Rumî ve İmamı Rabbanî gelmektedir.

Bizde son asırdan bugüne kadar bilhassa sünnî görüşün dışında bulunan sapık tasavvufî düşünce sahiplerine daha çok yer verilmeye başlamış ve tasavvuf adı altında şiî düşünceler yayılmak istenmiştir. Bu da kasıtlı bir propagandanın eseridir. Bununla beraber gerçek tasavvuf ashabı hiç bir zaman unutturulamamıştır.

(48) Panteizm: Allah'ı dünya ile özleştiren felsefe sistemidir. İlk olarak Hind'de bir inanç olarak belirdi. Yunanlılarda yeni bir doktrin olarak ortaya çıktı. Onlara göre, Allah, dünyanın ruhudur. Hem düşünce, hem maddedir. Sonradan en açık şeklini Spinoza'da bulmuştur. Spinoza panteizm mefhumuna (kavramına) geometrik bir seçiklik kazandırır. Allah, biricik cevher, bir, zorunlu, ebedî ve sonsuz olan cevherdir. İlâhî vasıfların sayısı sonsuzdur. Biz ancak bunlardan sadece düşünce ve kavramı biliriz. Allah biricik cevher olduğun-

dan, her şey ancak onda ve ondan dolayı var olabilir. Fichte ve Hegel'in öznel ve nesnel idealizmleri panteizme dayanır. Bunda Spinoza'ya dayanırlar.

(49) Tarih-i İstikbal, sh: 20.

(50) Ruhun varlığını temel gerçeklik sayan doktrinin mensupları, demektir. Spiritüalizm, Tinselcilik'in eş anlamlısıdır. Ahlâk açısından, Spiritüalistler, ruhta sonsuz bir yaratma gücü bulunduğunu kabul ederler. Fichte, Bergson ve Leibnis vb. filozoflar tinselcilik hakkında fikirler ileri sürmüşlerdir.

(51) Akılcılar, Rasyonalistler, demektir. Rasyonalizm, ilk fikirlerin kaynağını akılda bulan sistemdir. Ampirizme karşıt bir sistem olan rasyonalizm'e göre, «neden» ve «cevher» gibi fikirler «bilginin yönetici ilkeleri» diye adlandırılan hükümler, ya doğuştan gelir, ya da zihin tarafından kurulmuştur. Bunlar sadece deneyin verilerinden türemiş olmaz. Eflâtun, Descartes, Leibniz ve Kant gibi filozoflar ayrı ayrı şekiller içinde bilgi üzerine rasyonalist bir teori kurmuşlardır.

(52) Buda: (M.Ö. 560 - 480). Budizm'in kurucusu olup bir adı da Gautama Sidharta'dır. Kendince eriştiği dinî ve felsefî gerçekleri dünya, insan ve hayat problemlerini çözümlemede kullanmayı denedi. Yedi yıl çileye girdi. Sonunda bir çözüme yaramadı. Bundan sonra bir ağacın altında bağdaş kurarak veode girdi. Aradığı sırra erdikten sonra kendini bütün insanlığa adadı. Budistlere göre efsaneleşmiş bir kişidir.

(53) Epikür (Epiküros): (M.Ö 341 - 270). Yunan filozofudur. Felsefesine göre, tabiat, âlem; hareket halinde olan atomların birleşmesinden meydana gelmiş-

tir. Materyalizmin ilk mümessillerindendir. Kendince çok ince atomlardan yapılmış olan ruh da maddî ve ölümlüdür. Bu dünyadan başka bir âlem olmadığını savunur. Atina'da kurduğu «Epiküros Bahçesi» açık hava okulunda fikirlerini yaydı ve okuttu.

(54) Lucrèce: (M.Ö. 95 - 51) (Lucretius, Tites Lucretius Carus). Romalı şairlerdendir. Epikür'ün matervalist felsefesine bağlıdır. Materyalist felsefe (atomizm) bunun sayesinde Roma'ya girmiştir. Dinin korku ve bâtıl inançlardan çıktığını söyler. Materyalizm'i (Rerum Nature) adlı uzun şiirinde savunur. Varlıkların değişme ve tekâmülünden bahseder. Hayatına kendi kendine son verir.

(55) NİETZSCHE, Friedrich: (1844 - 1900). Alman filozofudur. Küçükken dindâr olan Nietzsche, 18 yaşında Allah'a karşı olan imanını kaybetti. O'nun yerine «İnsanüstü, üstün insan» düşüncesini geliştirdi. Schopenhauer'in tesirinde kaldı. 23 yaşında askere gittiğinde, gördüğü askerî eğitimin etkisinde kalarak, sonradan kuvvet felsefesini kurdu. Hayatı sevinçle kabul eder. İnsan karamsarlıktan ancak kahramanca bir irade ve hayâl çabasıyle kurtulabilir, der. Bu çaba insanı, üstün bir varlığa dönüştürür. Hıristiyanlıktaki acıma ve kadere boyun eğme düşünceleri, ona sahte değerler gibi görünür. Fikirlerini hiç bir zaman mantık örgüsü içine almamıştır. Üstün insan ve irade gücü kuramıyla şiddet ideolojilerine kaynak olmuştur. Özel olarak faşizmler, naziler ve anarşistler düşüncelerinden bol bol yararlanmışlardır.

Askere gittiği zaman attan düşüp göğsünden sakatlanması ve bunun ömrünün sonuna kadar devam

etmesi ve soradan delirip tımarhaneye düşmesi üzerinde büyük etkiler yapmıştır.

«Harp, harp, harp içinde yaşamalısınız. Hayatın manâsı budur» derdi. Ayrıca fikirleri şu noktalarda toplanır:

»En büyük iyilik fenalıktır. En büyük yapıcılık, yıkıcılıktır. Fakat yaratıcı bir yıkıcılık... Bütün Allahlar öldü. İnsanüstüler yaşayacak. Muzdaripleri severim. Çünkü kenarında bulundukları denizin öteki sahilini görmüşlerdir. Birgün insanüstü'nün doğması için harp edip ölen insanları severim. İnsanlık onun hasretini çekiyor. Kaabiliyetinin üstünde bir şey isteme, çalış. Sana saadet değil, çalışmak nasiptir.»

«Kahkahayı icat eden adam, dünyanın en muzdarip adamı idi.» diyen Nietzsche hayatının sonunda fikirlerinden dolayı nail olduğu takdir ışıklarına mukabele edemeden, maddî ışığını kaybetmiş ve kör olmuştur.

Alman milliyetçiliğine büyük etkisi olmuştur.

(56) COMTE, Auguste: (1798 - 1857). Fransız filozofudur. Kurmuş olduğu Pozitivist Felsefe, Metafiziğe karşı bir düşünce olarak ortaya çıkmıştır. Gençliğinde Saint Simon (1760 - 1825)'un kâtipliğini yapmıştır. Onun tesirinde kalmışsa da sonradan araları açılmıştır. Comte insanlığın zihnî gelişmesini «üç hal kanunu» ile izah eder. Ona göre, insanlığın tefekkür devresi: 1) Teolojik, 2) Metafizik, 3) Pozitif devrelere ayrılır. Comte, her şeyde esası müspet ilimler olduğunu kabul eder. Metafiziği reddedip, «mutlak hiç bir şey yoktur.» prensibini savunuyordu. Beşeriyete «büyük varlık» (grand Etre) diyen Comte, sonradan kurduğu din(!)'in ilâhını bu

şekilde ortaya çıkarıyor. Kurduğu bu dinde merasimler, ayinler ve azîzler seçmiştir. Kendince Hıristiyanlığa nazire olarak bu dini ortaya atmıştır. Bu fikirlerinden dolayı kilisenin hücumuna uğradığı gibi, başka düşünürlerin de tenkidine hedef olmuştur.

İlmî konularda yanlış yollara sapan Comte'un peşinden gidenler olmuştur. Pierre Lafitte adındaki pozitivist, bu cereyanı ele alarak Allah'a ve vahye dayanan dinlere karşı hücuma geçmiştir. Bu cereyanı Paris'te «Jön Türkler»in çalıştıkları sıralarda en güçlü devrini yaşıyordu. Bu bakımdan «Jön Türkler»e etkisi olmuş ve Meşrutiyet devrinde bunu savunanlar bulunmuştur. Bundan dolayıdır ki Filibeli Ahmet Hilmi Pey «Allah'ı *İnkâr Mümkün müdür?» adlı eserinde Auguste Comte* ve taraftarlarına çatıyordu.

Filibeli bu eserinde bulunan «Meşhur Kâfirler» (sh: 9 - 22) kısmında bunları «küfr» ile nitelendiriyoryordu.

Comte, uydurduğu bu dinde kadını ilâh mertebesine çıkarması, kocası hapiste bulunan bir kadına duyduğu aşktan ileri gelmektedir. Her ne kadar din ve vahye karşı bir düşünce tarzı olan Pozitivizm, kurucusuna şifâ vermediğinden, kendini tımarhaneye düşürmüştür.

(57) Estetik: (Burada), Güzelin, içimizde uyandırdığı duyguyu inceleyen bilim dalı. Estetik kelimesi bugünkü anlamıyla ilk defa Alman filozofu Baumgarten tarafından kullanılmıştır.

(58) Fizyoloji: İhsan, hayvan ve bitki organizmalarındaki hayat oluşumlarını tabiî şartlarla inceleyen ve bunlardan temel kurallara varmaya çalışan bilim

dalı. Hücrelerde, dokularda, salgılarda ve organlarda fonksiyonların cinsi, özelliği, yönü ve hızı fizyolojinin konusudur.

(59) Ruhiyyûn (Spiritüalistler), Maddiyyûn (Materyalistler) ve Vahidiyyûn (Monistler) demektir.

(60) Tarih-i İstikbal, sh: 25.

(61) Tarih-i İstikbal, sh: 25.

(62) Tarih-i İstikbal, sh: 26.

(63) Dârâ, büyük hükümdar manâsında kullanıldığı gibi Allah'ın adlarından biridir.

(64) Allah'ın rûh ve zatının inkârı, demektir.

(65) İdrak (algı). (Felsefede) Uyarımların duyu organlarını uyarmaları sonunda meydana gelen duyumların, beyne iletildikten sonra, daha önceki izlenimleri yardımıyla, bu uyarımları doğuran etkenlerin tanınması. Kavramların kullanılması meselesi, onların deneyle olan ilintisi meselesidir ve zihnin faaliyetine, önceden var olan bir veriye rastlayarak bu veriyi kendine uygulamasını sağlayan aracı unsurları veya şartları çözümleyerek sözü geçen ilintiyi bir felsefî mesele haline getirmek Kant'ın dehâsının başardığı bir iştir.

(66) Ruhçu Felsefe: Spiritualizm, Tinselcilik. (50 açıklamaya **bakınız.)**

(67) Leucippe: Atomizm'in kurucusu, eski Yunan Filozofu. M.Ö. VI. asırda yaşamıştır.

(68) Démocrite; (Lat. Demokritos). M.Ö. 460 - 370. İlkçağ felsefesinin en büyük materyalist (atomist) Yunan feylozofudur. O'na göre, yalnız atomlar ve boşluk vardır. Atomlar son derece küçük, bölünmez, çeşitli biçimlerde, büyüklükte ve durumda parçalardır. Materyalistlerin pîri sayılır.

(69) Atomculuk: Âlemin, atomlar gibi küçük parçacıkların bir araya toplanmasıyla meydana geldiğini iddia eden bir doktrin. İlkçağ filozoflarına göre, eşyanın en küçük parçası atomdur. Bunlar bölünmez, birbirlerinden ancak biçimleri ve büyüklükleriyle ayırtedilebilirler. İlk mekanist atomcular, Leucippe (Losipos), Demokritos, Epiküros ve Lükresios'tur.

(70) Spiritualist: Ruhçu.

(71) Hıristiyanlık, önce insanların kalbine ve hissine hitap eden bir din olduğundan ve İlâhî kaynağının kilise tarafından değişik şekilde yönetilmesinden Yunan Felsefesi ile tezat teşkil eden yönleri ortaya çıkmıştır. Yunan Felsefesinin akla ve mantığa dayanması ile bu felsefeye gerekli direnmeyi gösteremeyen Hıristiyanlık içinden birkaç düşünür (Saint Augustin, Saint Ambroise) çıkmıştır. Bunlar Hıristiyanlık akaidini felsefe ile te'lif etmeye çalışmıştır. Yalnız bunların çabası bir fayda sağlamamış ve Hıristiyanlığın temsil ettiği skolastisizm, ilmin ortaya koyduğu yeniliklere ayak uyduramamış ve ilim adına büyük tahribatta bulunmuştur. Bunun en açık misâli ise, İskenderiye'de bulunan 400.000 kadar siltlik eserin kilise papazları tarafından yakılmasıdır.

Avrupa'da bu bakımdan, Hıristiyanlığı örnek alarak, dine hücum edilmiştir. Materyalistler de bu bakımdan dine hücum ederken Hıristiyanlığı öne sürerler.

(72) Tarih-i İstikbal, sh: 26 - 28.

(73) Brahma Dini; (Brahmanlık): Hindistan'da doğan ve gelişen sosyal bir dindir. Zaten dinleri önce ikiye ayırabiliriz: 1) Beşerî Dinler, 2) İlâhî Dinler. Beşerî dinler, insanlar tarafından uydurulmuş ve ahlâkî kaidelere dayanan sistemlerdir. Animizm, Naturalizm,

Fetişizm, Totemizm, Zerdüştlik, Şintoizm, Budizm ve Brahmanlık gibi. İlâhî dinler de ikiye ayrılır: 1) Bozulmuş dinler, 2) Bozulmamış dinler. Bozulmuş dinlere örnek, Yahudilik ve Hıristiyanlıktır. Bozulmamış din ise İSLÂMİYET'tir.

Brahmanlık, Hindistan'ın Aryalar tarafından istilâsından ortaya çıkmıştır. Brahmanlık çok tanrılı bir dindir. Brahman adı verilen bir rahipler sınıfı vardır.

(74) İslâmın felsefî görüşlere karşı savunmasını yapmak için ortaya konulmuş olan bilim'e «Kelâm», ve bu konuya ait olmaya da «Kelâmî» denir. Kelâm İlmi, ilk önce Ehl-i Sünnet dışında bulunan mezhepler tarafından Yunan Felsefesine dayanılarak kurulmuştur. Ehl-i Sünet âlimleri, Sünnî Mezheplerin dışındaki dalâlet sahiplerine gerekli cevabı vermek ve kendi silâhları ile fikirlerini çürütmek için «İlm-i Kelâm» konularına eğildiler. Ebu Hasan Eşarî, Ebu Mansûr Muhammed Maturidî, Gazalî, Fahruddin-i Razi, Seyfeddin Amidî ve Bayzavî gibi âlimler Ehl-i Sünneti Yunan Felsefesine, Materyalistlere, sapık düşünce sahiplerine karşı savunmuşlardır. Mantıkî delillerle İslâm inançlarını müdafaa eden ve İslâm dışı düşünceleri aynı metodla çürüten İlm-i Kelâm, Kitap ve Sünnet'e aykırı bulunamaz. Bunun yanında Yunan Felsefesinden esinlenerek kurulmuş olan ve onun etkisinde hareket eden İbni Rüşt, İbni Sinâ ve Farabî gibi filozofların ortaya koydukları «İslâmî Felsefe» İlm-i Kelâm'dan ayrılmaktadır. Zirá İslâm'da felsefe olamayacağı gibi bu felsefî düşüncelere karşı son ve katı üstünlüğü İmamı Gazalî sağlamıştır.

(75) «45» numaralı açıklamaya bakınız.

(76) FİCHTE, Johann Gottlieb: (1762 - 1814). Alman filozofu. Allahsızlık üzerinde yaptığı çalışmalarından ötürü üniversite profesörlüğünden atılmıştır. Fichte'ye göre bilginin temeli insanın bilincinde saklıdır. Objektif dünya, pratik aklımıza yabancı sebeplerin sonucu değildir. Fichte'nin diyalektik anlayışı Hegel'de tarihî bir anlam kazandıktan sonra Marx ve Engels'in Materyalist Diyalektik Felsefesi'ne varan gelişmeyi hazırlamıştır.

(77) SCHELLİNG, Friedrich Wilhelm Joseph Von: (1775 - 1854) Kant'tan sonra Alman İdealist felsefesinin temsilcisi olan filozoftur. Felsefesinin en ileri gelen özelliği, tabiatın insanla Allah arasında bir aracı gibi sezilmiş olmasıdır.

(78) Tarih-i İstikbal, sh: 28.

(79) Tarih-i İstikbal, sh: 29.

(80) «İntak-ı hak», aksini savunurken, ileri sürülen fikirlerin doğruyu ortaya koyacak şekilde, istenmediği halde, olmasıdır.

(81) Burada da Bühner'in ifadesi şu şekilde bir çürüklüğe dayanıyor —ki bundan yararlanan Ahmet Hilmi Efendi, Materyalizmin bu fikirle idâm edilebileceğini söylüyor.— Celâl Nuri'nin dediği gibi «hakikat kendini gizleyen bulutlar arkasında ise ve bunu Materyalizm madde de ispatlamıyorsa, Materyalizm yok olmaya mahkûmdur.

(82) İdealist: Ülkücü, materyaliste karşı bir fikir taşıyan kimse.

(83) Zirâ kâinatın sonunu insan aklı çözemez. Bunun için tek yol *İlâhî kanunlardır. Allah'ın Kitabı'nda* gösterdiği şekilde kâinatın sonu düşünülebilir. Mantık-

la çözülemeyen bir bilmece ancak iman ve inançla çözülebilir. Burada Bühner kendini açmaza sokuyor.

(84) Böyle bir düşünce ancak, Allah'a ve onun gönderdiği peygamberlerin göstereceği mucizeleri inkârla kaımdir. Tabiatta asla doğal bir düzen, Allah'ın kanunu dışında olamaz.

(85) Monizm: Tek bir gerçeğin varlığını kabul eden felsefî sistem. Bu sistemin en büyük savunucusu Ernt Haeckel'dir.

(86) Düalizm: Esas olarak iki prensibi kabul eden, din veya felsefe sistemi. Madde ve fikir, ruh ve beden, iyilik ve kötülük gibi iki prensibin varlığını kabul eden teoridir.

Buna göre, Celâl Nuri'nin iddiası şöyle olacaktır: Madde ve kuvvet, cisim ve ruh bir olacaktır.

(87) Tarih-i İstikbal, sh. 29 - 30.

(88) Abstraction: (Fr.) Soyutlaşma. Gerçekte ve başlı başına bir varlığı olmayan bir şeyi, zihnin ayrı olarak tasarlaması, onu maddesinden soyarak göz önüne alması.

(89) Celâl Nuri, Bühner'in «Madde ve Kuvvet'inden aktardığı satırlar arasına girip kendince izahlarda bulunuyor. Celâl Nuri'nin parantez içindeki ifadesi şöyle başlıyor (sh: 30-33) «Şurasını katî olarak ifade edelim ki dilimızde harikalar, mucize, keramet ve saire ile ifade olunan mefhumlar âdet dışı, tabiat kanunlarını tanır ve onların dışında hiç bir şey olmayacağı esasını ortaya koyar. Müslümanca, harikulâde, demek olağan dışı demek değildir. Büyük, yüksek, alî, ulvî demektir...» Celâl Nuri Bey, burada «mucize»yi göründüğü gibi normal ve olağan bir şey kabul ediyor ve

İslâmın da bunu böyle kabul ettiğini göstermek istiyor.

(90) (74) numaralı açıklamaya bakınız.

(91) Yani Allah'ın emir ve dilemesi, kanunudur.

(92) Kur'an-ı Kerîm'de Ahzap: 33, Fatır: 35 ve Feth: 48. ayetlerindeki manâ bu şekildedir.

(92) a — «29) numaralı açıklamaya bakınız.

(93) Tarih-i İstikbal, sh: 33-34.

(94) Magnetik: (Fr. Magnélique) Mıknatıslı,

(95) Cinètigue: Harekî, devemsel, hareketle ilgili.

(96) Tarih-i İstikbal, sh: 35-37.

(97) Fransız Enstitüsü, beş akademi'den meydana gelmiştir 1)Fransız Akademisi, 1634'de Richelieu tarafından kurulmuştur. 2) Yazıtlar ve Edebiyat Akademisi, 1663'de Colbert'in gayreti ile kurulmuştur. 3) İlimler Akademisi, 1663'de yine Colbert'in çalışması ile kurulmuştur. 4) Manevî ve Siyasî İlimler Akademisi, 1795 yılında Convantion tarafından kurulmuştur. 5) Güzel Sanatlar Akademisi, 1795'de kurulmuşsa da 1816'da müstakil hale gelmiştir.

(98) LEAUTE, Henry: (1847-1916). Fransız mühendis ve matematikçisi. 1890'da İlimler Akademisi azası olmuştur.

(99) OSTWALD, Withelm: (1853 - 1932). Alman kimyacısı. Kimya ve fizikokimya profesörlüğü yapmıştır. Ayrıca Leibzig Elektrokimya Enstitüsü başkanlığı da yapmıştır. Elektrolitler ve kataliz üzerindeki çalışmaları ile ün yapmıştır. Atomların gerçekliğini kabul etmeyerek, 1908'de evrenin enerjetik bir tanımlamasını yaptı ve böylece enerjetiğe dayanan bir felsefe okulunun şeflerinden biri oldu. 1909'da Nobel Kimya Ödülü'nü kazandı.

(100) Esîr: Boşlukta yayıldığı gibi saydam ve saydam olmayan cisimlerin içinde de yayıldığı düşünülen ve bir çok fizik olayını açıkladığı kabul edilen gözle görülmez ve elle tutulmaz unsur. Bu farazî unsura eskiden «esîr» adı verilirdi. Bazı filozoflar bunu, maddenin temel ve kaynağı kabul ediyorlardı.

(101) Filibeli burada isabet etmiştir. Zirâ «Esir»-in durumu, bir çok deneyle (özellikle atom parçacıklarının ışık hızına yakın ivme'siyle) başarılı bir şekilde doğrulanan bağıllık teorisi ile ortadan kaldırıldı.

(102) A priori: (Önsel), Deneyden önce gelen verilere dayanılarak kabul edilen şey için söylenir. Kant'ın akıl aprioriçiliği, Max Scheler'in duygu a prioriciliği gibi.

(103) Tarih-i İstikbal, sh· 37-38.

(104) Skolastik. Kilise'nin tek manevî kudret kabul edildiği ortaçağ'da bilimin verileri muhafaza ediliyor, öğrenim ya manastırlarda veya piskoposluğa bağlı okullarda yapılıyordu. Bu okullar felsefeyi öbür ilimlerden, özellikle teolojiden ayırt etmezlerdi. İşte (Skolastik - İskolastik) terimi buradan gelmektedir. Bu terim bir doktrinden çok Hıristiyanlığın prensiplerinin felsefe yoluyla bu okullarda öğretilmesini ve sistemleştirilmesini isteyen bir metodu gösterir. XVIII. asırda bütün değerini kaybetmiş, Hıristiyan felsefesinin canlanmasına yardım etmiş bir ortaçağ düşüncesi idi.

Ortaçağ boyunca Hıristiyan âlemi bu düşüncenin tesirinde bulunurken, yeniçağ'da müspet ilimle yıkılmış ve fakat o çağlarda İslâm Âlemi, üstün düşünce tarzı ile müspet ilme ışık tutmuştur.

(105) Tarih-i İstikbal, (Büchner'den naklen), sh: 38.

(106) Tarih-i İstikbal, sh: 39.

(107) Tarih-i İstikbal, (Büchner'den naklen), sh: 40 - 41.

(108) Celâl Nuri Bey, Büchner'in bu sözlerine «Amennâ!», yani «İman ettik, kabul ettik» bu sözlerini demek istiyor.

(109) Cenab Şehabeddin (1870-1934), «kudret»e, «mecâl» adını veriyor. Bunu da «énergie» karşılığı kabul ediyordu.

(110) DESCARTES, René: (1596 - 1650). Fransız filozofu. Descartes, doğrudan doğruya ruh ile madde'nin arasını ayırmış ve tam bir ikilik (Düalizm) kurmuştu. Yeni zamanlar felsefesinin kurucusu olduğu gibi, orta felsefesi, yani Yunan Felsefesi ile Kilise büyüklerinin inançlarından karıştırılarak çıkarılan komple felsefeyi red ile bütün esrarlı fikirlerden kurtarılmış ve yalnız insan aklı, şuuru ve batinî tecrübesi üzerine kurulmuş yepyeni bir felsefenin temel taşını koymuştur. Felsefesine genel olarak bakılırsa, Allah'ın akıl ve idrakinden itibaren maddî âlem üzerindeki tecrübelere kadar nüfûz eden bir rasyonalizm olduğu görülür.

İlim ve dinin, her ikisinin de muhtar ve müstakil olmasını kabul eder.

Descartes, bir filozof olarak ne kadar büyükse, âlim olarak da o kadar büyüktür. Cebir işaretlerini basitleştirdi. Analitik geometri'yi icat etti. Fizik ve biyolojik gerekirciliği ortaya attı. Fizyolojik psikolojinin öncülüğünü yaptı.

(111) Tarih-i İstikbal, (Büchner'den naklen) sh: 41 - 43.

(112) Entropie (Fr.): Jeomorfoloji, insan etkisiyle meydana gelen değişiklik. Yüzey şekillerinin evrimini

etkileyen «entropi» olayları çeşitlidir: Ekili yerlerde ve aşırı derecede otlatma yapılan topraklardaki aşınma, bir barajın anafor bölgesindeki alüvyon birikmesi v.b.

(113) Bu nazariyeye göre, evren, atomlar gibi küçük parçacıkların bir araya toplanmasıyle meydana gelmiştir. İlkçağ filozofları içinde Lösip, Demokrit, Epikür ve Lükres gibileri bu fikri benimsemiş, sonradan Descartes, Gassendi, Hélvetius, Holbach v.b.'leri tarafından da bu görüş temsil edilmiştir.

(114) Tarih-i İstikbal, (Bühner'den naklen), sh: 43 - 45.

(115) CLAUSİUS, Rudolf Emanuel: (1822 - 1888). Alman fizikçisi. İlk çalışmalarını, esnekliğin matematik yoldan açıklanması üzerinde yaptı. Sonradan araştırmalarını termodinamik alanına yöneltti. 1850'de «entropi» deyimini kullandı. 1852'de kalorinin mekanik eşdeğerini ölçmek için elektrik akımının ısısı etkisinden yararlandı. 1857'de gazların kinetik teorisini geliştirdi.

(116) Filibeli Ahmet Hilmi Bey, William Thomson ve Lord Kelvin diye iki âlim kabul etmesi yanlıştır. Zirâ iki isim de aynı zattır.

THOMSON, William (Lord Kelvin): (1824 - 1907). İngiliz fizikçisidir. Yirmi iki yaşında Glasgow'da fizik profesörü olmuştur. Özellikle elektrik ve ısı ile ilgili incelemeler yaptı. Termodinamik çalışmaları, sıcaklıkların teorik bir ölçeğinin hazırlanmasını sağladı: (Kelvin Ölçeği). Yer kabuğundaki med ve cezri inceledi. Ayrıca Yer'in yaşı ve güneşin kasılması üzerinde çalıştı. Benzetimli hesap makinelerinin kâşifi kabul edilir.

(117) HELMHOLTZ, Herman Ludwig Ferdinand: (1821 - 1894). Alman fizikçisi ve fizyologu, 1870'de Ber-

lin Üniversitesi fizik kürsüsü ordinaryüs profesörü olmuştur. Genel Mekanik, elektrodinamik, termodinamik gibi konularda önemli incelemelerde bulundu.

(118) «112» numaralı açıklamaya bakınız.

(119) LODGE, Sır Oliver Joseph: (1851 - 1940). İngiliz fizikçisi. Yıldırım, Volta pillerindeki elektromotor kuvvet, elektroliz, iyonların hareketliliği, sis ve dumanların dağılmasında elektriğin uygulanması üstüne araştırmalar yaptı. Radyo alıcılarının ayar sistemini bularak patentini aldı.

(120) Psikoloji, demektir.

(121) Ruhanîler: Ruh ile uğraşanlar. Vücûtçular: Varlıkla uğraşanlar, demektir.

(122) Materyalistler bu fikirlerle her zaman insanları kandırmak istemişlerdir. Bu bakımdan «insanlar en kolay kandıkları daima en doğru fikirler değil, fakat kendilerine üstün bir hayat vaadeden en aşkın sözlerdir. Tarihî Materyalizm sözde dünya cennetini vaadederken, memnun olmayanları bir bayrak etrafına toplamak istiyor. Fakat insanın, işçi veya çiftçi, köylü veya şehirli, bilgili veya bilgisiz huzursuzluk başlıca vasfıdır. Memnun olmamak kötümserlik değil, daha büyük emelleri olmaktır. Bu ise insanlığa şerefini veren doymak bilmez ihtiraslarından ve aşkından gelir.» (Ülken, Hilmi Ziya Ord. Prof., Tarihî Maddeciliğe Reddiye, sh: 235. (2. baskı) İstanbul 1963.)

(123) Mihanik: Mekanik, Cisimlerin hareket ve denge durumlarını inceler. Mihanikî düşünceye göre, hayat bir organlar bütününün, bir makinenin çarkları gibi çalışmasından doğar.

(124) Subjektif, Öznel, demektir.

(125) «37» ve «56» numaralı açıklamaya bakınız.

(126) Evrimcilik: Genel olarak varlıkların, özel olarak da canlıların evrim (tekâmül) yoluyla geliştiklerini savunan görüş. Eski Yunan'dan zamanımıza kadar gelmiştir. Son asırlarda Lamarck (1744 - 1829) ve Darwin (1809 - 1882) tarafından geliştirilmiştir. Bunlara göre insan, hayvanların evrim zincirinin son halkasıdır. Antropoloji ise bu görüşlerinin yanlışlığını ortaya koymuştur. Zirâ maymunla insan arasında büyük bir fark bulunduğu gibi ayrı türlerden oldukları ispat edilmiştir.

(127) Mutlak sıfır: Mutlak sıcaklık ölçeğinde --273,15 santigrat dereceye tekabül eden sıfır noktası.

(128) Filibeli Ahmet Hilmi Bey, kitabında zikrettiği şahısların isimlerini okundukları şekilde aldığından lâtince yazılışlarını bulmak güçlüğü ortaya çıkıyor. «Etar» ismi de böyle bir durumdan ortaya çıkıyor. Hasılı bu zatın da hayatını bulamadık.

(129) POİNCARE, Henri: (1854 - 1912). Fransız matematikçisi. Gelmiş geçmiş bütün çağların en büyük bilim dehalarından biri sayılan Poincaré, özellikle matematik analizle, analitik mekanikle, gök mekaniğiyle, matematik fiziğiyle ve bilim felsefesiyle uğraşmıştır. «Bilim ve Hipotez» (1902), «Bilimin Değeri» (1906) ve «Bilim ve Metod» (1908) adlı meşhur eserleri vardır. Filibeli ilk eserini okumuş ve bunun tesirinde kaldığı kitabın içindeki ifadeden anlaşılmaktadır. Poincaré'nin bir çok eseri dilimize terceme edilmiştir.

(130) - (132) MAYER, Julius Robert Von: (1814 - 1878) Alman hekim ve fizikçisi. Yüksek sıcaklıkların etkisi altında insan vücudunun metabolizmasındaki

değişiklikleri incelerken ısı ve mekanik işin birbirine dönüşebileceğini farketti. Ve ısı miktarı biriminin mekanik eş değerini verdi. Gazların iki özgül ısısı arasındaki farkı değerlendirerek bu mekanik eşdeğere nasıl varılacağını gösterdi: (Mayer Bağıntısı). Biyolojik ve elektrik olaylara eğilerek enerjinin korunumunu (kudretin muhafazası) ilkesini açıkladı.

(131) Termodinamik: Mekanik ve ısıl olaylar arasındaki bağıntıları inceleyen fizik dalı. Termodinamik, çeşitli deneysel bilimleri arasında en genel bağıntıyı bulur çıkarır. Bir çok fiziksel veya kimyasal olayın tahminini veya açıklamasını sağlar. Biyolojide olduğu gibi astronomide de ilgi çekici ve çeşitli uygulamaları vardır.

Enerji'nin korunumu kanununa göre, kazanılan kinetik enerji, harcanan potansiyel enerji'ye eşittir. Bu kanuna göre, hiç aralıksız hareket imkânsızdır.

(133) Katot ışınları: 1869 yılında Hittrof tarafından bulunan katot ışınları, bir katottan çıkan ve elektrik alanı ile hızlandırılan bir elektron demetinden başka bir şey değildir. Ancak havası iyice boşaltılmış tüpler içinde yayılabilir. Aksi halde kalan gaz molekülleriyle sık sık çarpışacağından durur veya yolundan sapar.

(134) Radyum ışınları: Atom numarası 88 olan kimyasal elementin yaydığı ışınlardır.

(135) FARADAY, Michael: (1791 - 1867). İngiliz kiyacısı ve fizikçisi. Bir elektrik akımının bir mıknatıs üzerindeki etkisini ortaya koydu. Böylece Ampèr'in işlemiş olduğu nazariyeleri tamamlandı. Bu sayede dâimî mıknatısların etkisi altındaki bir devreyi döndürmeyi başardı. Böylece de elektrik motorunun te-

mel kuralını bulmuş oldu. 1831'de şüphesiz en büyük buluşu olan ve mekanik enerjiyi elektrik enerjisine çeviren elektromagnetik indüklemeyi bularak dinamoların yapımına yol açtı. 1833'de elektroliz teorisini ortaya koydu. Olayın adını ve elektrolit, iyon terimlerini buldu. 1843'de bir elektroskopa bağlı bir silindir yardımı ile elektriğin korunumu (sakınımı) ilkesini doğruladı. Tesirle elektriklenmenin kuramını verdi. Çukur bir iletkenin (Faraday kafesi) elektrik etkilere bir ekran meydana getirdiğini gösterdi.

(136) Self-indüksiyon (Özindükleme): Bir elektrik akımının üzerinden geçtiği devredeki magnetik akı değişmesi yüzünden, bir indükleme gerilimi doğurması.

(137) Cisimlerin denge ve hareket durumlarına ait durgunluk, üzerinden akım geçen bir cismin ya da elektrikle yüklü bir cismin çevresinde beliren alanla ilgili durgunluk.

(138) ABRAHAM, Henri: (1868 - 1943). Fransız fizikçisi. Elektrik birimlerinin oranını ölçmek için yaptığı ilk çalışmalar Maxwell'in elektromagnetik nazariyesine sağlam bir temel olmuştur. Fransa'da yapılan ilk elekronik tüpü tasarladı. İkinci Dünya Harbi'nde temerküz kampında öldü.

(139) KAUFMANN, Walter: (1871 - 1947). Alman fizikçisi, Katodik ışınların magnetik sapması sayesinde, elektronun kütlesi ile yükünün e/m bölümünü ölçtü. Hızlı beta ışınları üstünde deneyler yaparak elektron kütlesinin hızla orantılı olarak arttığını buldu ve izafiyet formülünü doğruladı.

(140) «100» ve «101» numaralı açıklamaya bakınız.

(141) LORENTZ, Hendrik Antoon: (1853 - 1928). Hollandalı fizikçi. Maddenin elektron teorisini ilk defa ortaya atan âlimdir. Yerle birlikte dönen bir gözlemci tarafından optik veya elektromagnetik olaylar yardımı ile esîr'e göre herhangi bir yer değiştirme olayının farkedilemiyeceğini ispatladı. Einstein'a bütün bağıllık teorisini kurmak imkânı veren «Lorentz denklemleri»-dir. 1902'de Nobel Fizik ödülünü Zeeman ile paylaştı.

(142) LANGEVİN, Paul: (1872 - 1946). Fransız fizik âlimi. Gaz iyonları, manyetizma, izafiyet teorisi üzerindeki çalışmaları ile tanındı. Ses ötesi titreşimler üzerindeki buluşları, I. Dünya Savaşı'nda denizaltıların yerini uzaktan belirlemede yararlı oldu. Felsefe problemleri ve sosyal davalarla uğraştı.

(143 - 144) FİTZGERALD, George Francis: (1851 - 1901). İrlandalı fizikçi. Dublin Üniversitesinde iken elektromagnetik dalgaları inceledi.

Hareket halindeki cisimlerin kısalması (takabbuz) teorisini ortaya attı. Bu açıklama daha sonra bağıntılılık nazariyesiyle yorumlandı. 1897'de elektronun kütlesini ilk defa ölçenlerdendir.

(145) HOFFMANN, August Wilhelm: (1818 - 1892). Alman kimyacısı. Berlin, Londra ve Bonn Üniversitesinde profesörlük yapmıştır. Kimya alanında pek çok inceleme ve deneylerde bulunmuştur.

(146) Bu kanun enerjinin sakımı kanunudur.

(147) Mihanikî, yani Mekanikî nazariyenin kaidelerinden olan, her türlü hareketin dışında cisimlerin dengesini ve kuvvetlerin cisimler üstündeki etkilerini inceleyen statik.

(148) «Sınırlı-durum», hayatın bakî ve ebedi olmayıp ölümle sınırlı bir sona ereceğini kastediyor.

(149) LEROY, Edouard: Fransız filozofu. XIX. asır modernisme hareketini felsefî bir görüşle tetkik ettiği gibi Hıristiyanlığı felsefe ile uzlaştırmaya çalışmıştır.

(150) BOUTROUX, Emile: (1845 - 1921). Fransız filozofu. Boutroux'a göre, tabiatta zorunluluk yalnız görünüştedir. Mekanizm teorisi ve kanunları bizi yanlış olarak bir çeşit evrensel kadere inanmaya götürür.

Eserlerinden «Tabiat Kanunlarının Fenomenizmi» 1947'de Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken tarafından Türkçeya terceme edilmiştir. Ayrıca «İlim ve Din» adlı eseri de H. Cahit Yalçın tarafından 1927'de Türkçeye terceme edilmiştir.

(151) CARNOT, Sadi: (1796 - 1832). Fransız fizikçisi. Termodinamiğin kurucusu sayılır. Isı ile iş arasındaki esdeğerlilik kanununu belirtmiş ve kalorinin mekanik eşdeğerini oldukça doğru olarak vermiştir. Genç yaşta koleradan öldü.

(152) «Nosbiyet»: Filibeli böyle bir isim yazmışsa da bunun doğru olmadığına inanıyoruz. Zirâ fizik ve kimyada böyle bir âlim yoktur. Baskıda her halde bir yanlışlık olmuştur.

(153) NEWTON. İsaac: (1642 - 1727). İngiz fizikçisi. Yer çekimi kanununu ilk bulan âlimdir. Ona göre, serbestçe düşen cisimlerde hareket ettirici kuvvet o cisimlerin ağırlığıdır.

Newton büyük bir âlim olduğu gibi dindâr bir insandı. «Principia» adlı eserinin sonunda şöyle der: «Bu güneş, gezegenler, ve kuyruklu yıldızların ahenktâr ve güzel manzumesi ancak kâdîr ve alîm bir Vü-

cûd'un emir ve hükmünden çıkması gerekir. Allah, dâim, bakî, ve her yerde hazır ve nazırdır.»

Newton'u keşifleri yanında dindârlığı da yüceltiyor.

(154) LAVOİSİER, Antoine Laurent: (1743 - 1794). Fransız kimyacısı. Modern kimyanın kurucularındandır. Kimyada kullanılan terimleri, isimleri tespit etmiştir. Ayrıca havanın bileşimini bulmuştur. Lavoisier kanununa göre, kimyasal olay sırasında hiç bir madde yok olmaz ve yoktan madde varolmaz. Dolayısıyle evrendeki maddenin toplam ağırlığı değişmez. Değişen yalnız maddenin şeklidir. Einstein'in enerji - madde dönüşümünü ortaya atan kuramından sora Lavoisier'nin «maddenin sakınımı» kanunu evrenselliğini kaybetmiş yalnız kimyasal olaylara bağlanmıştır.

(155) Filibeli Ahmet Hilmi Efendi, burada Celâl Nuri Bey'e ve o devirde «İctihat» dergisi ile reformist bir program takip eden Dr. Abdullah Cevdet ve yazı kadrosuna çatmaktadır.

(156) GAZZALİ, Ebu Hamid bin Muhammed bin Muhammed, el- : (1058 - 1111). Babasının iplikçi olması yüzünden kendisine «el-Gazzalî» adı verildi. İlk tahsilini memleketinde yaptı. Çağın ünlü âlimlerinden Ahmet b. Muhammed el-Rezakanî'den fıkıh okudu. Sonra Cürcan'a giderek İmam Ebu Nasr el-İsmailî'den, daha sonra Nişabur'da İmam el-Haremeyn Ebu'l-Maâlî el-Cüveynî'den Nizamiye Medresesinde okudu. Kısa bir süre içinde zamanın en ünlü âlimlerinden el-Haremeyn'in dikkatini çekerek gözde talebesi oldu. Hocası el-Haremeyn'in ölümünden sonra Nizamü'l-Mülk'ün özel toplantılarına katıldı. Bağdat Nizamiye Medresesine mü-

derris olarak gönderildi: 1091. Burada dört sene ders verdi. Sonra tefekkür hayatına dalarak tasavvuf yoluna girdi: 1095. Bir süre her şeyden el çekerek kendi başına derviş hayatı sürdü. Şam'a gitti. Emeviye Camiinde iki yıl kimse ile görüşmeden gündüzleri kapısını kapadığı minarede kendi içine kapanmış olarak yaşadı. Burada «gayp âlemini» seyre daldı. Sonra Mekke'ye gitti. Bağdat'a döndü ve eski derslerine başladı. Nizamü'l-Mülk'ün ölümünden sonra yerine geçen Fahrü'l-Mülk, Gazzalî'yi yeniden Nizamiye Medresesine müderris tayin etti: 1105. Az sonra Tûs'a döndü. Evinin yanında yaptırdığı bir medresede derslerine başladı. Bir aralık Sultan Sencer ile görüştü. Ondan büyük sevgi ve saygı gördü. Fakat hiç bir müessesede vazife almadı.

O devirde tesir sahası bulan Yunan Felsefesi'nin sakat taraflarını araştırıp buldu. Ve İslâm inancını felsefenin sakat görüşlerinden kurtardı. Felsefecilere ve dolayısıyle bazı İslâm Felsefecilerine karşı şöyle der: «Felsefeciler en çok ilâhî ilimlerde yanılmışlardır. Mantık'ta bürhanlar için kabul ettikleri şartlara lâyıkıyle riayet edemediler. Bu yüzden aralarında çok ihtilâflar çıktı. İbni Sinâ ve Farabî'nin naklettiklerine göre, Aristo İlâhiyatta mezhebini İslâm mezheplerine yaklaştırmıştır. Fakat felsefeciler İlâhiyat bahsinde yirmi yerde hataya düşmüşlerdir. Bunların üç'ünde onları kâfir yapmak vacipolur. Onyedi'sinde ise bid'atçı sayılırlar. Bu yirmi meseledeki yanlış düşüncelerini yıkmak için «Tehafüt» kitabını kaleme aldım. Küfre düştükleri birinci mesele şudur: Derler ki: «İnsan öldükten sonra tekrar dirilerek cesetleri ile hazır edilmez. Mükâfat ve mücazat gören sadece ruhlardır. Azaplar ruhanîdir.

Cismanî değildir. «Gerçekte ruhların azap göreceğini kabul etmelerinde isabet etmişlerdir. Çünkü ruhlar azap göreceklerdir. Fakat cesetlerin tekrar dirileceğini inkâr babındaki sözlerinde hataya düşmüşlerdir. Onlar bu sözleri ile şeriat indinde küfre gitmişlerdir.

İkinci mesele: Derler ki: «Cenab-ı Hak, külliyatı bilir, cüz'iyyatı bilmez.» Bu da açık bir küfürdür. Hakikat şu ayette beyan olunmuştur: «Yerde ve göklerde zerre miktar, ufak bir şey Allahın ilminden hariç kalamaz.»

Üçüncü mesele: Yine derler ki: «Bu âlem ezelî ve ebedîdir.» Müslümanlardan hiç biri bu meseleleri bu şekilde kabul etmemiştir. Bu meselelerin dışında kalan meseleler de, meselâ Allah'ın sıfatlarını inkâr etmekte, «Allah zatı ile bilicidir, ayrıca bir ilim sıfatı yoktur.» gibi sözlerinde mezhep itibariyle Mu'tazile'ye yaklaşırlar.»

(el-Munkızu mine'd-Dalâl, sh: 39 - 40, İstanbul, 1963)

Başlıca eserleri şunlardır: İhyâ-yi Ulûmu'd-Din, Makasidu'l-Felâsife, Tehafütü'l-Felâsife, Kimya-yi Saadet, Risaletü'l-Ledünniye, Mizanü'l-Amel, Risaletü'l-Erbain, Mişkatü'l-Envar, v.b.

(157) İBNİ RÜŞT: (Ebu Velid Mehmet): (1126 - 1198). İslâm filozofu. Fizik, tıp, astronomi, felsefe ve mantık üzerinde çalışmıştır. Aristo'ya dayanır felsefede. Yunan Felsefesi hakkındaki bilgilerini geniş ölçüde Farabî ve İbni Sinâ'dan almıştır. Ruhun ölmezliği inanışını kabul etmez. Ona göre ölmez olan yalnız insanlıktır. Felsefesi İslâm âleminde olduğu gibi Hıristiyan âleminde de tenkidlere uğramıştır. Buna rağmen eserleri Batı dillerine terceme edilmiş ve Roger Bacon tesirinde kalarak Batı'ya tanıtmıştır.

(158) İBNİ SİNA, (Ebu Ali Hüseyin): (980 - 1037). Avrupalılarca «Avicenne» adı ile bilinen Türk filozofu ve hekîmi. Matematik, fizik ve tıp tahsili yapmıştır. Ünü bütün Batı Ortaçağına yayılmıştır. Hekîmlikte yazdığı «Kanun» adlı tıp kitabı 17. asıra kadar Avrupa'da okutulmuştur. «Kitabu'ş-Şifâ» adlı eseri ile Ortaçağ felsefesine büyük tesirler yapmıştır.

(159) RENAN, Ernest: (1823 - 1892). Fransız yazar ve filozofu. Çeşitli dinî okullarda okudu. Alman düşüncesinin tesirinde kalarak katolik inancından koptuğu gibi papazlıktan da ayrıldı. Felsefe ve filoloji ile uğraştı. 1852'de «İbni Rüşt ve İbni Rüştçülük» adlı bir doktora hazırladı. İncelemelerde bulunmak için Yunanistan, Anadolu ve Mısır'a gitmiştir. Hıristiyanlığa ve Yahudiliğe dair eserler yazmıştır.

«İslâmiyet ve İlim» adlı eserinde İslâm'a hücum etmiş ve bunun üzerine Namık Kemal tarafından «Renan Müdâfaanâmesi» adlı eserle cevap vermiştir. Renan bu kitabında İslâmı gelişmeyi ve ilermeyi engelleyen bir din olarak tavsif etmektedir.

Aradan geçen yarım asır sonra, Renan'ın çalışmalarının temelini teşkil eden «Hıristiyanlığın Kaynaklarının Tarihi» adlı eserin ilk cildi olan «İsa'nın Hayatı» adlı eser Maarif Vekâletince (Ankara 1945) Türkçe'ye terceme ettirilmiş ve basılmıştır.

Bu eser İslâm inancına uymayan ve Hıristiyanlık propagandası yapan fikirlerle doludur:

«Aradan on sekiz asır gibi bir zaman geçtikten sonra, sâf Hıristiyanlığın, her müesseseye nasip olmayan bir alın yazısı ile hâlâ bütün dünyayı kavrayan ebedî bir din olarak görülmesinin sırrı böylece anlaşılır. Çün-

kü İsa'nın dini bir çok bakımlardan son ve katî dindir.» (Sh: 261). «Bütün yüzyıllar, insanoğulları arasında İsa'dan büyük birinin doğmamış olduğunu ilân edeedecektir.» (sh: 271).

Ahmet Hilmi Bey, Celâl Nuri'yi Renan'ın tesirinde kalmasından dolayı tenkîd etmesi, haklılık kazanmış oluyor.

(160) VAUX, Carra de: Fransız müsteşriklerindendir. İslâm Dini'ni yanlış yorumlamış şarkıyatçılardandır. Renan gibi.

(161) LE BON, Gustave: (1841 - 1931). Fransız sosyoloğudur. Bizde daha çok Dr. Abdullah Cevdet'in eserlerini terceme ile bilinmiştir. Kitleler Psikolojisi (1897), Maddenin Evrimi (1911), Kuvvetlerin Evrimi, Amelî Ruhiyat gibi eserleri vardır.

Amelî Ruhiyat'ta «sosyalizm» hakkında şöyle der: «Eğer haset, gıpta ve kin cihandan çıkarılmış olsaydı aynı günde sosyalizm ortadan kaybolurdu.» (Türkçe tercemesi, sh: 107, 1931).

(162) FLAMMARİON, Camille: (1842 - 1925). Fransız astronomi âlimi. Paris gözlemevinde çalıştı. Fransa Astronomi Derneğini kurdu. Çalışmalarından dolayı *Fransız Akademisi kendisine ödül verdi: (1880)*. Astronomiye büyük hizmetleri olmuştur.

(163) «126.» açıklamaya bakınız.

(164) (Tarih-i Istikbal, sh: 62.

(165) Tarih-i İstikbal, sh: 63.

(166) Tarih-i İstikbal, sh: 65.

(167) Celâl Nuri Bey geleceğin Müslüman oluşunu şu şekilde anlatmaktadır: «Gelecekte din ancak vicdana ait olacaktır. Din, istikbalde, vicdan sahasına sokulacaktır. İlim, tecrübe, kanun, hükûmet, terakkîleri

ile dinin müdahele ve işgâl ettiği bir çok şeyleri geri alacak, fakat, iman ve itikat her zaman vicdan âlemine hükûmran olacaktır.» (Tarih-i İstikbal, sh: 65 - 66)

«İstikbalde İslâmiyet denir denmez akıllara (reform) ve (protestanlık) geliyor. Bir çokları İslâmiyet içinde Lüter. Kalven gibilerin yaptıkları reformun yapılması lüzumuna inandığımız kanatinde bulunuyorlar.» (sh: 69.)

(168) Tarih-i İstikbal, sh: 69.

(169) Tarih-i İstikbal, sh: 72.

(170) İctihad: Ehl-i Sünnet müctehitlerinin kitap ve sünnet'e dayanarak hüküm çıkarma ve fetva vermeleridir. (23 numaralı açıklamaya bakınız.)

(171) İcma'-ı Ümmet: İslâm ümmetinden olan müctehitlerin bir asırda, şer'î bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir. İcma', ibadetlerde ve hukukî meselelerde cereyan eder. İtikadî meselelerde carî olmaz. İcma', ancak fasîk, mübtedi olmayan ve ictihad kudreti bulunan zatlar tarafından yapılır. Yani icma'da şart, o asırda bulunan İslâm müctehitlerinin o meselede ittifak etmeleridir. (Fazla bilgi için: Bilmen, Ö. Nasuhî: Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu, c. 1, sh: 163 vd. İstanbul: 1967).

(172) Critérium. Hakikatın katî durumu.

(173) Aristo: (M.Ö. 384 - 322) Yunan filozofu.

(174) Mu'tezile: Hocası Hasan Basrî ile dinî ve felsefî meselelerde ihtilâfa düşüp, ondan ayrıldıktan sonra kendi görüşlerini açıklamak suretiyle ortaya çıkan Vasil b. Atâ'nın kurduğu Ehl-i Sünnet dışı mezhebin adıdır. Bu adı almasının sebebi de hocasının «Vasil bizden ayrıldı» cümlesindeki «ayrıldı» kelimesinden

ilham alınarak Mu'tezile, yani cemiyetin inançları dışına çıkararak ayrı yaşayan kimse, adını almıştır.

Mu'tezile, Allah'ın sıfatları konusunda sünnet ehlinden ayrılıp, kaderi inkâr eder. Onlara göre, insan yaptığı işlerden dolayı Allah'a karşı sorumlu olmaz.

(175) İmam-ı HANBEL: (Ahmet ibni Hanbel: 780 - 855). Büyük İslâm fikihlerinden, Hanbelî Mezhebi'nin imamıdır. «Müsned» adlı hadis kitabının musannifidir. Mu'tezileye karşı gelmiş, el-Me'mun ve el-Mu'tasım devirlerinde «Kur'an mahlûk olmadığını» söyleyenlerle beraber olduğu zulme uğramıştır.

(176) EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail: (873-936) Eş'arî mezhebinin kurucusu, ünlü kelâm âlimidir. Ehl-i sünneti savundu. Mu'tezilenin sakat görüşlerini yine kendi delilleri ile çürüttü. Ehl-i sünnetin itikatta imamlarından (diğeri Maturidi'dir) olan Eş'arî kelâm ilminin sünnet ehline uygun ilk kurucularındandır.

(177) Tarih-i İstikbal, sh: 73.

(178) Panteizm: Allah'ı dünya ile bir kabul eden felsefî düşünce. İlk önce Hint'te görülmüş, Yunan'da gelişme göstermiştir. Stoacılar ve Yeni-Eflâtuncular, Tanrı dünyanın ruhudur, derler. Fichte, Hegel, panteizm'i çeşitli şekilde izah etmişlerdir. Bu görüşün en büyük savunucusu Spinoza'dır. (46 ve 48 numaralı açıklamalara bakınız.)

(179) Elea Felsefesi: Eski Yunan felsefesidir. Elea Okulu tarafından ileri sürülmüştür. Bu okulun kurucusu Ksenophanes olduğu kabul edilir. En büyük temsilcisi Permenidestir. Bu düşünce fizik dünya ile ebedî dünyayı ayırmıştır. Zenon bu felsefenin diyalektikçisidir.

(180) EFLÂTUN: (Platon: M.Ö. 428-348/347). Yunan filozofu.

(181) ZENBİLLİ: (Alâeddin, Ali Cemalî, vefatı: 1526). Meşhur Osmanlı Şeyhü'l-İslâmlarındandır. Bir çok medreselerde müderrislik yaptıktan sonra 1502'de Şeyhü'l-İslâm oldu. Yavuz Sultan Selim gibi otoriter bir padişahı tesir alanına aldı ve devlet işlerinde kararlarında müessir oldu. Müşkülleri olanların müşküllerini halletmek için evinin penceresinden bir zenbil sarkıtır ve oraya atılan soruları alıp çözümler ve cevaplarını oraya bırakırdı. Soru sahipleri de buradan cevapları alırlardı. Bu bakımdan «Zenbilli» şöhretini almıştır. Yirmi beş yıldan fazla bir zaman bu makamda kaldı. Zeyrek'te yaptırdığı okulun yanındaki mezarlıkta medfundur.

(182) EBUSSUUD EFENDİ: (Ebu's-Suûd bin Şeyh Muhyiddin Mustafa el-İmadî: 1490-1573). Osmanlı Şeyhü'l-İslâmlarındandır. Müderrislik, kadılık ve kazaskerlikte bulunduktan sonra 1545'de Şeyhü'l-İslâm olmuştur. Ölümüne kadar bu vazifede kalmıştır. İslâmdan ayrılmadan şeriatın hükümlerinin devlet işlerinde tatbikine çalıştı. Gelenek ve görenekleri dinle birleştirdi. Osmanlı ilim hayatının 17. asırdaki en büyük simalarındandır. Devlet işlerinde en çok gayret gösterdiği kanunnâmelerdir. (Tercüman 1001 Temel Eser, 28. numaralı «Budin Kanunnâmesi»ne bakınız.). Eserleri içinde en önemlisi tefsiridir. Adı da «İrşadü'l-Akl-i Selîm»dir Arapçayı şiirlerinde, Türkçe'yi halka verdiği cevaplarda kullanır, âlim bir zattı.

(183) Tarih-i İstikbal, sh: 74-75.

(184) «Allah ve İlim» demektir. (Yazarın adını lâtince yazmadığından bu fizyoloji âlimini yanlış yazabiliriz. Ely de Sion da olabilir.)

(185) Her iki şehir de İspanya'da olup Müslümanların Endülüs'e hâkim olduğu (1091 - 1492) zamanlardaki adlarıdır.

(186) el-Me'mûn: (786 - 833). Harun Reşidin oğlu, yedinci Abbasî halifesi.

(187) Tarih-i İstikbal; sh: 75-76.

(188) Tarih-i İstikbal; sh: 77.

(189) Ahmet Hilmi Efendi «Vahdet-i Vücûtçu» olduğu için bunu söylüyor. Zirâ «Kelâmcılar» bu meselede kitap ve sünnet dışına taşmazlar.

(190) Darwin «Doğal Ayıklama Yoluyla Türlerin Meydana Gelişi» adlı eserinde bu fikri savunur. Ona göre, aynı kökten gelen türler çeşitli tesirlere bağlanabilecek değişmeler gösterir. Bedenî ve üreme hücrelerini değişikliğe uğratır.

(191) Tek hücrelilerle çok hücreliler arasında geçiş olduğu görüşü. (9 numaralı açıklamaya bakınız.)

(192) Saint Augustin: (354 - 430). Ortaçağ kilise babalarının en büyük ilâhiyatçılarındandır. Hıristiyanlığa dış etkenlere karşı yeni bir yön vermiştir.

(193) Saint Anselme: (1033 - 1109). Kilise rahibi. Eflâtuncu görüşleri savunmuş, skolastik felsefe tarihinde büyük yeri olan bir zattır.

(194) «58» numaralı açıklamaya bakınız.

(195) Cebriyeciler: (Fatalistler), Bu inanca göre, insan istediğini yapmakta serbest değildir. Kaderi Allah tarafından değişmez bir şekilde önceden tespit edilmiştir. Yani kulun ihtiyarı olmadan Allah iyi veya kötüyü yaratır. Bunun temsilcisi Cehm bin Safvan'dır. Bu inanca sahip olanlara bu isim verilir.

(196) Kaderiyeciler: Mu'tezile'nin bir kolu olan bu inanca göre, kul kendi fiilinin yaratıcısıdır. İnsan

fiilinde, önceden takdir edici bir güç yoktur. Kaderi inkâr ederler ve kulun yaptığı her hareket de serbesttir ve böylece kendi işlerinden sorumludur.

Kader konusunda Eş'ariye ve Maturidîye Mezhepleri orta yolu seçerler, yani ne Cebriye ve ne de Kaderiye'yi kabul ederler.

(197) Sıfatiyeciler: Müşebbihe mezhebinin iki kolundan biri olup Allah'ın sıfatlarını insanların sıfatlarına benzetirler.

(198) Tarih-i İstikbal, sh: 79.

(199) Hz. Nuh'un oğlu Sam'dan türediklerine inanılan ve aralarında dil yakınlığı bulunan kavimler topluluğu.

(200) Tarih-i İstikbal, sh: 80.

(201) İranlılar dil bakımından (Hint-Avrupa) ailesine, buna rağmen Müslümanlar, yani Araplar (Hamî-Samî) dil ailesine dahildirler. Burada kastedilen manâ Iranlılar Müslüman olmuşlar, fakat millî birlikleri ile dillerini kaybetmemişlerdir.

(202) Bermekîler: Belh'deki Nevbahar Buddha'cı tapınağının rahipleri soyundan ve Abbasî İmparatorluğunun ünlü vezirlerini yetiştiren İranlı aileden gelenler. Harun Reşid'in halifeliği zamanında vezirlik yapan Bermekîler, yine onun zamanında 803 tarihinde ortadan kaldırılmışlardır.

(203) Tarih-i İstikbal, sh: 80-81. (Buradaki «İlim Çin'de bile olsa tahsil ediniz.» sözü hadîs-i şerîf olarak biliniyorsa da kuvvetli kanaate göre Hz. Ali (R.A.)'nin bir sözüdür.)

(204) Mecûsîlik: Ateş, top ve suyu kutsal kabul eden ve Zerdüşt tarafından kurulduğu tahmin edilen eski İran dini. Bu üç unsuru kutsal kabul ettiklerinden

ölülerini yüksek bir kuleye koyar, akbabalara yedirirlerdi. İyilik (Hürmüz) ve kötülük (Ehrimen) adında tanrıları vardır. İslâm'ın zuhuru ve İran'ın fethinden sonra izleri silinmeye başlamıştır.

(205) Tarih-i İstikbal, sh: 81.

(206) Mütekellimîn: İlm-i Kelâmı âlimleri, kelâmcılar.

(207) Celâl Nuri bu bölümde Batı Felsefesi ile İslâmda ortaya çıkan Ehl-i Sünnet dışındaki bozuk mezhepleri telif ederek kendince neticelere varıyor. Haliyle burada da yenici ve ilerici bir tavır takınıyor. Bu bakımdan Filibeli tercеme suretiyle Celâl Nuri'nin kitabına aktardığı bu fikirleri tenkide bile lüzum görmüyor.

(208) Filibeli burada kapalı bir ifade kullanıyor. Zirâ daha önce müctehitler tarafından yapılıp da şimdi gereksiz olan ictihatların ne olduğunu söylemiyor. Ve böylece meseleye bir kapalılık getiriyor.

(209) Tarih-i İstikbal, sh: 106.

(210) Tarih-i İstikbal, sh: 107.

(211) Tarih-i İstikbal, sh: 107.

(212) Antropomorfizm: İnsan duygularını, tutkularını, düşüncelerini ve davranışlarını Tanrı'ya mal etme eğilimi, düşüncesi.

(213) Tarih-i İstikbal, sh: 108 - 109.

(214) Mücessime: Batı'da Antropomorfizm adını alan bu mezhep, Allah'ın insan biçiminde olduğunu savunur, yani cismî bir varlık sayar. Bâtıl bir görüştür.

(215) Müşebbihe: Allah'ı, yaratıklarına benzetenlerin sapık görüşü. Bu da Mücessime gibi bâtıl ve küfür yoludur.

(216) Sıfat-ı Selbiyye: Allah'ın altı sıfatına verilen ad: 1— Vücut, 2— Kıdem, 3— Bekâ, 4— Vahdaniyet, 5— Muhalefetün li'l-havadis 6— Kıyam bi-nefsihi.

(217) Tarih-i İstikbal, sh: 109 - 110.

(218) MAİMONİDES, Musa bin Meymun, İbni Meymun: (1135 - 1204) Yahudi asıllı Arap filozofu. Kurtubada doğdu, Kahire'de öldü. Akılcı bir folozoftur. Vahy'i akılla bağdaştırmaya çalışır. Spinoza'yı bile etkileyen İbni Meymun, devrinde hâkim olan Calinos'un nazariyesini tenkîd etmiştir.

Görünüşüne göre; insan, Allah'ın ancak olumşuz niteliklerini (sıfat-ı selbiyyeyi) bilebilir. Âlem bir bütündür. Onda herhangi bir boşluk yoktur, der.

(219) Tarih i İstikbal, sh: 111

(220) Bu Filibeli'nin inandığı tasavvuf yoluna göredir. Aslında Allah âlemi yoktan var etmiştir. Bu görüş Kur'an ve hadîs'e dayanılarak Kelâmcılar tarafından ispat edilmiştir.

(221) Nesefî: Bu ad altında iki Nesefî vardır:

NESEFÎ, Ebu'l-Bereket Abdullah: Meşhur Hanefî âlimlerindendir. «Medariku't-Tenzîl ve Hakayiku't-Te'vîl» adlı tefsiri yanında pek çok fıkıh kitapları yazmıştır. «Umdetü Akideti Ehli's-Sünneti ve'l-Cemaati» adlı eseri akaide dair olup Londra'da basılmıştır. Ayrıca bir çok da şerhi vardır. 710 h. tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir: (13. asır).

NESEFÎ, Ebu Hafs Necmüddin Ömer: Çok meşhur bir Hanefî fakihidir. Tefsîr, hadîs, kelâm, fıkıh, usul-i fıkıh, belâgat ve tarih ilimlerinde derin vukufu vardı. Bilgisinin çokluğu ve ilminin her tarafa yayılmasından kendisine «Müftiyu's-Sakaleyn» adı verilmiştir. Hadis

ve fıkıha dair eserleri vardır. Başlıcaları: et-Teysir fi't-Tefsir, el-Manzume, Kitabu'l-Mevakit v.b.

Ebu'l-Berekat en-Nesefî bu zatın eserlerini şerh etmiştir.

461 h. de Nesef'te doğmuş, 537 h. tarihinde Semerkant'ta vefat etmiştir.

Bu kitapta kastedilen Nesefî, Ebu'l-Berekât en-Nesefî olsa gerektir.

Her iki âlim de Türktür.

(222) Tarih-i İstikbal, sh: 115.

(223 - 224) Tarih-i İstikbal, sh: 117.

(225) Celâl Nuri Bey, İslâm Akaidinin yeniden değiştirilmesi için şöyle diyor: «Gelelim akaidin değiştirilmesinin vacip olduğu mühim mevzu'a: Şu anda yürürlükte olan akait kitap ve risaleleri geçmiş şüpheleri ortadan kaldırmak için yazılmıştır. Bu akaide ıtlak olunan şeyler Mu'tezile ve dalâlet fırkalarına karşı Ehl-i Sünnet denilen «Fırka-i Nâciye»nin cevaplarından ibarettir. Belki o zamanda, İslâmî hakikatleri birtakım safsatalara karşı müdafaa için bu gibi cevaplara ihtiyaç vardı. Meselâ, Zât-ı Bârî'nin birliği pek uzun bir müdafaa vesilesi olmuştu. Kelime-i şehadette bile bu zihniyet görülüyor. Halbuki bugün bunlara aslâ ihtiyaç yoktur... Akaidi yenilemeliyiz.» (Tarih-i İstikbal, sh: 119.)

Filibeli de bu meselede Celâl Nuri Bey'le ittifak etmiş olacak ki, dipnotta zikrettiği gibi bu meseleye dair (*Hakayık-ı İslâmiyeye müstenit ve zihniyet-i fenniye ihtiyacını işba'a hâdim* YANİ AKAİD «Üss-i İslâm») adlı bir eser yazmıştır. Bu eser 82 sayfa olup 1332'de Hikmet Matbaa-yı İslâmiye'de basılmıştır.

(226) (227) DUBOİS, Eugene: (1858-1940). Hollandalı bilgin. 1889-1895 seneleri arasında Java ve Sumatra'da paleontolojik araştırmalar yaptı. Trinil'deki dördüncü zaman topraklarında yaptığı kazılarda (1891) insanla şebek arası bir hayvanın kafatasının üst kısmını, iki azı dişini ve bir oyluk kemiğini buldu. Bu tarih öncesi yaratığa «Pitecantropus» adını verdi. «Ayakta duran maymun adam» demektir.

(228) DU BOİS - REYHOND, Emil: (1818-1896). Alman fizyoloji bilgini. Deneysel fizyolojinin kurucularındandır. Ayrıca matematik alanda araştırmalar yapmıştır.

Celâl Nuri Bey bu iki zatı metinde görüldüğü gibi karıştırmıştır. Eserin tetkiki bir tarafa, Batı'yı ve Batı Düşüncesi'ni bilmek bakımından Filibeli Ahmet Hilmi Celâl Nuri Bey'den çok daha ileri olduğu görülüyor.

(229) Orhan Midhat Bey: (Hayatı hakkında gerekli bilgiyi bulamadık). Eseri hakkında bakınız: Belediye Kütüphanesi, K/667. Baskı tarîhi, 1332. 157 sayfa.

(230) Ayet mealidir. Bakınız: el-Maide: 16, el-Hadîd: 9, et-Talâk: 11.

(231) Abdullah Cevdet Bey: (1869 - 1932). Doktor ve fikir adamı. 1 Eylül 1904'de «İctihad» adında bir dergi kurdu. Ölümüne kadar yayımladı. Başlangıçta İslâm'a bağlı olan bu zat, sonradan dinsizliği âdetâ bir meslek kabul ederek mecmuası ile İslâm'a hücumlarda bulunmuştur. Te'lif eserleri yanında bir çok tercemeleri vardır.

Avrupa kültürünün Türkiye'deki ateşli taraftarlarındandır. Hattâ Cumhuriyetin kuruluşunda «Türk kanına, Alman ve İtalyan kanı ilâvesi için, seçkin insanlar

alıp memleketimizde yerleştirmek» gibi acaip bir fikir bile ileri sürmüştür.

(232) DOZY, Reihart: (1820 - 1883). Hollandalı şarkıyatçı. İslâm Dini üstüne incelemeler yapmıştır. Fakat objektiflikten uzak ve garazkâr bir metod takip etmiştir. Bahsi geçen ve Abdullah Cevdet Bey'in terceme ettiği eseri şudur: Tarih-i İslâmiyet «Essai sur L'Histoire de L'İslâmisme (1879)» şeklinde terceme edilmiştir: 1913. Bu eser terceme edildiği zaman yasaklandı ve kendisi hapse atıldı.

(233) Celâl Nuri'nin bu risaleyi yazmasının sebebi şudur:

«İctihad» mecmuasının 9 Kânunîsanî 1329 (1913) tarih ve 88. sayılı nüshasında «Şîme-i Husumet» adlı bir makalesi çıkmıştı. Bu yazıya Abdullah Cevdet, «İctihad»ın 89. sayısında cevap vermiştir. Bu makele'nin adı da «Şîme-i Muhabbet»tir.

Celâl Nuri, zikrettiğimiz risalede şöyle diyordu:

«Doktor Abdullah Cevdet öldü. Gerçekte «İctihad» sahibi ahirete göç etti. Eğer sokaklarda, matbaasında, ötede beride bu zata tesadüf ederseniz dış görünüşe kapılıp da «kahriyat» yazarının henüz hayatta olduğuna inanmayınız. Abdullah Cevdet Bey 16 Kânunîsanî 1329'da vefat ederek 89 sayılı «İctihad» nüshasındaki «Şîme-i Muhabbet» makelesine defn edildi. Gerçekte doktorun vücudu sapa sağlam yerinde duruyor. Şu kadar var ki Jön-Türkler Cemiyetinin kurucularından olan Abdullah Cevdet Bey'in geçmiş ruhu göçüp gitmiş, yerine, onun aksi bir ruh kaim olmuştur. Psikolojide «şahsiyet değişikliği» diye adlandırılan bir bölüm vardır: Bir insan ruhunu, şahsiyetini kaybeder, onun yerine bir başka şahsiyet gelir. İşte Abdullah Cevdet Bey'e de böyle

bir hal sebep olmuştur. «İçtihad»ın 88. nüshasında «Şîme-i Husûmet» adlı bir yazım vardı. Uğradığımız bunca felâketler üzerine milletimize biraz elektrik vermek, onu biraz canlandırmak lâzımdı. Düşmanlarımızın ne gibi duygular ile dolu olduğunu, bizim ne gibi silâhlarla kuşanarak nefsimizi ve mileltimizi savunma mecburiyetinde bulunduğumuzu, o makalede açıklamıştım.» (sh: 3 - 4)

Abdullah Cevdet'in Avrupa'yı iyi anlamadığımız ve dinî taassuptan dolayı da düşmanlık beslediğimizden ileri gelen bir düşmanlıkla karşılaştığımızı söylemesi ve Batılı fikir adamlarını savunması üzerine Celâl Nuri Bey şöyle devam ediyor yazısına:

«Ben vatanım, milletim, dinim, memleketim aleyhinde bulundukları için Victor Hugo ve Bayrın'a «Allahın lâneti üzerine olsun» demişim. Sırf Hıristiyanlık ve Eski Yunan aşkına Mora'yı ayaklandıranlar ve Yunan Devleti'nin kuruluşuna veya ilerlemesine yardım edenler arasında Hugo ve Bayrın, benim dostum olamaz. Bu iki şairin edebiyat âlemindeki yerleri başkadır. Bunun içindir ki makalemde «aleyhillâne» Bayrın'ı seviyesiz ünvanı ile adlandırmıştım. Fakat mademki bu kişi benim devletimin düşmanları idiler, ben onların lehinde bulunamam. Bayrın bizzat harbe iştirak etti. Doktor Abdullah Cevdet Bey, o lânetli adamı savunma ile Bayrın Türklerin, Müslümanların aleyhinde değildi, onların haşin saltanatları aleyhinde idi ki bizler de senelerce bu hükûmetin aleyhinde bulunduk, diyor. Estağfurullah! Abdullah Cevdet Bey'i bilmem, fakat biz hiç bir zaman Osmanlı Devleti'nin tamamiyeti aleyhinde bulunmadık. Lord Bayrın ise bizim memleketlerimizden bir kısmının koparılması için bizzat muhare-

beye gitti. Bundan büyük bir düşmanlık tasavvur olunabilir mi? Victor Hugo'nun şiirleri hakkında söz söyleyecek değiliz. Fakat bu şairin aleyhimizde yazdığı manzumelerin de hayranı mı olmalıyız?» (sh: 17-18.)

«Son söz: Biz dostumuzun manevî ölümüne cidden göz yaşı döküyoruz. Allah kusurlarını affetsin! Ve bedeninin içine giren Harut ve Marutları tez zamanda çıkarsın!» (Müslümanlara, Türklere Hakaret, Düşmanlara Riayet ve Muhabbet, sh: 24, Kader Matbaası, h. 1332. Istanbul)

(234) Balkan ve Trablusgarp savaşlarını kastediyor.

{ kutupyıldızı kitaplığı }
978

TERCÜMAN 1001 TEMEL ESER SERİSİNDEN ÇIKAN KİTAPLAR

1— YUNUS EMRE
2— HUZUR
3— 18. YÜZYIL TÜRK ÖRF VE ADETLERİ
4— EŞREFOĞLU DİVANI
5— ORUÇ BEĞ TARİHİ
6— BOZGUN
7— MEVLANA
8— EMİR SULTAN
9— BUHRANLARIMIZ
10—TÜRKLERİN MANEVİ GÜCÜ
11—BİR ZAMANLAR İSTANBUL
12— TÜRKİYE MEKTUPLARI
13—NECATİ BEY DİVANI
14—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA I
15—BARBAROS HAYRETTİN PAŞA II
16—SOSYALİST ÜLKELERDE FİKİR SANATIN KADERİ
17—TEŞRİFAT VE TEŞKİLATIMIZ
18—TÜRKİYE'NİN DÖRT YILI
19—KİTAB—I BAHRİYE I
KİTAB—I BAHRİYE II
20—GECE HİKAYELERİ (Müsameretname)
21—FATİH'İN TARİHİ
22—RAMAZANNAME
23—GAZİ MUSTAFA KEMAL
24—ZAĞRA MÜFTÜSÜNÜN HATIRALARI
25—EVRAK—I PERİŞAN
26—KARACAOĞLAN
27—CAN ÇEKİŞEN TÜRKİYE
28—BUDİN KANUNNAMESİ
29—İSLAM MEDENİYETİ
30—AHLAK
31—TÜRKİYE'Yİ BÖYLE GÖRDÜM
32—LEHÇETÜ'L HAKAYIK
33—TÜRKLERİN SOY KÜTÜĞÜ
34—AHMET HARAMİ DESTANI
35—A'MAK—I HAYAL
36—KABUSNAME I
KABISNAME II
37—MÜNECCİM BAŞI TARİHİ I
MÜNECCİM BAŞI TARİHİ II
38—AŞİRETTEN DEVLETE (Türkiye Tarihi I)
39—İMPARATORLUK YOLU (Türkiye tarihi II)
40—CİHAN HAKİMİYETİ(Türkiye tarihi III)
41—OLGUNLUK ÇAĞI(Türkiye tarihi IV)
42—SONUN BAŞLANGICI (Türkiye tarihi V)
43—SONA DOĞRU(Türkiye tarihı VI)
44—DÜŞERKEN(türkiye tarihi VII)
45—BÜYÜK SANCAĞIN GÖLGESİNDE
46—BİZANS TARİHİ I
47—BİZANS TARİHİ II
48—ENVARU'L AŞIKIN I
49—ENVARU'L AŞIKIN II
50—ENVARU'L AŞIKIN III
51—1001 HADİS I
52—1001 HADİS II
53—MEVLANA CELALEDDİN RUMİ
54—İSTANBUL TÜRK KALELERİ
55—MUHAMMEDİYE I
56—MUHAMMEDİYE II
57—MUHAMMEDİYE III
58—MUHAMMEDİYE IV
59—TÜRKİYE'DE SANATLAR VE ZENEATLAR
60—DELHİ TÜRK İMPARATORLUĞU
61—MİR—AT—ÜL MEMALİK
62—TAVSİR—İ AHLAK
63—TÜRKİYE 1850 CİLT I
64—TÜRKİYE 1850 CİLT II
65—ESLAF
66—SÖMÜRÜLEN TOPRAKLAR SOVYET İMPARATORLUĞU
67—SÖMÜRÜLEN MİLLETLER SOVYET İMPARATORLUĞU 2 CİLT
68—ZAFERNAME
69—DEVLET VE AİLE AHLAKI
70—VAKA—I—CEDİD

FİATI 10 TL.